

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	II
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	VII

BÖLÜM I

TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA YAPIMI: SÜREÇ VE AKTÖRLER

1.1 Cumhurbaşkanı.....	3
1.2 Hükümet ve Parlamento	10
1.3 Kamuoyu	20
1.4 Milli Güvenlik Kurulu	28

BÖLÜM II

TSK'NIN ANAYASAL STATÜSÜ VE HÜKÜMET İLE İLİŞKİLERİ

2.1 TSK'nın Anayasal Statüsü	45
2.2 Türkiye'de Silahlı Kuvvetler-Sivil Siyaset İlişkileri.....	49

BÖLÜM III

TSK'NIN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ

3.1 Türk Dış Politikasının Genel Özellikleri.....	54
3.2 Türk Dış Politikasında TSK	62
3.3 Askerî Bir Dış Politika Metni Olarak Milli Güvenlik Siyaset Belgesi.....	72

BÖLÜM IV

TSK'NIN KATILDIĞI BARIŞ GÜCÜ OPERASYONLARI

4.1 Somali Operasyonu	80
4.2 Bosna-Hersek Operasyonu	86
4.3 Kosova Operasyonu.....	92
4.4 Afganistan Operasyonu	100

BÖLÜM V

DİPLOMATİK BİR GÜÇ OLARAK TSK

5.1 Kardağ Krizi	109
5.2 S-300 Füze Krizi.....	115
5.3 Abdullah Öcalan'ın Suriye'den Çıkarılması	118

BÖLÜM VI

TSK'NIN ETKİLİ OLDUĞU DIŞ POLİTİKA ÖRNEK OLAYLARI

6.1. I. Körfez Savaşı	124
6.2 Türkiye – İsrail İlişkileri.....	129
SONUÇ	144
KAYNAKÇA	148
DİZİN	165

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
AAOK	Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAVATAN	Anavatan Partisi
ASALA	Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Ermeni Gizli Ordusu
BİO	Barış için Ortaklık Girişimi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Merkezi Haberalma Teşkilatı
CMKP	Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
EOKA	Kıbrıs Kurtuluşu Milli Teşkilatı
EUROCORPS	Avrupa Kolordusu
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GRF	Dereceli Hazırlık Kuvvetleri
HABİTAT	Birleşmiş Milletler Yerleşmeler Örgütü
HAMAS	İslamî Direniş Hareketi
IFOR	Uygulama Gücü
ISAF	Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
JCGA	Ermeni Soykırım Adalet Komandoları
KAİK	Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi

KFOR	Askeri Kosova Uygulama Kuvveti
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milletler Cemiyeti
MINIGUA	BM Guatemala Misyonu
MSYK	Milli Savunma Yüksek Kurulu
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
NSC	Ulusal Güvenlik Konseyi
OBS	Ortadoğu Barış Süreci
PASOK	Pan Helenik Sosyalist Parti
RF	Rusya Federasyonu
RP	Refah Partisi
SFOR	İstikrar Gücü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STANAVFORMED	Akdeniz Daimi Deniz Gücü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UÇK	Kosova Kurtuluş Ordusu
UNTSO	BM Filistin Mütareke Denetleme Misyonu
UNMOGİP	BM Hindistan- Pakistan Askeri Gözlemci Grubu
UNFICYP	BM Kıbrıs Barışı Koruma Gücü
UNIFIL	BM Lübnan Geçici Gücü
UNAVEM	I-II-III BM Angola Kontrol Misyonu
UNIKOM	BM Irak Kuveyt Gözlemci Misyonu
UNOMUR	BM Gürcistan Gözlemci Misyonu
UNOMİL	BM Liberya Gözlemci Misyonu

UNMIH-UNSMIH	BM Haiti Yardım ve Destek Misyonu
UNMOT	BM Tacikistan Gözlemci Misyonu
UNPREDEP	BM Makedonya Önleyici Müdahale Gücü
UNMOP	BM Prevlaka Misyonu
UNMIK	BM Kosova Geçici İdaresi Görevi
YDP	Yeni Demokrasi Partisi
YFC	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
YMM	Yüksek Müdafaa Meclisi

*Eskiler aramaz, iz sürerdi.
Bilirlerdi Evet'le Hayır arasına Belki
Sokulduğunda
Felaket gelir.
Noksanı fark ederlerdi, çünkü bütünden
Nelerin koptuğu besbelli.
Dağılmak eskilerin dilinde
Ufalanmak anlamına gelirdi.
İz sürerlerdi irileşmek, ulaşmak, toparlanmak için
Biz yeniler bir an önce dağılsak bari deriz
Korkarız kaybolduktan çokluk içinde.
Bir Yusuf Masah, İsmet Özel*

ÖNSÖZ

Aramak ile *iz* sürmek arasındaki tercihini *iz* sürmek yönünde yapan biri olarak, sürülen *iz*'i kaybetme ihtimali her geçen gün daha büyük bir mesele halini almaktadır. Öğrendiklerim, sürdüğüm *iz*'i bulmamı kolaylaştırmaktan çok, *iz*'in kendisini büyük bir sorun haline getirmektedir. *İz*'i bulmanın hayatın geri kalanını yaşanmaz hale getireceğinin de farkındayım. O yüzden her gün büyüyen bu sorunu seviyorum diyebilirim.

Umutların ve özlemlerin kupkuru bir rasyonalizme teslim edildiği bir anda umut etmenin, *iz* sürmenin anlamı daha büyük olsa gerek. Tezimin bana bir unvan kazandıracaklarını bilmekle birlikte, kendimi uzman kabul etmekten korktuğumu da söyleyebilirim. Uluslararası İlişkiler alanıyla ilgilenen birçok kimsenin taşımadığı bir korku bu. ABD'nin Afganistan Operasyonu sırasında ülkesinin bombalanmasını uzman olmanın dayanılmaz hazzıyla açıklayan Afgan bir öğretim üyesinin durumunu görünce uzman olmak bir korku halini aldı diyebilirim. Doğrusu Afgan öğretim üyesine haksızlık da etmek istemiyorum. İşini iyi biliyordu. Mesela Mezar-ı Şerif'in, Kandehar'ın ne zaman ele geçirileceğini milimetrik denilebilecek hesaplarla bilmişti.

Tezimin, uluslararası ilişkiler literatürüne bir katkısının olması en büyük dileğimdir. Bunun için öğrenim hayatım boyunca öğrendiklerimi gayretle kullanmaya çalıştım. Kuşkusuz, bu alana yıllarını veren akademisyenlerin çalışmalarının yanında benimkisi oldukça mütevazı bir metindir. Bu noktada, gerek tezimin hazırlanışı sırasında gerekse yüksek lisans öğrenimim boyunca şahsıma ilgisini esirgemeyen Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanımız Şaban Çalış Bey'e teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca bölüm hocalarımızdan Birol Akgün Bey'e, öğrencileri olmamama rağmen dostça tavsiyeleriyle yüksek lisans öğrenimime katkılarını esirgemeyen

fakültemiz öğretim üyeleri Önder Kutlu ve Abdülkadir Buluş Beylere teşekkür ediyorum.

Bölüm asistanlarımız Arif Behiç Özcan, Erdem Özlük, Kürşat Kan ve Engin Kılınçarslan'a arkadaşça yaklaşımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Kendilerinin akademik kariyerlerini başarıyla sürdürmeleri en büyük dileğimdir.

Tezimin hazırlanışı sırasında cesaret verici, destekleyici yaklaşımından dolayı genç arkadaşım Mücahit Bıyıkoglu'na, tezimin yazım kurallarına uygun olması için teknik imkânlarını kullanımına sunan kadim dostum Zekeriya Genç'e, maddî katkılarından dolayı dostlarım Mustafa Bolat ve Yusuf Karagöz'e teşekkür ediyorum.

Tezimi bitirmemde en büyük katkı tez danışmanım Murat Çemrek Bey'e aittir. Kendileri genç yaşına rağmen sahip olduğu akademik yetkinlikle, tezimi yazmama büyük kolaylık sağlamıştır. Tezimi satır satır okuma zahmetine katlanmış ve verdiği düzeltmeler ile tezimin akademik bir metin halini almasına imkan vermiştir. Kendilerinin öğrencisi olmam yüksek lisans öğrenimimin son yılına rastlasa da kendileri ile tanışmam şahsım adına büyük bir mutluluk olmuştur. Şahsıma yönelik iltifatları tarafımda büyük bir onurla kabul edilmiştir.

Uluslararası ilişkiler teorisinin, insanın doğasından kaynaklandığını iddia ettiği ve böylelikle tüm insanlığı itham ettiği vandalizmin son bulması dileğiyle, *İz'i sürmeye aşkın ve umudun büyük şâiri Sezai Karakoç'un dizeleriyle devam etmek istiyorum. "Onların istediği gibi değil, Kaderin istediği biçimde, Kan seli olarak değil, Gül sağanağı halinde, Ve yeniden..."*

Eyüp ÖZDEMİR

Konya - 2006

GİRİŞ

Dış politika, günümüzde üzerinde en çok tartışma yapılan konularından biridir. Dış politika konuları siyasetçilerin, akademisyenlerin, medya ve basın kuruluşlarının ve geniş halk kitlelerinin önemli bir gündem maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun yıllar boyunca demokratik ülkelerde dahil olmak üzere bir çok ülkede kapalı bir alan olarak kalan dış politika, sadece siyasetçilerin ve bürokratların ilgilendiği elitist bir alan idi. İlerleyen yıllarda siyasal katılım düzeyinin yükselmesi, ekonomik refahın ve iletişim imkanlarının artması dış politikayı elitist bir alan olmaktan çıkarmış ve halkında takip ettiği bir alan olmasına imkan vermiştir.

Dış politika halen devlet hayatına ait bir alan olma özelliğini korumaktadır. Siyasi politikalar açısından devletlerin dış politika üzerinde büyük belirleyiciliğinin olduğu bir gerçektir. Fakat, hükümet dışı kuruluşlar, sivil toplum örgütleri gibi sivil inisiyatiflerin gelişmesi ve ulusal ve çok uluslu şirketler gibi ekonomik kuruluşların büyük çapta uluslararası ilişkiler ağına sahip olmaya başlaması dış politikanın sadece devletlerin yetki alanında olan bir konu olma özelliğinin aşınmasına neden olmuştur. Ayrıca, dış politika konularında bilgi tekelinin kırılmaya başlanması ve dış politika ile ilgili bilgi kaynaklarına erişimin kolaylaşması bu alana duyulan ilgiyi beslemiştir.

Dış politikanın somut, gözlenebilir bir alan olması zamanla dış politikanın kim/kimler tarafından belirlendiği/belirlenmesi gerektiği sorusunun da sorulmaya başlanmasına yol açmıştır. Bu da dış politika da aktör sorununu ortaya çıkarmıştır. Dış politika da aktör sorunu uluslararası ilişkiler teorilerinin/teorisyenlerinin uzun yıllardır tartıştığı ve üzerinde bir uzlaşmaya varamadığı bir konudur. Kaldı ki, uluslararası ilişkilerinin kendisinin bir sosyal disiplin olarak varlığını yoğun eleştiri bombardımanı altında sürdürdüğü bir dönemde bu disiplinin meselelerinden sadece birisi olan dış politikanın ne olduğu/ne olması gerektiği konusu üzerindeki tartışmaların yakın zamanda son bulmasını beklemek oldukça iyimser bir beklenti olacaktır.

Dış politika konularındaki şeffaflık ve katılım ülkemiz içinde üzerinde tartışılan/tartışılması gereken konulardandır. Türkiye’de siyasal yaşamın gelişmesine paralel olarak bu konuda gelişim göstermektedir. Türkiye’nin toplumsal gelişimine paralel olarak artan ekonomik refah ve eğitim düzeyi dış politika konularına ilgiyi arttırmıştır. Buna karşın dış politikanın Türkiye’de halen devlet merkezli bir alan olma

özelliğini büyük oranda koruduğu da bir gerçektir. Modern siyasetin çatışmacı (siyasî çıkarların çatışması) kimliğine rağmen, Türkiye’de siyasî partilerin bile birçok dış politika meselesini *devlet politikası* gibi siyasi partilerin kendi fonksiyonlarını pasifize eden bir şekilde açıklamaları, dış politikanın devlet merkezli bir alan olma özelliğinin devamına yol açmaktadır.

Kuşkusuz bu durum Türk devlet ve toplumsal hayatının özellikleri ile yakından alakalıdır. Toplumsal birlik ve beraberlik vurgusunun her vesile yapıldığı bir toplum modelinde, siyasal farklılıkların ve politikaların kendisini ifadesi her şeyden önce bir meşruiyet sorunu ile karşılaşmaktadır. Özellikle, ülkenin güvenliği ve varlığını devam ettirmesi ile yakından ilgili olan dış politika alanında siyasal farklılıkların ifade edilmesi ve kabul görmesi ülkemiz de daha zor olmaktadır.

Tüm handikaplarına rağmen devletin toplum üzerindeki kontrol ve denetiminin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de azalması dış politika alanındaki elitist yapıyı kısmen de olsa kırmıştır. Buna karşın, Türkiye’de dış politikanın belirlenmesi siyasetçilerin ve özellikle de bürokratların yetki alanında olmaya devam etmektedir. Öyle ki, Türkiye’de dışişleri Bakanlığı yapan isimlerin önemli bir bölümü eski Dışişleri Bakanlığı bürokratlarıdır. Bu da aslında bir siyasal temsil makamı olması gereken bakanlığın bu fonksiyonunu yitirmesine yol neden olmakta ve bu alanda bir tekno-demokrasi uygulamasına yol açmaktadır.

Tezimizin adı “Türk Dış Politika Yapımı Sürecinde Silahlı Kuvvetlerin Rolü (1990-2005)’tir. Türkiye’de silahlı kuvvetlerin, Türk devlet ve siyasal hayatına etkisi şüpheye yer bırakmayacak derece de açıktır. Türkiye demokratik siyasal yaşamı tercih etmiş olmasına rağmen, askerî ihtilaller dönemlerinde hükümet etme yetkisi uzun yıllar silahlı kuvvetlerce kullanılmıştır. İronik olan, askerî yönetimlerin, ihtilalleri demokratik siyasal ve toplumsal yaşamın tehlikeye girdiği için yaptıkları iddiasıdır. Bu bakış açısıyla ihtilallerin, Türkiye’de demokratik siyasal ve toplumsal yaşamın gelişimine katkısının olduğunu söylemek de mümkün olmaktadır. İnsanlık tarihinin üçüncü bin yılını yaşadığımız bu yıllarda bu fikri paylaşmak mümkün değildir.

TSK’nın Türk devlet ve siyasal hayatındaki yerini inceleyen çalışmaların sayısı oldukça fazladır ve bu çalışmalar çoğunlukla siyaset bilimi alanında yapılmıştır. Buna karşın TSK’nın, Türk dış politikasındaki yerini ve etkisini belirlemeyi amaçlayan

çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu alan üzerinde çalışma yapılması geren bakir bir alan olma özelliğini korumaktadır. Tezimizi konusu olarak, Silahlı kuvvetlerin dış politika yapımı sürecindeki rolünü tercih etmemizin en önemli nedeni budur. Çalışmamızın 1990-2005 yılları arasıyla sınırlandırılması, çok daha uzun yılları kapsayan bir çalışmada incelenecek olay sayısının artması ve dış politikanın dinamikliğinden kaynaklanan değişen koşulların tezimizle ilgili sonuçlara ulaşmamızı zorlaştırmasından kaynaklanmaktadır.

Tezimiz altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türkiye’de dış politika yapımı ve aktörleri incelenecektir. Bu bölüm TSK’nın dış politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasındaki yerini anlamamızı kolaylaştıracaktır. İkinci bölümde TSK’nın anayasal statüsü incelenecek ve Asker-siyaset ilişkilerine kısaca değinilecektir. Üçüncü bölümde Türk dış politikasının genel özellikleri, TSK’nın Türk dış politikasında etkili olmasına neden olan faktörler özellikle tarihî süreklilik açısından incelenecek ve TSK’nın yapılışında etkin rolünün olduğu Milli Güvenlik Siyaset Belgesi ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde Türk dış politikasının ve Türk diplomasisinin 1990’lı yılların başından itibaren önemli gündemlerinden biri olan TSK’nın katıldığı uluslararası barış gücü operasyonları incelenecektir. Beşinci bölümün konusu, üzerinde durulan örnek olaylardan hareketle TSK’nın Türk dış politikasında ulusal gücün bir parçası olarak ele alınmasıdır. Altıncı ve son bölümde TSK’nın iki önemli dış politika meselesindeki yaklaşımının birbirinden farklı davranışlarla göstermesi incelenecektir.

BÖLÜM I

TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKA YAPIMI: SÜREÇ VE AKTÖRLER

Ülkelerin dış politikaları, hükümetlerince alınan kararlar çerçevesinde oluşturulmakta ve yürütülmektedir. Bu süreç, genellikle ülkelerin siyasal ve hukuki yapıları üzerinde yoğunlaşan analizlerle ortaya konulmaktadır. Bu türden bir analiz, devletlerin dış politikaya ilişkin kararlarının oluştuğu ve uygulandığı, bu kararların oluşum ve uygulamasında çeşitli derecelerde yer alan karar alıcıların ve bürokrasinin çeşitli kademelerindeki görevlilerin konumlarının belirlendiği bir kurumsal yapıyı ön plana çıkarmaktadır. Bu yapının, bir ülkenin siyasal hayatı üzerinde önemli ölçüde etki yaptığı, dolayısıyla o ülkenin dış politikaya ilişkin çeşitli karar ve uygulamaları üzerinde de çeşitli etkileri bulunduğu bir gerçektir. Yine bir ülkede, dış politika ile ilgili çeşitli kamuoyu odaklarının yapı ve fonksiyonlarının belirlenmesinin, o ülkenin dış politika analizi açısından belirli bir önem taşıdığı da bilinmektedir. Bununla beraber, bu türden bir analiz o ülkenin dış politikasına ilişkin belirli kararların oluşum ve uygulamaları açısından bilgi vermekten çok, bu kararların oluşum ve uygulamaları açısından bazı limitleri gözleyebilme imkânı sağlamaktadır.¹

Bu konu ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta da dış politikayı bir karar alma süreci olarak gören dolayısıyla da, bir ülkenin dış politikasına ilişkin çeşitli tutum ve davranışları bu karar alma sürecinin ve bu süreci etkileyen çeşitli faktörlerin analizi ile ortaya koymaya çalışan karar alma yaklaşımında, karar almanın sadece bireylerin gerçekleştirdiği bir eylem olduğu varsayımından hareket edildiğidir.²

Bu tür bakış açısı kuşkusuz uluslararası ilişkilerin bir sosyal bilim disiplini olarak belirmeye başladığı dönemlere ait bir yaklaşımdır. Uluslararası ilişkilerin kadim tartışmalarından olan, dış politikada aktör düzeyini belirleme sorununun devlet üzerine odaklandığı görüşü yansıtmaktadır. Uluslararası ilişkiler, disiplinin ilk dönemlerinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, gelişmiş batı demokrasilerinde ve totaliter

¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2. baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 167.

² James N.Rosenau, **International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory**, New York, The Fare Pres, 1969, s.169, (aktaran) Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika**..., s.168.

rejimlerde yaygın olan liderlik tipleri (Roosvelt, Churchill, De Gaulle, Stalin)³ ve bunların belirlediği dış politika veri kabul edilerek ulaşılmış bir sonuçtur.

Demokrasilerin gelişim periyoduna paralel olarak siyasal karar alıcıların yapısında değişimler olmuştur. Modern demokrasilerin başkanlık, yarı başkanlık, parlamenter sistem olarak genel kabul gören tasnifine göre, iktidarın erkler arasında paylaşılması dış politikanın belirlenmesi açısından da kişilere odaklanan analizlerin gerilemesine yol açmıştır. Öte yandan iletişimin gelişmesine paralel olarak kamuoyunun giderek yükselen bir trend haline gelmesi bu bakış açısını giderek zayıflatmaktadır.

Dış Politikanın ilgi alanlarının çeşitlenmesi, ekonomik, kültürel ve istihbarat unsurlarının dış politikanın belirlenmesi üzerindeki etkisinin artması dış politikada karar alma süreçlerini olduğu kadar ilgili analizleri de çeşitlendirmiştir. Ülkemiz açısından duruma baktığımızda dış politikanın üzerinde kamuoyu gibi faktörlerin etkisi artmakla birlikte geleneksel yaklaşımların etkisini koruduğunu görmekteyiz. Özellikle bürokratik belirleyicilerin etkisini koruması dış politikayı elit bir kesimin ilgi alanına hapsedmektedir. Dış politika ile ilgili bilgiye ulaşma noktasında var olan problemler de bu alanda bilgi tekeli elinde bulunduran kişi ve kuruluşlara etkinlik kazanmaktadır.

Türkiye açısından dış politika ile ilgili bir diğer konu, Türkiye’de halen “devlet politikası”, “hükümet politikası” ayırımının varlığını korumasıdır. Özellikle dış politikanın devlet politikası olarak kabul edilmesi hükümetlerin müdahale edemeyeceği dokunulmaz bir alan olarak algılanmasına yol açmaktadır. Türkiye’de Dışişleri Bakanlarının büyük oranda üniversite ve dışişleri bakanlığı kökenli kişilerden seçilmesi bu alanda bir tekno-demokrasi uygulamasına yol açmaktadır. Bu tarz bir yaklaşım ilgili bakanlığın bir siyasi temsil makamı olma özelliğini de çoğunlukla etkisiz kılmaktadır. Bu da kamuoyunun dış politika yapımındaki etkisini sınırlamaktadır.

Bu bölümde dış politikada karar alma mekanizması Türkiye örneğinde siyasal kurumlar ve kamuoyu özelinde incelenecektir. Özellikle, tezimizin konusu olan Silahlı Kuvvetlerin dış politika yapımı sürecindeki etkisi askerlerin görüşlerini etkin şekilde

³ Özellikle Max Weber’in formüle ettiği otorite tipleri (karizmatik otorite, dinsel otorite, hukuksal otorite, geleneksel otorite) açısından duruma baktığımızda ilgili isimlerin savaş kazanmış karizmatik otorite tipinin temsilcileri olduğu görülecektir. Hakeza, Konrad Adenaur örneğinde görüleceği üzere Almanya’yı II. Dünya Savaşı sonrasında inşa eden lider olması onu da karizmatik otorite tanımı içerisine yerleştirecektir.

ifade ettikleri ve siyasilerle eş temsil düzeyinde katıldıkları Milli Güvenlik Kurulu (MGK) özelinde incelenecektir.

1.1 Cumhurbaşkanı

Günümüz liberal demokrasilerinde görevleri ve devlet içindeki yetkileri gittikçe artan yürütme organı, yapısı bakımından iki ana tipe ayrılır. (Monist -tekçi- yürütme ve dualist - ikici- yürütme olarak). Monist yapıda yürütme yetkisinin tümü tek bir organa aittir. Bu organ, ya tek bir kişi ya da bir kurul olabilir. Birinci duruma örnek yürütme yetkisinin tümünün, halkça seçilmiş bir başkana ait olduğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlık sistemidir. Yürütme yetkisinin tek bir kişiye verilmesi şüphesiz o kişinin yürütme yetkisini tek başına kullandığı anlamına gelmez. ABD Başkanının sekreter adıyla anılan bakanları, danışmanları ve yürütme organının diğer görevlileri, bu yetkinin kullanılmasına katılırlar. Burada kastedilen yürütme yetkisinin kaynağının tek bir kişide olmasıdır.⁴

Dualist sistemde yürütme yetkisi, bir kişi (devlet başkanı) ile bir kurul (bakanlar kurulu) arasında bölünmüştür. Devlet Başkanı meşruti bir kral/sultan veya bir cumhurbaşkanı olabilir. Dualist yürütme, parlamenter rejimlerin temel özelliklerinden biridir. Bu sistemde sembolik Devlet Başkanı siyasal bakımdan sorumsuz, Bakanlar kurulu ise yasama organına karşı kolektif ve bireysel olarak sorumludur.⁵ Türk siyasal sistemi yürütmenin yapısı açısından dualist yürütme modelini benimsemiştir. Yürütme organının başında siyasal açıdan sorumsuz olan Cumhurbaşkanı yer alır ve bu da Anayasanın 104. maddesinde şu şekilde belirtilir: “*Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder. Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir.*” Öte yandan Cumhurbaşkanına anayasa ile yasama, yürütme ve yargı alanlarında oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Bu yetkiler parlamenter rejimlerin özelliği açısından yürütmenin hükümet kanadında bulunması gereken birçok yetki ve görevi de kapsar. Özellikle 1982 Anayasası Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini genişletici bir yol seçmiştir. Bunu yaparken de Cumhurbaşkanlığının tarafsız olması gerekliliğini esas almıştır. Anayasa Cumhurbaşkanının görev süresini yedi yıl olarak saptamış ve bu sürenin TBMM’nin beş yıllık yasama dönemi ile birleşmemesini esas almıştır. Ayrıca yine Cumhurbaşkanının

⁴ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 305.

⁵ Özbudun, **a.g.e.**, s. 306.

tarafsızlığını sağlamak için Cumhurbaşkanlığı seçiminde nitelikli çoğunluk yöntemini benimsemiştir. Buna göre dört tur üzerinden yapılan oylamaların ilk iki turunda 2/3 çoğunluğu aranması benimsenmiş, bu iki oylamada 2/3 oranında oy oranı bulunmazsa üçüncü tur oylamada TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun (276) oyunu alan adayın Cumhurbaşkanı seçilmesini benimsemiştir. Eğer bu turda da çoğunluk sağlanamazsa dördüncü tur oylamada TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu almayı zorunlu kılmış, üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyunu bulan aday çıkmamasını ise TBMM seçimlerinin yenilenmesi yaptırımına bağlamıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde bu usulün benimsenmiş olması, Cumhurbaşkanı'nın TBMM üyelerinin çoğunluğunun oyunu alması yoluyla Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını sağlamlaştırmaktır.

Cumhurbaşkanı'nın, 1982 Anayasası ile genişletilen yetkilerinin temelinde Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olduğu varsayımı yatar. Yine tamamlayıcı bir unsur olarak da Cumhurbaşkanı siyasal açıdan sorumsuzdur. Buna karşın yürütmenin siyasal kanadını oluşturan hükümet ise siyasal açıdan parlamentoya karşı nihai olarak da seçmenlere karşı sorumludur. Hükümet ayrıca milli güvenliğin sağlanmasından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) karşı sorumludur.

Cumhurbaşkanı'nın dış politika ve milli güvenlikle ilgili sayılabilecek görev ve yetkileri; Anayasanın 104. maddesinde şu şekilde ifade edilir. *TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) başkomutanlığını temsil etmek, TSK'nın kullanılmasına karar vermek, Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık etmek, başkanlığında toplanan bakanlar kurulu kararıyla sıkıyönetim ve olağan üstü hal ilan etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayınlamaktır.*

Anayasal sorumlulukları açısından Cumhurbaşkanı'nın dış politika ile ilgili sayılabilecek görev ve yetkileri yukarıda belirtilenlerle sınırlıdır. Bunun dışında kuşkusuz Devlet Başkanı olma sıfatıyla Türkiye'yi ilgilendiren her türlü meselede görevli addedilebilir.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığından bu yana geçen süre zarfında Türkiye Cumhuriyeti'nin on cumhurbaşkanı seçilmiştir. Celal Bayar, Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Ahmet Necdet Sezer dışındakiler asker kökenlidir. Cumhurbaşkanlarının dış politika meselelerine ilgisi ve dış politika karara alma sürecine etkileri anayasal

görevlerinin dışında çoğunlukla kişisel profilleri ile belirlenmektedir. Dış politika ile ilgili temsil düzeyinin yüksekliği daha çok sivil kökenli Cumhurbaşkanları için geçerlidir. Celal Bayar, Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığından önce başbakanlık görevinde bulunmuş olmaları aynı temsil profilinin Cumhurbaşkanlığına taşınmasına yol açmıştır. Ayrıca, Özal ve Demirel'in Türk siyasal sistemi açısından başkanlık sistemini öneren düşünceleri sıkça dillendirmesi bu kişilerin dış politikaya olan ilgisini arttırmıştır.

Turgut Özal örneği açısından durumu incelediğimizde, Özal'ın 1980 askeri müdahalesinden sonra Türk siyasal ve toplumsal yaşamında köklü değişikliklere öncülük ettiği görülür. 1980'e kadar daha içe dönük, ithal ikameci bir ekonomik politikaya sahip olan Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ile liberal ekonomik anlayışı benimsemiş, 12 Eylül yönetimi ile de bunun uygulanabilmesi açısından gerekli siyasal, toplumsal ortamın oluşmasına tanıklık etmiştir. 1983 yılında iktidara gelen ilk Özal hükümetinin yeni politikaları ile Türk ekonomisi dışa açık bir hale getirilmiştir. Bu politika, ihracata dayalı bir ekonomik büyüme öngörmekteydi. Dolayısıyla, dış ekonomik ilişkilerinde daha etkin olmak için dış politikada daha farklı bir yöntem izlenmeye başlandı. Özal yönetimi Türkiye'nin dışa açık ve hızlı büyümesini hedef olarak gördüğü için Türkiye'nin önünde durduğunu düşündüğü sorunlara pragmatik çözümler bulmaya çalışmıştır. Bütün bu dönem boyunca dış ekonomik ilişkiler öncelik kazanmıştır. Hatta amaç dış ekonomik ilişkileri geliştirmek olmuş ve siyasal ilişkiler bunun bir türevine indirgenmiştir.⁶ Öte yandan, Türk dış politikasının karar verme sürecinde en ciddi değişiklik Özal döneminde yaşanmıştır. Özal'ın iktidarının ilk yıllarında dış politika konusunda daha temkinli olduğunu söyleyebiliriz. Özal ve çevresindekiler hem dış politika konularında deneyimsizdiler, hem de bu konuda ciddi hazırlıkları yoktu. Ayrıca hükümetlerinin ilk yıllarında öncelikli hedef olarak ekonomik dönüşüm ile ilgilenmişlerdir.⁷

Başbakanlığının ilk döneminde Özal, dış politika konularına iktidar döneminin sonlarına doğru ilgi göstermeye başlamıştır. Bununla beraber bu konularda son sözün kendisinde olmasına önem vermiştir. Ancak, dış politikanın günlük uygulamalarına çok

⁶ İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasında Pragmatizm", (içinde) İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 657-658.

⁷ Ercüment Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Bilgi Yayınları, 1. Baskı, Eylül 1996, İstanbul, s. 265.

fazla müdahale etmemiş, dönemin Cumhurbaşkanı Evren'i daima dış politika konularının içinde tutmaya ve bürokrasiyi dışlamamaya özen göstermiştir.⁸

Özal'ın dış politikaya giderek artan ilgisi iktidarı döneminde devam etmekte olan İran-İrak Savaşı için her iki ülke arasında arabuluculuk girişimleri ve kronikleşmiş Türk-Yunan sorunlarına olan ilgisinden kaynaklanmıştır. İran-İrak savaşı ile ilgili olarak Tahran'ı ziyaret eden Özal, Türk – Yunan sorunlarının çözümü için Davos'ta Papandreu ile diplomasi tarihinin en fotojenik görüntülerinden birini vermiştir.

Güçlenen iktidarına paralel olarak Özal, geleneksel Türk bürokrasisinin ağırlığından yakınmış ve bu bürokrasiyi ülkenin geçirmekte olduğu ekonomik ve siyasal dönüşümün önünde bir engel olarak dillendirmiştir. Özal kişisel olarak bürokrasiyi, girişimde bulunmaktan çekinen statükocu bir yapı olarak tanımlamakta ve Türk tarihini kendi yöntemiyle okuyarak bürokrasinin Atatürk'ün değil İnönü'nün çizgisini takip ettiğini ileri sürmüştür. Dahası Özal bürokrasinin Mülkiye geleneği taşımasından duyduğu rahatsızlığı açıkça belirtmekte ve bu ekolün Maliye, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarını denetimi altında tuttuğunu ve bu yüzden mekanizmaların çalışmadığını ileri sürmüştür. Ona göre Mülkiye kökenli ve İnönü geleneğinden gelen Dışişleri aktif bir dış politika izleyemezdi.⁹

Özal, yönetimi boyunca karar verme sürecinde bürokrasinin etkinliğini azaltmak için şu üç yöntemi izlemiştir: Birinci olarak yeni kurumlar oluşturmuş ve yetki dağılımını yeniden düzenlemiştir. Örneğin, Hazine ve Dış ticaret Müsteşarlığı'nı kurmuş ve başına Ekrem Pakdemirli getirilmiştir. İkinci olarak çoğunluğu oğlu Ahmet Özal'ın arkadaşı olan genç isimlerin kamu kuruluşlarının kilit noktalarına yerleştirilmesidir. Bu şekilde Özal doğrudan kendisine bağlı olan ve “prens” olarak nitelendirilen bu genç bürokratlarla iş görmeyi tercih etmiştir. Üçüncü olarak da doğrudan dış politika kararları yakın bir arkadaş ve danışman grubuyla alınmıştır.¹⁰

Özal dış politikada en çok tepkiyi, çok fazla dışa vurulmasa da TSK'dan almıştır. TSK, Özal'ın dış politikaya yaklaşımına hem içerik hem de yöntem açısından karşı çıkmıştır. Özal zaman zaman bazı diplomatlar, hatta kendi bakanları tarafından

⁸ Ercüment Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 267-268.

⁹ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1995, s. 118-148 (aktaran) Uzgel, **Türk Dış Politikasında Pragmatizm...** s. 658.

¹⁰ Hasan Cemal, **Özal'ın Hikayesi**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1989. s.189 (aktaran) Uzgel, **Türk Dış Politikasında Pragmatizm...**, s. 658.

eleştirilmişse de TSK'nın bu konudaki tutumu daha fazla önem taşımaktadır. Çünkü TSK hem geleneksel olarak güvenlikle ilgili politikaların saptanmasında, özel olarak ta 1980 askeri müdahalesinden hareketle 1980'lerin ortalarına kadar siyasal sistem üzerinde ağırlığını hissettirmektedir. Bunda özellikle Türkiye'de belirgin olarak dış politika ile güvenliğin birbirinden ayrılmazlığı vardır. Özal bu yüzden 1987 seçimlerinden sonra dış politikada daha rahat hareket etmiştir.¹¹

Özal ordunun siyasal sistem üzerindeki ağırlığının etkisini azaltmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması, Genelkurmay Başkanının protokoldeki yerinin değişmesi, Milli Savunma Bakanlığı personelinin askerden arındırılması konularını aydınların ve kamuoyunun gündemine getirmiş fakat bunlarla ilgili olarak bir gelişme sağlanamamıştır.

Özal döneminin önemli olaylarından olan Necdet Öztörün olayı, Cumhurbaşkanlığı makamının askerler ile siviller arasında çekişme konusu olmasının en somut olayı olmuştur. 1980 ihtilali sonrasında hazırlanıldığı söylenen ve TSK'nin üst kademesinin 2000 yılına kadar belirlenmesini amaçlayan atama planını bozmak için 1987 yılında Genelkurmay Başkanı Necdet Uruğ'un erken emekli olmasıyla yerine Necdet Öztörün'un geçmesine izin vermeyen Özal, Genelkurmay ikinci başkanı olan Necip Torumtay'ı önce Kara Kuvvetleri Komutanı olarak ardından da Genelkurmay Başkanı olarak atamıştır.

Başbakan Özal, "Orgeneral Öztörün hakkındaki karar bir hükümet takdiridir. Bakanlar Kurulu, Öztörün'un Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesini takdir etmemiştir"¹² diyerek tavrını açıkça ortaya koymuştur. Özal; bu olayla ilgili olarak, çeşitli vesilelerle siyasal iktidarın bir oldu bittiye getirilerek, 2000 yılına kadar komuta kademesinin kimlerden oluşacağı hususunun hükümetin tasarrufu dışında gerçekleştirilmek istendiğini dile getirmiştir. Böyle bir işlemin sadece Genelkurmay başkanı ile bağlantılı olmayıp, Harbiye mezunlarının ulaşılacak son mertebe olarak hep Cumhurbaşkanlığı gördüklerini ifade etmiştir. Bunu doğru bulmayan Özal'a göre, askerlerin kafasından Cumhurbaşkanlığı düşüncesinin silinmesinin gerektiği 1989

¹¹ Uzgel, "Türk Dış Politikasında", s. 659.

¹² "Özal Müdahalesi", **Milliyet**, 30 Haziran 1987, (aktaran) Osman Metin Öztürk, **Dış Politika ve Silahlı Kuvvetler**, Tutibay Yayınları, Ankara, 1999, s. 24.

yılında seçilecek olan Cumhurbaşkanı'nın mutlaka sivil olacağını, parlamentonun demokratik geleneği ortaya koyacağını belirtmiştir.¹³

Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanlığı'na atanışı, sivil iktidarların genelkurmay başkanlarının ve kuvvet komutanlarının belirlenmesi için ordu içerisindeki kıdem hiyerarşisini değiştirmesi açısından bir ilk değildir. Bu olayda önemli olan, sivil siyasetin üzerinde oluşabilecek askeri vesayet ihtimalini ortadan kaldırmak olmuştur. Öztörün üzerinden ortaya konan sivil siyasetin gücünü etkin kılma vurgusudur.

Özal'ın dış politika uygulamaları ve özellikle bürokrasi ile ilişkileri her şeyden önce Özal'ın liderlik özellikleri ve siyasal görüşlerini üzerinde inşa ettiği sosyal zemin ile de ilgilidir. Özal, “dört eğilim” şeklinde ifade edilen aslında modern siyaset teorilerinde yeri olmayan fakat Türkiye'nin 1980 ihtilali sonrasında geldiği noktada uygulanma imkânı bulan; İslamcı, Milliyetçi, Merkez sağ ve Merkez sol geleneklerin bir arada bulunduğu bir siyasi partinin kurucusu olmuştur. Bireysel olarak da bu dört eğilimi birleştiren bir kişilik ortaya koymuştur. Batı ve özellikle ABD ile ilişkilerinde eklektik bir düşünce tarzının örneği olarak, batılı ekonomilerin performans düzeyi ve teknolojilerinin yerel motiflerle (İslam ve Türk kültürü) bir araya getirilmesini esas alan sentezci bir düşünce profili çizen Özal bunu yaparken Neo-Osmanlılık olarak nitelendirilebilecek dış politik yönelimleri de sergilemiştir.¹⁴

Başbakanlık görevinin ardından, Kenan Evren'in görev süresinin dolmasının ardından 1989 yılında sekizinci Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkan Özal'ın dış politika çizgisindeki profili parlamenter sistemdeki Cumhurbaşkanlarının etkisini aşan bir görüntüdür. Özal'ın Türk siyasal sistemi için parlamenter sistem yerine başkanlık sistemini ileri süren görüşlerinin izleri bu dönemdeki dış politika çizgisinde görülür. Özellikle 1991 Körfez Savaşı ile başlayan dönemde Özal tam bir *Başkan* gibi hareket etmiştir

Özal'ın Cumhurbaşkanlığında dikkat çeken bir diğer konu ise ABD ile olan ilişkileridir. Her şeyden önce Özal, ABD'nin dünyadaki herhangi bir ülkenin kaderi ile çok kolaylıkla oynayabileceğini biliyor ve böyle bir ülke ile gergin ilişkiler kurmak istemiyordu. Özal aynı zamanda ABD'nin desteğini almak suretiyle iç politikadaki

¹³ “Özal Jet Gibi”, *Milliyet*, 1 Temmuz 1987, (aktaran) Öztürk, a.g.e, s. 24.

¹⁴ Bu konuda bkz: Şaban Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.

rakiplerinin baskısından kurtulmaya çalışıyordu. Özal Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu olarak tarif edilen dünyada o tek kutupla iyi ilişkiler geliştirmek istemiştir.¹⁵

Turgut Özal hayatını kaybettiği 1993 Nisan ayına kadar görev yaptığı Cumhurbaşkanlığında dış politikaya ilgisini yüksek seviyede tutmuştur. Özal'ın şahsında Cumhurbaşkanlarının dış politikaya etkisinin ayırt edici ilk örnekleri görülmüştür.

Özal'dan sonra Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'in de özellikle doksanlı yılların sonuna doğru dış politikaya etkisi belirgindir. Demirel'in, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması konusunda, kriz diplomasisinin en hünnerli örneklerinden birini sergilediği görülür. Bunda hükümetin TSK'nın özellikle de dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in gayretleri göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca Süleyman Demirel, “*Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası*” şeklinde ifade edilen ve Türkiye'nin Balkanlardan, yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerine kadar bir dış politika hinterlandına sahip olması gerektiğini yukarıdaki ifade ile belirten ilk Türk devlet adamıdır. Demirel bu düşüncesini şöyle açıklamıştır

“SSCB'nin dağılması sonucu, Kafkasya ve Orta Asya'daki kardeş halklar bağımsız devletlerini kurmuşlardır. Ortak tarih, dil, kültür bağları içinde bulunduğumuz bu ülkelerle ilişkilerimizi her alanda geliştirmeye büyük önem veriyoruz. Bu ülkeler, demokrasiye, pazar ekonomisine geçişte mesafeler almışlardır. Biz kardeş ülkelere her alanda yardımcı olmaya devam etmekteyiz. Türkiye, bu ülkeleri yalnız bırakmamıştır. Onları kucaklamış, desteklemiştir. Siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerimizi daha da geliştirerek sürdüreceğiz. Bizim Orta Asya'daki kardeşlerimizle ilişkilerimizden kimse endişe duymamalıdır. Bu ilişkiler, karşılıklı çıkar, karşılıklı güven ve tarihten kaynaklanan köklü sevgi ve saygıya dayanmaktadır. Biz, bölgedeki tüm devletlerle iyi ilişkiler sürdürmeyi hedef aldık.”¹⁶

Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası özdeyişi belli bir düzeyde aktüellik kazansa da daha sonraları bizzat Demirel ve Türk siyasal elitlerince artık kullanılmayan bir ifade halini almıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanması ile birlikte Türkiye bu yeni bağımsız ülkelerin milli, kültürel ve tarihi bağlarından dolayı Türkiye ile doğal olarak ilişkilerini geliştireceğini düşünerek hareketsiz kalmıştır. Ancak, beklenen olmamış başta Rusya ve batılı ülkelerin doğal kaynakları ve ticaret imkânları oldukça geniş bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi Türkiye'yi harekete

¹⁵ Çengiz Çandar, *Sabah*, 13 Kasım 1997, (akaran) Muhittin Ataman, “Pragmatik Bir Dış Politika: Özal'ın Batıya Bakışı”, *Liberal Düşünce*, Yıl 7, Sayı 29, Kış 2003, s. 134.

¹⁶Süleyman Demirel, “21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'nin Dış Politikası”, *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Ankara, Mart 1995, s. 9.

geçirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler 1995'ten sonra büyük bir ivme kazanmıştır.

Özal ve Demirel örneklerinde görüldüğü gibi Cumhurbaşkanlarının dış politikaya etkisi, Türk siyasal sisteminin Cumhurbaşkanları için tayin ettiği görev ve yetki alanlarının uygulamaya geçirilmesinden ziyade kendi siyasal kişiliklerinin belirleyiciliği altındadır.

1.2 Hükümet ve Parlamento

Temsili sistemleri benimsemiş devletlerde iktidardaki partiler yasama ve yürütme erkini kullanan organları kendi bünyeleri içinde bir araya getirirken, bu organlar arasındaki ayrılığı açık bir biçimde ortadan kaldırmaktadır. Bu iki organ arasında hukuki ve resmi bakımlardan varolan görev farklılaşması, uygulamada önemini tamamen yitirmekte ve bunun yerine parti gerçeği yüzünden bir görev birliği doğmaktadır. Bu gerçeği parlamenter sistemlerde başkanlık sistemlerine nazaran çok daha yakından görmek mümkündür. Çünkü parlamenter sistemlerde, yürütme organının fiili yetki merkezi olan hükümet parlamentoda çoğunluğu temsil eden gruptan çıkmakta, Başkanlık sistemlerinde olduğu gibi doğrudan doğruya halk tarafından seçilmemektedir.¹⁷

Başkanlık sisteminin en başarılı ve istikrarlı örneği olan ABD'de yürütme gücü, dört yıllık bir süre için seçilen ve şahsında yürütmeyi temsil eden başkana aittir. Başkan, yasama organları olan Kongre ve Senato seçimlerinden ayrı olarak doğrudan halkoyu ile seçilir. Başkan Senatonun onaylanmasına bağlı olarak antlaşmalar yapabilir, Büyükelçileri, Bakanları ve Yüksek Mahkeme Yargıçlarını atar.

ABD Başkanı Harry Truman'ın "Amerikan dış politikasını ben oluştururum" şeklinde ifade ettiği gibi, bazen abartılmasına rağmen, dış politikanın oluşturulmasında en büyük sorumluluk Başkana aittir. Kongre'nin de ABD dış politikasında söz hakkı vardır. Önemli antlaşmaların yürürlüğe girmesinde Kongrenin desteğine ihtiyaç vardır. Yürütmenin en önemli çıktılarından birisi olan dış yardım Kongrenin onayına bağlıdır. Bazen dış politikada Kongrenin takındığı tavır, iç ve özellikle dış politikada Başkanı zor

¹⁷ Gönlübol, *Uluslararası Politika*, s. 307.

durumda bırakabilmektedir.¹⁸ Özellikle ABD'deki disiplinsiz iki partili parlamento Avrupa'daki çok partili parlamentolardan farklı bir işleyiş göstermektedir.¹⁹ Bu konudaki disiplinsizliği başı boşluk olarak değil Senatör ve Temsilcilerin parti sultasının dışında bağımsız hareket etmeleri ve oylamalarda grup kararı alınmaması olarak algılamak gerekir

Bunun en önemli örneklerinden birisi Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargodur. 15 Ağustos 1974'te Rum asıllı Amerikalılardan oluşan, John Brademas başkanlığındaki bir kongre heyeti dönemin ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'i ziyaret ederek, ABD'nin harekatı engellememesini kınadılar. Brademes'e göre, Kıbrıs harekatında Amerikan silahlarının kullanılması, ikili anlaşmalara ve Amerikan yasalarına aykırıydı. Kissinger basına yaptığı açıklamada, Kıbrıs'a yapılan her iki harekâta kullanılan silahların kökeninin ve meşruiyetinin araştırılacağını ve bu araştırmadan sonra Türkiye ile ilgili bir karar verileceğini söyledi.²⁰

Kissinger'in başlattığı araştırmanın sonucu beklenmeden, Kongre Türkiye'ye ambargo uygulanması için çalışmalarına başladı. "Türkiye'ye Yapılan Silah Satışlarının ve Verilen Askeri Kredilerin Durdurulması" kararı 19 Eylül 1974'te Senatoda, 24 Eylül'de de Temsilciler Meclisinde kabul edildi. Başkan Ford, Kongrenin aldığı ambargo kararlarını 15 Ekim'de veto etti. Bu vetonun geçersiz kılınması için Temsilciler Meclisinde yapılan oylama, Başkan'ın lehine sonuçlandı. Bu arada, Kıbrıs Harekâtı sırasında kullanılan silahların meşruiyeti konusunda Kongre Kütüphanesi tarafından yapılan araştırma yayınlandı. Buna göre, Türkiye'nin Kıbrıs'ta Amerikan silahlarını kullanması ikili anlaşmaların ve Amerikan yasalarının ihlali anlamına gelmekteydi. Araştırmaya göre, 1961 tarihli Dış Yardım Yasasının 502. bölümü, "Savunma silah ve hizmetlerinin sadece meşru müdafaa ve iç güvenlik amaçlarıyla kullanılacağını" düzenlemekteydi. Bunun ihlali halinde, yine aynı yasanın 505/d bölümüne göre, "Silahları öngörülen amaçlar dışında kullanan devletlere yeni yardımlar

¹⁸ Cladius Johnson, Daniel Ogden ve Thor Swanson, **American National Government**, Eashinton State University, New York 197, s. 312, (aktaran) Hüseyin Emiroğlu, "Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri", **A.Ü S.B.F Dergisi**, Cilt 54, No: 3, Temmuz-Eylül 1999, s. 44-45

¹⁹ Mümtaz Soysal, **Dış Politika ve Parlamento**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s. 7.

²⁰ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler: 1971-1980 Dönemi," Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 704-705

yapılmaması” öngörülmekteydi. 1968 tarihli Dış Askeri Satışlar Yasasının 3/c bölümündeysen, “Yardımların meşru müdafaa ve iç güvenlik konularında kullanılmaması halinde, verilen tüm yardımın kesilmesi” hükme bağlanıyordu.²¹

Araştırmanın yayınlanmasından hemen sonra, 16 Ekim’de Temsilciler Meclisine sunulan “Kıbrıs’ta Amerikan Silahlarının Kullanıldığı Saptanması Halinde, Yardımın Derhal Durdurulmasını” öngören tasarı kabul edildi. Fakat Başkan Ford 17 Ekim’de bu kararı veto etti. Ford ve Kissinger’in bütün direnişine rağmen, Kongre ardi ardına ambargo kararları almaya devam etti. Amerikan yönetiminin artan Kongre ve kamuoyu baskısı karşısında hareketsiz kalma şansı kalmamıştı. 17 Aralıkta Senato’da 43’e karşı 49 ve 18 Aralık’ta Temsilciler Meclisinde 189’a karşı 209 oyla “Başkanın 5 Şubat’a kadar ambargoyu başlatmasını” isteyen kararlar alındı. Başkan Ford 30 Aralık 1974’te bu kararları onaylayarak yasalaştırdı.²²

ABD yönetiminin kongre üzerinde etkinliğini tekrar kazanmasına paralel olarak, ambargo 12 Eylül 1978’de tamamen kaldırıldı. Fakat ambargo döneminden kalan en önemli olay Yunanistan ve Türkiye’ye verilen yardımlarda 7/10 oranının benimsenmesiydi. Yunanistan ve Türkiye’nin büyüklükleri karşılaştırıldığında ve en önemlisi Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenliğin yükünün paylaşılmasında Türkiye’nin durumu göz önünde bulundurulduğunda 7/10 oranının haksız bir durum arz ettiği görülecektir.

Türkiye’ye uygulanan ambargo örneğinde görüldüğü üzere Başkanlık sisteminde *kontrol ve denge* (check and balance) etkisi özellikle dış politika konularında Başkan ve Kongre arasında yürütmenin istemediği sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden ABD yönetimi Soğuk Savaş döneminde en önemli müttefiklerinden olan Türkiye’ye karşı arzu etmediği ambargo kararını uygulamak zorunda kalmıştır.

Türkiye’de dış politika kararlarının alınmasında hükümet ve parlamento arasındaki ilişkiler, ABD örneğinde incelendiği gibi parlamentonun kendi inisiyatifiyle kararlar alarak, kanunlar yapması şeklinde karşımıza çıkmamaktadır. Her şeyden önce Türkiye’de hükümet ve parlamento arasındaki ilişkiler parlamenter sistemin işleyişi altında olmaktadır. Parlamentodaki dış politika gündemini hükümet belirlemektedir.

²¹ Erhan, **a.g.m.**, s. 706.

²² Erhan, **a.g.m.**, s. 706.

Parlamentodaki dış politika konuları, TBMM'nin görevleri arasında olan uluslararası antlaşmaları bir kanunla uygun bulma ve Türkiye'ye yabancı askeri unsurların kabulü ile TSK'nın kullanımına izin verme şeklinde olmaktadır. Bu iki durum TBMM'nin anayasada ifade edilen görevleri arasındadır.

Türkiye'de dış politika ile ilgili konuların TBMM'ye gelmesi hükümetin belirleyiciliği altındadır. Bunun dışındaki konular ise bir dış politika meselesi olarak genel görüşme şeklinde olabilir. Türkiye uygulamasında ise genel görüşme çoğunlukla bir danışma işlevi dahi görmemektedir. Genel görüşmelere hükümetler kamuoyunun tansiyonu düşürmek ve milletvekilleri için bir *serinleme süresi* (cooling period) olarak yaklaşmaktadırlar.

Türkiye'de hükümet ve parlamento arasında dış politika alanındaki ilişkileri, Türkiye'nin yakın tarihindeki iki önemli olayın; Kore'ye asker gönderme ve Kıbrıs Barış Harekât'ı örneklerinde incelenmesi süreci ve yapıyı anlamak açısından gereklidir.

II. Dünya Savaşı sırasında Kore yarımadası Japon işgali altında kalmıştı. Savaş sona erdiğinde ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında varılan bir anlaşma uyarınca, yarımada 38. paralelin kuzeyi ve güneyi şeklinde yapay bir şekilde bölünerek, işgalci Japon birliklerinin kuzeyde kalanları SSCB, güneyde kalanları ise ABD tarafından teslim alındı. Bu arada Kore yarımadasının siyasi geleceği hakkında ABD ve SSCB arasında yürütülen görüşmeler sonuçsuz kaldı. SSCB işgalindeki kuzeyde sosyalist, ABD işgalindeki güneyde ise kapitalist bir devlet kuruldu. Aynı ülke üzerinde birbirine rakip iki farklı ideolojiyi kabul ederek kurulan Kore Demokratik Cumhuriyeti (Kuzey Kore) ile Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) arasında 25 Haziran 1950'de çatışma başladı. Savaşın başlamasının hemen ardından ABD'nin girişimleriyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) olağanüstü toplanarak üye ülkeleri, Kuzey Kore'yi durdurmak için BM tarafından yürütülecek faaliyetlere katılmaya çağırdı. BMGK'nın beş daimi üyesinden biri olan SSCB, bu kararın alındığı sırada Çin'in Pekin Hükümeti tarafından temsil edilmemesini protesto etmek amacıyla Konsey toplantılarını boykot etmekteydi. Dolayısıyla "Barış için Birleşme" adlı bu kararın alınmasına engel olamadı.²³

²³ Çağrı Erhan, "Kore Savaşı," Oran, **Olaylarla... Cilt I**, s. 547.

27 Haziran'da ABD birlikleri Güney Kore'ye çıktılar. BM'ce yapılan çağrıya uygun olarak onbeş ülke Kore'ye asker gönderdi. ABD'den sonra Kore'ye asker yollayan ikinci devlet olan Türkiye, Kore'ye Albay Tahsin Yazıcı komutasında 4500 kişilik piyade tugayı yolladı. Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme isteği her şeyden önce Batı ittifakı içerisindeki yerini sağlamlaştırmak, 1949 yılında kurulan Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) dâhil olma amacını taşımaktaydı.

Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması istisnai bir durumdur. Türkiye o zamana kadar kendi sınırları dışında herhangi bir askeri harekâta ve müdahaleye girmekten kaçınmıştı. Kore'ye Türk askerlerini göndermek cesaretli bir karardı. Bu karar yeni iş başına gelmiş bir hükümetin aktif ve dinamik dış politikasının kayda değer bir yönüdür. Bu kararın neticeleri önemini bugüne kadar yitirmemiştir. Her şeyden önce Kore'ye asker gönderme kararı TBMM'de danışıp tartışılmadığı için bu kararın Anayasa'ya aykırı bir durum yaratılıyormuş gibi oluyordu. Gerçi muhalefet partileri prensipte asker gönderilmesine karşı değillerdi. Ancak asker gönderilmesi kararının alınmasında Anayasanın ihlal edildiği görüşünde idiler.²⁴

Hükümetin önde gelen kişileri 18 Temmuz 1950'de Yalova'da bir araya gelerek Kore'ye asker gönderme kararını aldılar. Kısa bir süre önce BMGK, Kuzey Kore'yi Güney Kore'ye saldırmakla suçlamış ve Kuzey Kore'ye karşı askeri ve ekonomik yaptırımlar uygulama kararı almıştı. BM tüm üye ülkelere Güney Kore'ye yardıma gelme çağrısında bulundu. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü 25 Temmuz 1950'de BM Genel Sekreteri Tryguue Lie'ye gönderdiği cevabî telgrafında, Türk Hükümeti'nin Kore'ye 4500 kişilik bir askeri birlik göndermeye karar verdiğini bildiriyordu. Bu karar Türk kamuoyunda büyük bir sürprizle karşılandı.²⁵

Bu kararın ardından Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel İdare Kurulu , ertesi gün yaptığı toplantıda, Hükümet kararıyla “Anayasa'nın ihlal edildiği” kanaatine vardı.²⁶ Muhalefet lideri İsmet İnönü, bir gün sonra, “bu mesele hakkında hükümet

²⁴ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Metu Press, 2. Baskı, Ankara, Ağustos 2001, s. 20.

²⁵ Bağcı, **a.g.e.**, s. 20.

²⁶ **Ulus Gazetesi**, 27 Temmuz 1950, (aktaran) **Soysal, Dış Politika...**, s. 196-197.

Büyük Millet Meclisin reyini dahi almış değildir,” diyerek Anayasaya uyulmadığını ifade etmiştir.²⁷

Karar sonrası dönemde dikkati çeken en önemli nokta, kararın alınma sürecinde Meclis ve muhalefetin dışlanması konusunda yapılan tartışmaların zemininin yine TBMM olmamasıdır. Kore’ye asker gönderilmesi kararının tartışıldığı ve polemik konusu yapıldığı zemin gazete sütunlarıdır. Karar karşısında basın üçe bölünmüştür. Birinci gruba dâhil olan Ulus Gazetesi²⁸ ve köşe yazarları CHP’yi desteklemekte, kararı dış politikada yöneldiği esas nokta açısından değil, uluslararası hukuk ve iç hukuk açısından yetersiz görmekte; Meclis ve muhalefetin karar alma sürecinden dışlanmasından dolayı hükümet şiddetle eleştirilmektedir. İkinci grupta yer alan Zafer gazetesi ve köşe yazarları tarafından karar her yönüyle tam olarak desteklenmektedir. Üçüncü grupta yer alan gazeteler (Cumhuriyet, Akşam v.b) ve köşe yazarları tarafından alınan karar, Meclis ve muhalefetin dışlanması noktası dışında desteklenmekte, muhalefetin takındığı olumsuz tutum eleştirilmektedir.²⁹

Menderes hükümetinin Kore’ye askeri birlik gönderme kararı 11 Aralık 1950 tarihine kadar yaklaşık dört ay boyunca Meclis zemininde tartışma konusu olmamıştır. Konunun Meclis gündemine alınması ve DP hükümetinin izlemekte olduğu dış politika açıklaması için CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından bir gensoru verilmiştir. Ancak gensoru reddedilmiştir. İnönü’nün gensoru önergesinin reddedilmesinin ardından Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı (Millet Partisi) ve Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu (CHP) tarafından “Kore’ye gönderilen savaş birliği hakkında Başbakan’a gensoru açılmasına dair” önerge Meclise sunulmuştur. İktidar partisi milletvekillerinin de evet oyu vermesiyle gensoru gündeme alınmıştır.³⁰ TBMM’de ezici çoğunluğa sahip iktidar partisi muhalefetin gensoru önergesine evet oyu vermekle büyük oranda, çok

²⁷ Sabahat Erdemir, **Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956**, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1965, s.18, (aktaran) Soysal, **a.g.e**, s. 197

²⁸ Ulus Gazetesi, devrin şartlarında CHP’nin adeta yarı resmi yayın organı gibidir. İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker, 12 Mart döneminin başbakanı Nihat Erim Ulus Gazetesinin yazarları arasındadır. Ulus gazetesinin Demokrat Parti cephesindeki muadili ise Zafer Gazetesi’dir. Türkiye’nin iki partili denilebilecek döneminin etkili gazeteleri olan bu gazeteler Ankara merkezli yayın yapmaktadırlar. Bu iki gazete destekledikleri partilere angaje olmakla birlikte güçlü gazetelerdir. Bu gazetelerin ardından Türk basınında Ankara merkezli yayın yapan etkili gazete nerdeyse yok gibidir. Daha da ilginç olanı bugün Ankara’nın gazetesi olmayan belki de tek başkent olduğu gerçeğidir.

²⁹ Emiroğlu, **a.g.m**, s. 63.

³⁰ Emiroğlu, **a.g.m**, s. 64.

önemli bir dış politika kararının alınmasında Meclis ve muhalefetin dışlanması doğan eleştirileri gidermeyi amaçlamıştır.

27 Mayıs 1960 darbesi ile DP hükümetinin devrilmesinden sonra, askeri yönetim tarafından yeni bir Anayasa hazırlanması sürecine girildiğinde, askeri kuvvet kullanımına yönelik yapılan düzenlemede Kore kararının da belli bir etkisi vardır. 1924 Anayasası'nın 26. maddesi³¹ dış politika alanında yürütmenin Anayasayı geniş yorumlayarak askeri kuvvet kullanımına başvurmasının söz konusu Anayasa maddesinin çerçevesinin genişletilmesi ile önlenmeye çalışılmıştır. 1961 Anayasasının 66. maddesinde³² yapılan düzenlemeyle yürütmenin manevra alanı büyük oranda daraltılmıştır.³³

Kore'ye asker gönderilmesi kararına muhalefet partilerinin itirazı kararın alınışı sırasında Meclis'in ve muhalefetin dışlanması noktasındadır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunda yer alan, Lozan'da Türk heyetinin başkanlığını yapan İsmet İnönü de Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki yerini sağlamlaştırmasının faydalarının farkındadır. Kendisinin II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Sovyet tehdidi hakkındaki tecrübeleri bu yaklaşımında etkili olmuştur.

Kore'de Türk birliklerinin katıldığı savaş devam ederken muhalefet bu aşamada, Anayasa ihlali konusundaki ısrarını bir kenara bırakarak, Kore'de savaşan birliklere destek verilmesi konusunda iktidarla birlikte hareket etmeye başlamıştır. 27 Aralık 1950'de CHP ve DP milletvekillerinin ortak girişimiyle, Kore'de savaşan askerlere Meclis'in selamının ve sevgisinin yollandığı bir karar alındı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 25 Ekim 1951'de yaptığı açıklamada “Dış mesele üzerinde esasen bizim memlekette fikir ve prensip ayrılığı yoktur. İttifakımıza, BM idealine ve ABD dostluğuna bağlıyız” diyerek Kore'ye asker gönderilmesi sırasında yükselttiği itirazı kaldırmıştı.³⁴

³¹ TBMM'nin harp ilanını “*bizzat kendi ifa*” etmesi gerekmekteydi. Fakat hangi hallerin “*harp ilanı*” sayılacağı konusunda bir netlik olmadığı için bu konuda hükümetlerin takdir yetkisi ortaya çıkmaktadır. Bu takdir yetkisi de maddeyi olabildiğince geniş yorumlama şekline dönüşmüştür.

³² “Milletlerarası Hukukun meşru saydığı savaş ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmalara veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı memleketlere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir.” 1961 Anayasası, m. 66.

³³ Suna Killi, **Türk Anayasaları**, Yayınevi ?, 2.Baskı, İstanbul, 1982, s. 46,95 (aktaran) Emiroğlu, **a.g.m.**, s. 67.

³⁴ Oran, **Olaylarla... Cilt I**, s. 546.

Hükümet-Parlamento ilişkilerini Kıbrıs meselesi üzerinde incelediğimizde konu daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında Kıbrıs Adasını Venediklilerden almasının ardından iskân edilen Türk ahaliyle, Venedikliler döneminde büyük zulüm gören Ortodokslar arasında, Osmanlı yönetiminin sona erdiği 1878 yılına kadar ciddi hiçbir sıkıntı yaşanmamıştır. 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rusya'ya kaptırdığı toprakları geri almak için yardım etmesi karşılığı adayı İngiltere'ye kiralayan Osmanlı Devleti'ne Kıbrıs antlaşma gereğince iade edilecekti. Ancak, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na Almanların yanında girmesiyle İngiltere adayı ilhak ettiğini açıklamış, 1923 Lozan Antlaşmasıyla bu ilhak durumu tescil edilmiştir. 1925 yılında Kıbrıs resmen İngiltere'nin sömürgesi (Crown Colony) ilan edilmiştir. 1931 yılında Kıbrıs'ta ilk ciddi ayaklanma meydana gelmiş ve II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren başlayan ve İngiltere'ye karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi 1954'te Yunanistan'ın sorunu BM'ye götürmesiyle uluslararası bir nitelik kazanmıştır. 1950'lerde Rum tarafının sebep olduğu uzun süren terörist faaliyetler sonunda adada meydana gelen gerginlik iki NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getirmiştir. Yunanistan adanın kendisine bağlanmasını savunurken Türkiye de adanın iki devlet arasında paylaşılması esasına dayanan taksim tezini savunmuştur. Yunanistan'ın itirazlarına rağmen İngiltere, 1958'de Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olmasını içeren Macmillan Planı'nı uygulamaya koymuştur.³⁵

1955 yılı sonrasında, Kıbrıs'ta EOKA (Etniki Organosis Kyprion Agoniston – Kıbrıs Kurtuluşu Milli Teşkilatı) faaliyetlerinin başlaması ile Rumların Türklere karşı katliamları Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesi olduğunun farkına varmasına yol açmıştır. Daha öncesinde, dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın sözlerine yansıyan ifadelerde Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesi olduğunun farkında olmadığını görmekteyiz:

“Beyler, Kıbrıs Sorunu diye bir şey yoktur. Basın muhabirlerinin sorularına karşılık olarak bunu birkaç zaman önce söylemiştim. Kıbrıs Sorunu diye bir şey yoktur, çünkü bu ada Büyük Britanya'nın hükümdarlığı altında ve yönetimindedir. İngiltere'nin ada üzerindeki bu haklarını başka bir güce devretmek için herhangi bir niyetinin olmadığını ve böyle bir temayülü de hiçbir zaman göstermediğini

³⁵ Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, Mayıs 2000, s. 17.

biliyoruz. Bundan tamamı ile eminiz. Her ne çeşit olursa olsun Kıbrıs'ta çıkacak her hangi bir kışkırtma durumu değiştirmez.”³⁶

Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesi olduğu yolundaki fikirlere Türk devlet adamları yukarıdaki örnekte olduğu gibi meseleyi Türkiye ile İngiltere'nin ilişkilerini bozmak isteyen çevrelerin niyetleri olarak ele almışlardır. Bu tür yaklaşım daha sonraki Dışışleri Bakanlarından Fuat Köprülü'nün sözlerine de yansımıştır.

İlerleyen yıllarda Kıbrıs'a yönelik algılayış tarzı değişim göstermiştir. Her şeyden önce Kıbrıs doğrudan milli bir mesele haline gelerek duygusal bir boyut kazanmıştır. Meselenin algılanış tarzındaki değişim siyasilerin, kamuoyunun, basının Kıbrıs sorununa yaklaşımında değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Böylece olaya tamamen milli bir mesele olduğu noktasında yaklaşılmıştır. Kamuoyunun olağanüstü hassasiyeti ile 6-7 Eylül olayları³⁷ örneğinde görüldüğü üzere manüplasyona açık bir hal almıştır. Devrin şartlarında, bugünkü Annan Planı, AB v.b güncel yaklaşımlardan³⁸ farklı olarak Kıbrıs'a yönelik yaklaşımlarda tam bir oydaşma söz konusudur. Meselenin doğurduğu hassasiyet siyasi partileri rakipleri karşısında temkinli hareket etmeye yöneltmiştir.

Kıbrıs üzerinde yürütölen diplomasi sürecinde yasama-yürütme ilişkileri Kore Savaşı örneğinden farklı olarak daha sağlıklı işlemiştir. Kore Savaşından farklı olarak Kıbrıs Barış Harekatı, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki pragmatik ya da konjonktürel kararlarından biri değildi. Kıbrıs'a yapılan askeri müdahale daha önce Meclis tarafından Bakanlar Kuruluna verilen bir yetkinin kullanılması ile olmuştur. Harekat sırasında Meclis'in gündemine müdahale amacını güden bir karar getirilmemiştir. 1961 Anayasasının silahlı kuvvetlerin kullanımı ile ilgili olarak getirdiğı yeni düzenleme Barış Harekatı sırasında uygulama imkânı bulmuştur. Bakanlar Kuruluna silahlı kuvvetleri kullanma yetkisi sadece görevde bulunan bakanlar kuruluna verilmemektedir. Bakanlar Kuruluna verilen yetki kararında belirtilen tarihler arasındaki tüm hükümetlerce kullanılabilir.

³⁶ Bağcı, a.g.e, s.103.

³⁷ Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğu içerisinde bulunan Atatürk'ün doğduğu eve bombalı saldırı yapıldığı haberi üzerine 6 Eylül 1955'te İstanbul, Ankara ve İzmir'de Rumlara yönelik yapılan eylemler taşkınlıklara ve mal tahribine yol açmıştır. Daha sonra bu olayların sonradan bazı devlet yetkililerin bilgisi dâhilinde meydana geldiğı ortaya çıkmıştır.

³⁸ Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik olarak ortaya konulan Annan Planı ve sonrası gelişmeler için bkz: Şaban Çalış, “Kıbrıs Sorununu AB Çatısı Altında Çözmek”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Temmuz 2003, s. 64-71.

Barış Harekâtı süresince hükümet parlamento ve kamuoyunu bilgilendirmeye önem vermiştir. 18 Temmuz 1974 günü Başbakan Vekili Necmettin Erbakan, Maliye Bakanı Deniz Baykal parti liderleri ile toplanmış ve durumu değerlendirmiştir.³⁹ Aynı gün Başbakan Bülent Ecevit Londra’da sorunu diplomatik çabalarla çözmek gayreti içerisindeydi. Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, İngiliz Dışişleri Bakanı Callaghan ile görüşüyor, Pekin’de bulunan Dışişleri bakanı Turan Güneş ise Türkiye’ye dönüyordu.

20 Temmuz günü harekâtın başlaması ile TBMM toplanmış ve parti liderleri meclise hitaben konuşma yapmışlardır:

Erbakan: “Tarihi bir görevimizi ifa etmenin bahtiyarlığı ve memnuniyeti içerisindeyim. Sulhâne maksatlarla Bakanlar Kurulu olarak bu kararı aldık. Cenab-ı Hak bu hareketten dolayı milletimize ve bütün insanlığa hayırlı neticeler versin”

Demirel: “Türk Silahlı Kuvvetlerimizin bütün mensuplarına Cenab-ı Allah’tan başarı temenni ediyorum. Silahlı Kuvvetler üzerine aldığı her başarıyı bir kahramanlık destanı yazarak ifade etmiştir. Tarihimize yeni bir şanlı sayfa ekleyeceklerinden de eminim”

Türkeş: “Ordu Hukukun üstünlüğünü sağlayacaktır. Bu kararı vermiş olan başta Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet hükümeti olmak üzere, sayın Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarımızı kutlarız.”

Bozbeyle: “İnanıyoruz ki, Türk milleti elli yıldan beri kendi ordusuna yedirdiği ekmeği bir kere daha helal etmenin bahtiyarlığını duyacaktır.”⁴⁰

Başbakan Ecevit, toplantıda, harekâtın mahiyetini izah eden ve diğer parti liderlerinin epik konuşmalarına nazaran daha mutedil denilebilecek bir konuşma yapmıştır. Başbakan Ecevit milletvekillerince ayakta alkışlanmıştır.

Ecevit: “Bazı kimseler bunalımlı dönemlerde, bütün milletin milli davalar ve ilkeler etrafında birleşmesi gerektiğine inandıkları vakit bunun ancak dikta rejiminde mümkün olabileceğini sanırlar. Demokrasinin izin verdiği geniş düşünce, tartışma ve saflaşma ayırımı içinde milli davalar etrafında milli birliğin sağlanamayacağını sanırlar. Bunun gerçeğe aykırı olduğuna, karşı karşıya bulunduğumuz olaydan daha iyi örnek gösterilemez.”⁴¹

Hükümetin parlamento ile ilişkilerini sorumluluğu paylaşma esası üzerine bina ettiğini görüyoruz. Erbakan ve Baykal’ın liderlerle yaptığı toplantıda liderlerin ileri sürdüğü çekinceler harekâtın başlamasından sonra harekâtı destekleyen açıklamalara dönüşmüştür. Ayrıca muhalefet liderlerinin TBMM’deki konuşmalarında ordu vurgusunu öne çıkarmaları harekâtın siyasi kazanımlarının iktidara yönelmesini engellemeyi amaçlamaktadır.

³⁹ İsmail, a.g.e, s.140.

⁴⁰ Mehmet Ali Birand, **30 Sıcak Gün**, Milliyet Yayınları, 11. Baskı, Ekim 1985, s. 152.

⁴¹ Birand, **30 Sıcak..**, s. 153.

1.3 Kamuoyu

Bugün birçok yazar ve düşünür, içinde bulunduğumuz dönemin büyük bir demokratik dönem olduğunu söylemektedirler. Siyasal olarak demokrasi başlıca meşrulaştırma ilkesi olarak tüm ülkelerce kabul edilmektedir. Hemen hemen bütün siyasal önderler, en azından sözlü olarak demokratik ilkeleri savunmakta, bağlı oldukları inançları ve sahip oldukları yetkileri demokratik meşruiyetle haklı göstermeye çalışmaktadırlar. Kamuoyu denetimi ve kontrolü etkili olabilecek bir biçimde örgütlenmemiş olsa bile, halka açılmanın hemen hemen her yerde siyasal yaşantının önemli bir yanı durumuna gelmeye başlaması bu döneme büyük bir demokratik dönem niteliği kazandırmıştır.⁴²

Demokratik Toplumlarda hükümet işleri geniş ölçüde kamuoyu tarafından tartışılmaya açık hale gelmiştir. Ulusal önderler, farklı biçimlerde ve ölçülerde olsa bile, kendi halklarının kanılarına ve davranışlarına karşı duyarlılık göstererek kamuoyu baskısına açık bulunmaktadırlar. İster kurumsallaşmış demokratik süreç içerisinde düzenli bir biçimde, isterse gösteriler ya da ayaklanmalarla düzensiz bir biçimde, ya da bu iki davranış arasında başka bir yoldan olsun, dünya uluslarının çoğu, bugün hükümetlerinin yapısını ve davranışlarını etkileme kapasitesine sahip bulunmaktadır.⁴³

Dış politikanın biçimlendirilmesinde dürtücü bir öge ve kapasite olarak ulusun çeşitli grupları arasındaki dağılım bir devletten ötekine farklılıklar göstermektedir. Örneğin Türkiye’de dış politikanın oluşturulmasında üniversite öğretim üyelerinin ağırlığı, avukatlık barolarının ağırlığından fazla olduğu gibi, genellikle az gelişmiş ülkelerde öğrencilerin rolü, gelişmiş ülkelere fazladır. Buna karşın kamuoyunun rolü, ne dış politikada köklü devrimler yapacak kadar çoktur, ne de bunu tümünden felce uğratabilecek kadar güçlüdür.⁴⁴

Dış politikanın başta gelen iç öğelerinden biri, ulusal kamuoyudur. Kamuoyunun dış politikada önemli bir öge olduğu, sistemi ne olursa olsun tüm ülkelere kabul edilmiş, bu yüzden de kamuoyunun istenen yönlerde oluşturulması için kitle iletişim araçlarının çeşitli biçimlerde kullanılması ve duyurulması yoluna gidilmiştir. Kamuoyunun dış politikanın biçimleneceği sınırları göstermek bakımından önemli bir

⁴² Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993, s. 234.

⁴³ Gönlübol, **Uluslararası...**, s. 234.

⁴⁴ Gönlübol, **Uluslararası...**, s. 236.

potansiyel güç teşkil etmesi, hükümetlerin kamuoyunun oluşmasını kendi başlarına bırakmalarını gerektirmiştir. Bu amaçla, hemen her yerde resmi makamların verdikleri bilgiler sıkı bir denetimden geçirilmektedir.⁴⁵

Kamuoyunun biçimlenmesinde rol oynayan ortamdan gelen unsurlar arasında öncelik tanınanı birincil ve ikincil gruplardır. Birincil gruplar, öğrenme sürecinin hızlı bir faaliyet gösterdiği birey yaşantısının ilk yıllarında bireylerin tavırlarını, görüşlerini, inançlarını ve kanaatlerini etkileyen ve oluşturan aile ve okul gibi gruplardır. Birincil gruplar, genellikle üyeleri arasındaki yüz yüze, kişisel ilişki ve etkileşme olan gruplar olarak tanımlanmaktadır⁴⁶

Üyeleri arasındaki ilişkilerin kişisel ve yakın olmadığı gruplara ikincil gruplar denmektedir. İkincil gruplar referans grupları görevini gördükleri, yani kişinin bir grupla özdeşleşmesini sağladıkları için önemlidir. Referans grupları ve bu gruplarla özdeşleşme insanların en derin inançlarını ve duygularını etkiler; yaşantısı boyunca bir yandan kendisini kabul etmesini istediği insanları, öte yandan sosyal özdeşleşmesini, yani toplum içindeki yerini belirler.⁴⁷

Kamuoyunun oluşmasında birincil gruplara nazaran ikincil grupların etkisi daha fazladır. Özellikle, baskı grupları olarak tanımlanan ve siyasal iktidarı, politikaların belirlenmesinde etkileme şansına sahip olan, ortak amaç ve çıkarlar etrafında bir araya gelmiş insanların oluşturduğu örgütlerin belirleyiciliği daha fazladır. Siyasi partiler, sendikalar, meslek kuruluşları, dernek ve vakıflar başta gelen baskı gruplarıdır. Baskı gruplarının etkisini ve sonuç alıcılığını belirleyen örgütlü olmalarıdır.

Türkiye örneğinde baktığımız zaman baskı gruplarının siyasal iktidarlar üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Özellikle sivil toplum anlayışının gelişmesine paralel olarak baskı grupları etkilerini giderek arttırmaktadır. Demokratikleşmeye paralel olarak örgütlenmenin önündeki engellerin kalkması baskı gruplarının önünü açıcı niteliktedir. Baskı gruplarının etkinliğinin önündeki en büyük engel sanılanın aksine yasal engeller olmaktan çok ideolojik sınırlamalardır. Sivil toplum kuruluşlarının, siyasal iktidarların politikalarına angaje olması ve temsil ettikleri toplum

⁴⁵ Gönlübol, **Uluslararası...**, s. 242.

⁴⁶ Robert E. Lane ve David O. Sears, **Public Opinion**. New Jersey: Prentice Hall, 1964, s. 34, (aktaran) Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.20.

⁴⁷ Lane ve Sears, **a.g.e.**, s. 39-40; Sezer, **a.g.e.**, s. 21.

kesimlerinin çıkarlarını gözardı etmeleri çoğu zaman baskı gruplarından beklentilerin karşılanmamasına yol açmaktadır. Bu durum kamuoyunun oluşmasını engellemektedir.

Türkiye’de kamuoyunun dış politikaya ilgisi ya da daha doğru bir ifade ile dış politika konusunda bir kamuoyu oluşması tüm ülkenin üzerinde bir oydaşma sağladığı konular üzerinde olmaktadır. Kıbrıs gibi Türkiye’nin imparatorluk döneminden kalma meseleleri üzerinde farklı yaklaşımlar olsa da çoğunlukla hissiyat birliği oluşmaktadır.

21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs’ta Türklere karşı girişilen Rum saldırıları iki toplum arasında kanlı çarpışmalar biçiminde gelişince, Kıbrıs’ın ve Kıbrıs Türklerinin geleceği sorunu Türk Hükümetinin ve Türk Milletinin gözünde bir numaralı dış politika sorunu olmuştur. Adada 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları ile kurulmuş ve 1960 Kıbrıs Anayasası ile onaylanmış olan düzeni tehdit eden gelişmelere karşı dönemin Türk hükümeti önce sorunu hukuki ve barışçı yollarla çözme yoluna gitmiştir. Dönemin Başbakanı İnönü bu politikayı şöyle açıklamıştır:

“Biz devlet olarak her meselede, iç hayatımızda olduğu gibi, dış münasebetlerde de kanun nizamına bağlı olan bir devlet ve milletiz. Kanun nizamı haricinde bize muamele ve tecavüz yapmak isteyenlere karşı kuvvetimiz, irademiz sarsılmaz bir surette tesirini gösterecektir.”⁴⁸

Çatışmalar başladıktan sonra Rumlarla karışık şekilde köylerde yaşayan Türkler güvenliklerinin kaybolduğunu hissederek Lefkoşe’deki Türk bölgesine hareket ettiler ve bu bölgede toplandılar. Rum polisinin ve Rum düzensiz birliklerinin Lefkoşe bölgesindeki Türk mevzilerine top yekün saldırısı 24 Aralık 1963’te başladı. Eski EOKA (Kıbrıs Kurtuluşu Millî Teşkilatı) üyeleri ve diğer düzensiz Rum birlikleri yüz kişiden oluşan birlikler halinde Rum polisinin yönetiminde bu çatışmalarda yer alıyordu. Kıbrıslı Türk yetkililerin hazırladığı bir kitaba göre, bu saldırılar sırasında yüz üç tane Türk köyü tahrip edildi ve yaklaşık 25,000 Kıbrıs Türkü yerlerinden ayrılmak zorunda bırakıldılar. Sadece Lefkoşe’de doksan iki Kıbrıs Türkü (Küçük Kaymaklı Katliamı)⁴⁹ Rumlar tarafından öldürülmüştü.⁵⁰

Türk hükümetlerinin 1961 Kanlı Noel olayları ile başlayan süreçteki politikası istikrarlı bir çizgi izlemiş ve İnönü’nün yukarıda ifade edilen sözleri pratikte de

⁴⁸ Başbakan İsmet İnönü’nün 25 Aralık 1963 tarihli Millet Meclisi toplantısında yaptığı konuşma, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt 24 (1963), s.28.

⁴⁹ Rumların Türklere yönelik yaptığı katliamlar için bkz. Harry Scott Gibbons, **Kıbrıs’ta Soykırım**, Near East Publishing, Ankara, Nisan 2003.

⁵⁰ **Kıbrıs-Türk Kültür Derneği**, Kıbrıs ve KKTC’nin Tarihi Arka Planı, s. 31-32.

uygulanmıştır. 1968 yılından önce dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Türkiye'nin Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak üzerinde durduğu temel ilkeleri ortaya koyucu açıklamalar yapmışlardı. Buna göre Türkiye'nin Kıbrıs Politikası şu unsurları içermekteydi:

- 1- Türkiye'nin güvenlik çıkarları korunmak zorundaydı.
- 2- Kıbrıs adası tek taraflı olarak bir ülkeye ilhak edilemezdi.
- 3- Kıbrıs'la ilgili uluslararası antlaşmalar tek taraflı olarak bozulamaz ve değiştirilemezdi.
- 4- Kıbrıs'taki bir cemaatin kendi rejimini diğerine kabul ettirmesi ve diğerini tahakküm altına alması söz konusu olamazdı.
- 5- Doğu Akdeniz ve Ege'de Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan antlaşmasıyla kurulan güç dengesi, bir tarafın lehine bozulamazdı.⁵¹

Türkiye'de 1971 ile 1973 yılları arasında iktidarda bulunan ordu destekli teknokrat hükümetler daha çok iç sorunlarla meşguldüler. Halk desteğine sahip olmadıkları için de Kıbrıs sorunu da dâhil olmak üzere dış politika meselelerinde herhangi önemli bir girişimde bulunmaktan kaçınılmaktaydılar. Ancak bu hükümetler döneminde de Türk yetkililer Kıbrıs sorununa bir çözüm bulabilmek için Yunan tarafıyla görüşmeler yapmaya devam ettiler. Fakat ciddi anlamda hiçbir olumlu sonuca ulaşılması mümkün olmadı.⁵²

Kıbrıs'ta Yunanistan'da görevde olan Albaylar Cuntası desteği ile gerçekleştirilen darbe, Kıbrıs sorunu hakkında Türkiye'nin Cumhuriyet Tarihinin en ciddi kararlarından birini almasına yol açtı. 15 Temmuz 1974 günü Kıbrıs'taki askerî darbe haberini aldığı anda Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, Afyon şehrine yapacağı bir gezi için uçağa binmek üzereydi. Ecevit, orada Türk hükümetinin haşhaş ekimine yeniden izin vermesiyle ilgili olarak konuşacak ve bu konuda halka bilgi verecekti. Haşhaş ekimi izninin Amerika'yı kızdıran bir karar olması ve ABD'nin Ecevit'in ucuz politika takip ederek Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verdiğini düşünmesi oldukça ilginç bir rastlantıydı. Çünkü haşhaş ekimi sebebiyle Türkiye'ye ambargo koymak için çaba sarf eden Kongre, bir süre sonra bu meseleyi bir kenara bırakarak Kıbrıs sorunundan dolayı Türkiye'ye ambargo uygulama kararı alacaktı, Kıbrıs'ta meydana gelen önemli gelişmelere rağmen Ecevit, Afyon ziyaretini iptal etmedi, fakat ziyaretini

⁵¹ Sarıca, Teziç, Eski yurt, **Kıbrıs Sorunu**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 129.

⁵² Mehmet Ali Birand, **Diyet: Kıbrıs Üzerine Uluslararası Pazarlıklar**, Ağaoğlu Yayınları İstanbul, 1979, s. 116.

kısa keserek hemen aynı gün Ankara'ya geri döndü ve MGK'nın olağanüstü toplantısına başkanlık etti. Toplantı sonunda basına açıklamada bulunan Ecevit, Türkiye'nin Kıbrıs'ta hiçbir oldu bittiyi kabul etmeyeceğini ve Kıbrıslı Türklerin haklarının ihlal edilmesine asla göz yummayacağını ilan ediyordu. Önemli gelişmeler için ilk düğmeye basılmıştı. On senedir fırsat bekleyen Türkiye, önemli bir girişimin eşiğindeydi.⁵³ MGK toplantısından sonra açıklama yapan Ecevit, Türkiye'nin görüşünü kesin bir şekilde dile getirdi: "Bu bir Yunan müdahalesidir, Adadaki anayasal düzen yıkılmış, gayrî meşru bir askerî yönetim kurulmuştur. Türkiye, bunu antlaşmaların ve garantilerin ihlali saymaktadır."⁵⁴

Türkiye'nin havadan ve denizden Kıbrıs'a asker çıkarması, 20 Temmuz 1974 günü sabah saat 05.30'da başladı. Başbakan Ecevit, Türkiye'nin askerî operasyonlara başladığını bütün dünyaya duyurdu:

"Türk Silahlı Kuvvetleri, Kıbrıs'taki aşırı ve yayılmacı grupların çok uzun yıllardır neden olduğu çekişme ve çatışmalara bir son vermek amacıyla Adada barış harekâtı başlatmıştır. Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbe, Kıbrıs Cumhuriyetinin bağımsızlığının ve bu cumhuriyeti kuran uluslararası anlaşmaların açık bir şekilde ihlal edilmesinden başka bir şey değildir. Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve anayasal düzenini korumakla görevlendirilen garantör devletlerden biriydi. Bu yüzden barış harekâtını başlatarak anlaşmaların kendisine verdiği hukukî sorumluluğu yerine getiriyordu. Türk hükümeti, askerî müdahale seçeneğine başvurmadan önce bütün diğer barışçıl yolları denemiş, ancak çabalarından hiçbir sonuç elde edememişti. Mecbur kaldığı için barış harekâtını başlatmak durumunda kalmıştır."⁵⁵

Kıbrıs sorunu, bir dönem için Türk dış politikasının, Batının yanı sıra, Bağılantısızlar ve Sosyalist Blok içinde destek bulma arayışlarına yönelmesine de yardımcı olmuştur, 1964 bunalımı sırasında, Türkiye'nin adaya yapmayı tasarladığı askerî harekâtın, ABD Başkanı Johnson tarafından, Türkiye Başbakanı İnönü'ye gönderilen bir mektupla engellenmesi, bu arada, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nin sürekli olarak Rum-Yunan tezlerinin benimseyen tutumlar takınmaları, Türkiye'yi Bağılantısızlar Hareketi üyesi devletler ve SSCB nezdinde girişimler yapmaya da zorlamıştır. Bağılantısız ülkeleri etkilemek için pek çok Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkesine yapılan ziyaretlerin olumlu sonuçlar vermemesi üzerine bağılantısızlarla ilişkiler kısa sürede eski haline dönmüş olmakla birlikte, özellikle 1965-70 yılları arasında SSCB ile iyi ilişkiler geliştirilmiş ve bu ilişkiler batı dünyasına karşı

⁵³ Uslu, **Türk Amerikan...**, s.262.

⁵⁴ Sarıca, Teziç, Eski yurt, **a.g.e**, s.180.

⁵⁵ Sabahattin İsmail, **Cyprus Peace Operation**, Akdeniz News Agency Publications-6, Lefkoşa, 2000, s. 140.

bir tehdit olarak kullanılırken, SSCB'nin ekonomik yardımlarından da yararlanmıştı.⁵⁶

Türkiye'nin bu çabaları, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ilişkilerini de etkilemiş ve Türkiye'yi SSCB'nin kucağına itmek istemeyen batı bloğu, çoğu zaman gönülsüz olarak, Türkiye'nin AET ile bazı anlaşmalar yapmalarına imkân tanımıştır. Kıbrıs sorununun Türk dış politikasına getirdiği bir diğer değişiklik, Türkiye'nin yalnızlığını anlaması iken ikinci değişiklik ise Kıbrıs sorununun bir dava olarak benimsenmesi üzerine, Türk kamuoyunun dış politika konularını tartışmaya, bir anlamda hükümet üzerinde baskı oluşturarak dış politikayı yönlendirmeye başlamasıdır. Bu durum dış politikanın belirlenmesinde iç politika faktörlerinin dikkate alınması sonucunu doğurmuştur. Özellikle topluma hâkim olan milliyetçi duygular bu konudaki duyarlılığı da beslemiştir.

Kamuoyunun Türk dış politikasına ilgisini tespit etmek için incelenmesi gereken bir diğer konu da II. Körfez savaşı ile başlayan sürece Türk kamuoyunun yaklaşımıdır. Siyasi partilerden, sendikalardan, medya ve basın kuruluşlarından meslek örgütlerine kadar Türkiye'nin savaşa girip girmemesi yönünde değişik yaklaşımlar olmuştur. Savaşa destek verilmesini isteyenler özellikle I. Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğunun olası bir Kürt devletinin kuruluşu açısından meydana getireceği sakıncaları hareket noktası olarak almışlardır. Bilindiği üzere, Türkiye I. Körfez Savaşı sırasında tarafsız kalmış Irak'a yönelik ABD ve müttefikleri tarafından düzenlenen harekâta katılmamıştır. I. Körfez savaşı sonrasında Irak'a uygulanan ambargoya harfiyen uymuştur. Irak'a savaş açan koalisyon ülkelerinin Ürdün üzerinden Irak'a ticaretlerini sürdürmelerine karşın Türkiye'nin savaşa katılmayan bir ülke olmasına rağmen ambargoyu harfiyen uygulaması oldukça manidardır.

Irak'a uygulanan ambargodan Türkiye'nin zararının 50 milyar \$ civarında olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye I. Körfez Savaşı'ndan edindiği tecrübelerin etkisiyle II. Körfez Savaşı sonrasında da Irak ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile ticaretini sürdürmektedir. Türkiye, BM'nin Irak'a karşı Aralık 1996-21 Kasım 2003 tarihleri arasında geçerli olacak gıda karşılığı petrol (oil for food) programından dünya gıda programı tarafından yürütülen ihalelerin Larnaka'da açılan bir ofise verilmesi ve ofisin

⁵⁶ Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 193.

başına da Kıbrıslı bir Rum'un getirilmesi ile ihalelere girememiş ve yalnızca iki Türk şirketi ihale alabilmiştir. Bu da çok önemli bir ihracat kaybına neden olmuştur.⁵⁷ II. Körfez Savaşından sonra da Irak ile ekonomik ilişkilerini sürdüren Türkiye'nin 2004 yılı içerisinde Irak ile arasındaki dış ticaret hacmi 1,5 milyar \$ civarındadır. 2005 yılında 4 milyar \$'ı aşan bu ticaretin ve orta vadede 8 milyar \$'a ulaşması beklenmektedir.⁵⁸

Irak'la ilişkiler Türk kamuoyunda yoğun tepkilere yol açan Türk şoförlerinin öldürülmesine rağmen devam etmektedir. Şubat 2005 sonu itibarıyla Irak'ta öldürülen Türk şoförlerinin sayısı 90'ı aşmıştır. Türkiye'nin buna rağmen Irak'la ekonomik ilişkilerini sürdürmesinin nedeni ambargo döneminde dahi Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin Irak ile olan ticaretlerini devam ettirerek önemli gelirler sağlamalarıdır. II. Körfez Savaşına Türkiye'nin destek vermesi isteği özellikle I. Körfez Savaşından elde edilen tecrübelerle yakından ilişkilidir.

Ambargo nedeni ile uğranılan ekonomik kayıplar ve olası Kürt devleti senaryoları etkili olmakla birlikte savaşa destek taleplerinin altında yatan asıl sebep 11 Eylül 2001 saldırıları ile başlayan dönemde özellikle Ortadoğu'yu merkez alan politikalarda Türkiye'nin de yer almasını temin etme arzudur. Bush doktrini olarak nitelendirilen *önleyici saldırı* (preventive attack) doktrini ABD'nin dünya üzerinde herhangi bir saldırı ortaya çıkmadan olası bir saldırıyı önlemesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu doktrin özellikle Ortadoğu bölgesinde ilk olarak Irak'a yapılan saldırıda uygulanmıştır.

Doktrin düşünce temelleri önceleri "Büyük Ortadoğu Projesi" tanımı altında sistemleştirilmiş daha sonra "Büyük Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi" olarak bölge ülkelerinde demokrasinin geliştirilmesi şeklinde fevkalade insani denilebilecek bir ambalajda sunulmuştur. Türkiye'de kamuoyunu oluşturan çeşitli grupların özellikle bazı basın ve medya kuruluşları ile bazı aydınların savaşa Türkiye'nin destek vermesi noktasındaki talepleri, Türkiye'nin Ortadoğu başta olmak üzere bölgenin yeniden şekillendirilmesi çalışmalarına katılması arzusu üzerinde temellendirilmektedir.⁵⁹

⁵⁷ URL:// <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/05/15/yazarlar/yazarlar241.html>

⁵⁸ URL://http://www.deik.org.tr/faliyet_raporlari_arsiv.asp?councilt=&activityld=665

⁵⁹ Türk basınının dış politika ile ilgili yazıları ile tanınan yazarları; Çengiz Çandar, Yasemin Çongar, Sedat Sertoğlu Türkiye'nin savaşa destek vermesi halinde Ortadoğu'nun yeniden şekillenmesinde etkili rolü olacağını savunmuşlardır.

Savaşa destek verilmemesi yönündeki politik tavırlar çoğunlukla geniş halk kitlelerinin benimsediği bir tavır olmuştur. Ayrıca kamuoyunun diğer bileşenleri içinde emperyalizm karşıtlığı vurgusu önemli bir etkidir. Kuruluşunun üzerinden birkaç ay geçtikten sonra üstelik tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) Türkiye'de ABD askeri unsurlarının konuşlandırılmasına ilişkin bir tezkereyi TBMM'den geçirememesi kamuoyu gücünün etkin bir göstergesi olmuştur.

GFK kurumunun anketinde, Türkiye'de savaşa karşı olduğunu açıklayanların oranı % 91,2 olmuş halkın % 83'ü de ABD ile birlikte hareket edilmesine karşı çıkmıştır. Bir diğer araştırma kuruluşu olan Ankara Araştırma Merkezi (ANAR) tezkerenin TBMM'ye sunulması öncesindeki Ocak 2003 tarihli son anketinde, bu oranlar % 94 ve % 78 olmuştur.⁶⁰

İnternette yayınlanan haber sitesi Habertürk'te yer alan bir ankete göre de, Eldeki bilgilerle ABD'nin Afganistan'a saldırması doğru mu, yanlış mı? sorusuna okuyucuların % 83'ü (4782 kişi) yanlış karşılığını verirken % 17'si (975 kişi) doğru yanıtını vermiştir. Bu ankete göre Türkiye'nin savaşa girmesini istemeyen okuyucu sayısı % 87 (3644 kişi) olarak belirlenirken, isteyenlerin sayısı %13'te (545 kişi) kalmıştır.⁶¹

Hürriyet Gazetesi'nin internet sayfasındaki, ABD'nin düzenleyeceği olası bir kara harekâtına Türkiye de askeri gücüyle katılmalı mı? Sorusuna verilen yanıtlar da şöyle olmuştur: Katılmalı % 11.6, Katılmamalı % 23.3, Kesinlikle katılmamalı % 61.0, Olabilir % 3.3, Fikrim yok % 0.8.⁶²

İnternet Türkiye'de halkın büyük bölümünün erişebildiği bir bilgi kaynağı olmasa da, yukarıdaki anket sonuçları halkın ezici çoğunluğunun Türkiye'nin savaşa destek vermesinin karşısında olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tavır savaşın başlamasını izleyen dönemde de istikrarını sürdürmüştür.

Kamuoyunun Türk dış politikasını etkilemesi her zaman yukarıdaki örnekte olduğu gibi söz konusu olamamaktadır. Çünkü dış politika halen kapalı bir politik faaliyet alanı olma özelliğini yönetim biçimi ne olursa olsun tüm ülkelerde sürdürmektedir. Devletlerin hayati çıkarlarını ve bunları temin etmek için yürüttükleri

⁶⁰ **Yeni Şafak** 16 Şubat 2003.

⁶¹ **Yeni Şafak** 2 Ekim 2001.

⁶² **Yeni Şafak** 2 Ekim 2001.

faaliyetleri kamuoyu ile paylaşımları her zaman için söz konusu olmamaktadır. Bu tür faaliyetlerden kamuoyu çoğunlukla sonradan haberdar olmaktadır.

Kamuoyunun dış politikaya ilgisinde aktif halk ve pasif halk ayırımı da önem taşımaktadır. Pasif halk, savaş ve barış gibi kendi hayatlarını doğrudan ilgilendiren meseleler dışında halk kitleleri ülke ve dünya kamuoyunu ilgilendiren olaylarla ilgilenmemektedir. Bu kesim daha çok halk yığınları olarak nitelendirilmektedir ve kitle psikolojisi ile hareket etmektedirler.

Aktif halk, halkın eğitim seviyesinin belirgin bir şekilde yükselmesi ve dış politika faaliyetlerine ilgi duyması şeklinde kendini göstermektedir. Gelişmiş ülkeler de dâhil aktif halk kesimi tüm halkın yüzde olarak küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna karşın pasif halk tanımı içine giren kitlenin örgütlenme kabiliyetinin yüksek olması bunların dış politikanın belirlenmesi sürecine etkisini arttırmaktadır.

Bu tanımlara paralel olarak Türkiye’de sosyal gelişim düzeyinin yükselmesi ile birlikte halkın dış politikaya etkisi artmaktadır. Medya ve basın kuruluşlarında dış politika ile ilgili sayfa ve programların sayısı da artmaktadır. Ayrıca baskı gruplarının da dış politikaya ilgisi yükselmektedir. Siyasi partilerin belli başlı dış politika konularındaki politikaları da seçimlerde alacakları oy oranını etkilemektedir.

1.4 Milli Güvenlik Kurulu

Geçmişte, fiziksel saldırıya karşı ülke topraklarının savunulması olan milli güvenlik, günümüzde vatan topraklarının savunulmasının yanı sıra, ekonomik sosyal ve politik menfaatlerin korunması ile devletin hayatî öneme hâiz ve temel değerlerinin korunması olarak gelişmiştir.⁶³

Günümüzde birçok ülkede, ulusal savunma ya da ulusal güvenlik konularında, yürütme organına yardımcı olan ve ona danışmanlık hizmeti sağlayan organlar bulunmaktadır. Kurul tipi örgütlenen ve bileşimi ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren bu tür organlar özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşmıştır.⁶⁴ Birçok ülkede bizdeki MGK benzeri yapılar mevcuttur.

⁶³ Ahmet Çörekçi, “MGK’dan İstenen Yeni Rol”, **Ulusal Strateji**, Yıl: 3, Sayı: 16, Ocak-Şubat 2001, s. 44.

⁶⁴ Serije Sezen, “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine”, **Amme İdaresi Dergisi**, Yıl: 33, Sayı: 4, Ankara, Aralık 2000, s. 63.

Türk kamu yönetiminde, görüş ve önerileriyle Bakanlar Kuruluna yardımcı olmak ya da danışma ve eşgüdüm işlevi görmek amacıyla oluşturulmuş kurulların sayısı giderek artmaktadır. Bu kurulların bir kaçına Anayasada yer verilmiştir ve bunlar “anayasal” olmaları nedeniyle devletin örgüt şeması içinde yer almaktadır.⁶⁵

Başkent teşkilatı yardımcı kuruluşları olarak Türk idare hukukunda incelenen MGK,⁶⁶ işlevi danışma ya da eş güdümlü sınırlı diğer kurullardan farklı bazı özellikler sergilemektedir. MGK, 1- Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan tek kuruldur. 2- Anayasada tanımlanan az sayıdaki kuruldur. (Diğerleri Devlet Denetleme Kurulu, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Yüksek Seçim Kurulu, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ve Yüksek Öğretim Kuruludur.) 3- Bir danışma organı olarak güçlü ve geniş yetkili bir örgüt (MGK Genel Sekreterliği) desteklenen tek kuruldur ve bu yapıyla kurul olmaktan çıkıp kurum haline dönüşmüştür.⁶⁷

MGK'nın kökeni kimi kaynaklarda 1922'de kurulan Harp Encümenine kadar götürülmektedir.⁶⁸ Başkomutan sıfatıyla Atatürk'ün Başkanlığında, Meclis İkinci Başkanı, Maliye ve Milli Savunma Bakanları, Genelkurmay Başkanı ile Milli Savunma ve Maliye Komisyonları Başkanlarından oluşan Harp Encümeni TBMM'ye talimat gönderme yetkisine sahip bir tür savaş kabinesi gibiydi.⁶⁹ Özdemir'in Harp Encümeni için kullandığı bir tür savaş kabinesi gibiydi ifadesi bu tarihin Türk Kurtuluş Savaşı'nın zafer yılı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda günün koşulları açısından yerinde bir tanımdır.

1933 yılında Atatürk'ün emriyle kurulan Yüksek Müdafaa Meclisi (YMM) savaş koşullarının dışında yeni cumhuriyetin kurumlarını ihdas etme çabalarının bir örneğidir. 10 Ağustos 1933 tarih ve 14819 sayılı kararname ile kurulan YMM'nin kuruluş talimatnamesi ise daha önce 24 Nisan 1933 tarihinde hazırlanmıştır.⁷⁰

Kuruluş Talimatnamesinde (yönetmelik) Yüksek Müdafaa Meclisi'nin yapısı şu şekilde belirtilmiştir:

⁶⁵ Sezen, **a.g.m.**, s. 63.

⁶⁶ Metin Günday, **İdare Hukuku**, 8. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 396.

⁶⁷ Sezen, **a.g.m.**, s. 64.

⁶⁸ Hikmet Özdemir, “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine,” **Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi**, Cilt 11, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 54.

⁶⁹ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 92–93; Sezen, **a.g.m.** s. 66.

⁷⁰ Çörekçi, **a.g.m.**, s. 43.

“Lüzumu halinde Büyük Erkânı Harbiye Reisliği'nin de iştiraki ile Başvekilin Riyasetinde İcra Vekilleri Heyeti (Yüksek Müdafaa Meclisi) adı altında toplanır. Bu meclise Reiscumhur Hazretleri de diledikleri zaman bizzat reislik eder. Yüksek Müdafaa Meclisi milli seferberlik bakımından vekilliklere ayrılacak vazifeleri tespit eder ve lazım gelen esasları kararlaştırır. Meclis bu işleri tespit için senenin muayyen zamanında birbiri ardına toplantılar yapar. Lüzum görürse alelâde zamanlarda da toplanabilir. Bu meclisin kararlarının tebliği ve evrak dosyalarının muhafazası için Milli Müdafaa Vekilliğince umumi bir kâtip idaresinde tefrik edilecek memurlardan mürekkep bir büro teşkil eder. Bu büro milli seferberliğe ait işleri evvelden hazırlar, daireden sorulacak sualleri sorar, mütalaaları alır ve ona göre Yüksek Müdafaa Meclisine arz eder. Ve meclisten çıkacak kararların icasını icra eder. Yüksek Müdafaa Meclisinin kararları ve bu Meclise müteallik sorulacak suallere verilecek cevaplar süratle yerine getirilir.”

YMM'nin kuruluş talimatnamesine baktığımızda Genelkurmay başkanı YMM'nin asıl üyeleri arasında yer alırken, Başbakan bu Meclise başkanlık etmektedir. Meclisin toplantı periyodu “belirli zamanlarda” ifadesi ile belirtilmişse de gün, hafta, ay şeklinde bir takvime bağlanmamıştır. Kuruluş talimatnamesinde Meclisin sekreteryası işlerinin yürütülmesi için oluşturulacak büronun kuruluşu için Milli Savunma Bakanlığı (MSB) görevlendirilmiştir. Kararlar ise oy çokluğu ile alınacaktır.

II. Dünya savaşı sonrası gelişmelerin uluslararası ilişkilerde getirdiği değişimlerin ışığında Milli Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) ve Genel Sekreterliği kurulmuştur. MSYK yapısı itibariyle yeni bir kurul olmayıp YMM'nin reorganizasyonudur.

Modern anlamda MGK'nın oluşumu 1961 Anayasası ile olmuştur. 27 Mayıs 1960 ihtilali ile başlayan dönem Türk siyasetinde uzun yıllar etkisini sürdürecektir. Bu tarih TSK'nın siyasete müdahil olması açısından da bir milattır. Türk siyasal yaşamında çok partili yaşama geçişin üzerinden on beş yıl geçtikten sonra DP iktidarı ve Başbakan Adnan Menderes'e karşı yapılan askeri müdahale ve sonrasında yaşanan Yassıada yargılamaları Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmeleri ile son bulmuştur.

Ülkemizde çok partili yaşama geçiş kararı, ilk kez, “Milli Şef” İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması ile halka açıkladığı görüşü, yaygın kabul görmektedir. Gençlik Bayramı dolayısıyla yayınladığı mesajda İnönü:

“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemesi ve şartları ile devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatî tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.. En büyük demokrasi müessesemiz

olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir”

diyerek siyasal yaşamın liberalleşeceğinin işaretini vermiştir.⁷¹

Türkiye'nin çok partili yaşama geçişinde İnönü'nün ifade ettiği gibi savaş koşullarının etkisi büyüktür. İnönü'nün harp zamanlarının ihtiyati tedbire lüzum gösteren darlıkları şeklinde tanımladığı durumu Şevket Süreyya Aydemir şöyle resmeder:

“Sınai üretim, iç piyasanın isteklerini karşılamak bakımından yetersizdir. II. Dünya Savaşının patlaması ve dünya pazarları ile mübadele ilişkilerinin durması, Cihan İktisat Buhranından (1929 Dünya Ekonomik Bunalımı) sonra uygulanmasına girişilen planlı sanayi kalkınması girişimlerini de durdurmuş gibidir. II. Dünya Savaşı içinde, mesela düşünmeliki, memlekette düşen yerli ve yabancı sanayi üretimi ile sağlanan pamuklu dokuma, nüfus başına ancak 4 metreden ibarettir. Bunun yanında bir kısmı ordu ihtiyacına tahsis edildiği için, serbest halkın talebine giden kısım, daha da azdır. Nüfus başına düşen şeker üretimi yılda 4 kilodan ibarettir. Hâlbuki bu miktar, Balkanlarda ortalama 14, Orta Avrupa'da örneğin Macaristan'da 55 kiloydu. Çimento üretimini yok olarak kabul etmek daha doğrudur (yılda 380.000 ton). Petrol üretimimiz yoktu. Raman dağında ilk önce büyük ümitler uyandıran petrol bulunuşu, sonra rezervlerinin önemsizliği ile bir ümit kırıklığına yol açmıştı. Gerek asker, gerek sivil, petrol-benzin-madeni yağlar ihtiyacımızı, zaten savaş sahası olan Akdeniz yolu ile beklemek zorundaydık. Savaş yıllarına, gerek askeri, gerek sivil ihtiyaçlar ve stoklar bakımından tamamen hazırlıksız girdiğimiz anlaşılıyordu. Hele stratejik maddelerdeki bu hazırsızlık, inanılmayacak kadar şaşırtıcıydı.⁷²

Dış koşullar ise doğrudan Türkiye'nin güvenliği ile ilgiliydi. Özellikle 1945 sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen toprak talepleri ve Türk-Sovyet paktının yenilenmemesi Türkiye'nin savaş sonrası tesis edilen yeni düzene intibakını zorunlu kılıyordu. II. Dünya Savaşı Türkiye açısından bazı gerçekleri gün yüzüne sermişti:

1- Savunma masraflarının büyük boyutlara ulaşması sonucu, devlet bütçesindeki daralma yeni vergilerin getirilmesini ve var olanların da genişletilmesini gerektirmişti.

2- II. Dünya Savaşı sonrasında yaklaşık bir milyon askerin uzun süre seferberlik halinde bulundurulmasına neden olan faktör Sovyet tehdidinin gündemde oluşuydu.

3- Savaş esnasında birçok maddenin yokluğu çekildiği için, savaş sonrasında bu maddelerin ithal edilmesi yoluna gidilmiştir, bu da dış ticaret açığını arttırıcı bir rol oynamıştır.

⁷¹ Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, s. 214, (aktaran) Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967, s. 30.

⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, 5. Basım, Kasım Ankara 1993, s.147-148.

4- II. Dünya Savaşı Türkiye'nin modern bir savaş için gerekli olan silahlara sahip olmadığını ortaya koyuyordu.⁷³

Türkiye'nin çok partili yaşama geçişi yukarıda anlatılan iç ve dış gelişmelerden kaynaklanan bir zorunluluk olmuştur. Türkiye'nin Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana dış politikası batı yönelimli bir politikadır. Bu tercih sadece dış politik kaygılarla oluşmuş bir yönelim değil ülkenin yaşadığı büyük toplumsal dönüşümü tamamlayıcı bir tercihtir. Savaş sonrası beliren Sovyet tehdidi, Türkiye için batılı ülkelerin ve batı ittifakının siklet merkezi ABD'nin desteğini zorunlu kılmaktaydı.

Çok partili yaşama geçiş kararı da bu şartların getirdiği bir zorunluluktur. ABD'de Truman doktrininin gerek Kongre gerekse kamuoyunda tartışması yapılırken, doktrin aleyhine tutum alanların en etkili savı, Yunanistan ve Türkiye'de demokrasinin olmadığı idi. Bu tip tutucu hükümetlere yardım ederek hür dünyayı savunmanın anlamı yoktu ve hatta bu iki ülkenin, bir anti-demokratik hükümet biçiminden diğerine geçmek demek olacağından, komünist olmalarının da bir sakıncası olmazdı. Truman ise, bu muhalefet havasını dağıtabilmek için, doktrinin ABD için stratejik bakımdan yararlarının yanı sıra, Türk hükümetinin 1946'dan beri tam demokratik bir düzene geçmek için çaba gösterdiğini ısrarla tekrarlamak gereğini duymuştur.⁷⁴

Tezimizin konusu çok partili yaşama geçiş değildir. Bu açıklamalara 27 Mayıs ihtilali ile kesintiye uğrayan çok partili yaşam serüveninin kısa bir geçmişi verilmek istenmiştir. 27 Mayıs ihtilali, Türk siyasal yaşamında ana ideolojik motiflerin belirginleşmesine yol açmıştır denilebilir. 27 Mayıs'ın Türk siyasetinde iki partili sistemin kırılma noktası olduğu genel kabul görse de, ihtilalin DP (ki bu partinin CHP içinden doğduğu göz önünde bulundurulmadır) ve Cumhuriyet Halk Partisi gelenekleri arasındaki ideolojik farklılığın hafızası olduğu söylenebilir.

27 Mayıs ihtilali ile göreve gelen Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) ilk işi tüm ihtilalci yönetimlerin yaptığı gibi yeni bir anayasa yapmak olmuştur. Kurucu iktidar olma vasfından hareket eden MBK, kabul ettiği 1 sayılı kanunla, 1924 anayasasının birçok hükümlerini değiştiren geçici bir anayasa düzeni kurmuştur. Bu anayasaya göre

⁷³ Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, s. 6-7.

⁷⁴ Robert H. Ferrel, **American Diplomacy, A History**, W.W Norton and Co. Inc. New York, 1959, s.446-447, (aktaran) Haluk Ülman ve Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II. (1923-1968)", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: XXVII, No:1 Mart 1972, s. 4-5.

MBK, TBMM'nin yetkilerine sahiptir. Komite, yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini de kendi seçtiği bakanlar eliyle kullanmıştır. Bakanları devlet başkanı sıfatıyla Cemal Gürsel atamaktadır.⁷⁵

MBK çıkardığı 157 ve 158 sayılı kanunlarla bir Kurucu Meclis kurulmasına karar vermiştir. Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kanattan meydana geliyordu. Temsilciler Meclisinin kuruluşunda günün koşulları gereği genel oya başvurulmamıştır. Meclis üyelerinin bir bölümü bir çeşit iki dereceli seçimle seçilen üyelere, bir bölümü siyasi partilerin -DP'liler hariç olmak üzere CHP ve Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi (CMKP) temsilcileri- kendi seçtikleri temsilcilerden, üçüncü bölümü çeşitli kuruluşların (yargı kuruluşları, üniversiteler, barolar, basın, öğretmen ve gençlik federasyonları, sendikalar, ticaret ve sanayi odaları) temsilcilerinden oluşmuştu. Bunların dışında Temsilciler Meclisinin bir bölümü de devlet başkanı MBK tarafından seçilmişti. Kurucu Meclis anayasayı ve diğer kanunları yapmanın yanında, TBMM'nin diğer yetkilerine de sahipti.⁷⁶

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa halk oylaması ile kabul edilmiştir. Modern anlamda MGK, ihtilal sonrasının politik atmosferinde hazırlanan 1961 Anayasasının ilk Yürütme bölümünde yer alır. 1961 anayasanın 111. maddesinin ilk şekline göre: "MGK, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet komutanlarından oluşur. MGK'ya Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman bu görevi başbakan yapar. MGK, milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir."⁷⁷

1961 Anayasası ile kurulmuş olan MGK'da; a) yürütmenin sorumsuz kanadı olan Cumhurbaşkanı b) yürütmenin siyasal ve sorumlu kesimini oluşturan Bakanlar kurulundan⁷⁸ Başbakan ile İçişleri, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları c) askeri bürokrasi olmak üzere üç kesim temsil edilmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Özbudun, **a.g.e.**, s. 35.

⁷⁶ Özbudun, **a.g.e.**, s. 36.

⁷⁷ Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s.151.

⁷⁸ **Karşı imza kuralı** adı verilen bu müessese Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler dışında diğer işlemlerinde Başbakan ve ilgili Bakanların imzasının bulunmasını ifade eder. Bu kararlardan Başbakan ve ilgili Bakan veya Bakanlar sorumludur.

⁷⁹ Sezen, **a.g.m.** s. 69.

1962’de yayınlanan ve 5339 sayılı yasayı yürürlükten kaldıran 129 sayılı MGK ve Genel Sekreterliği Yasası çerçevesinde kurulun sivil kanadını; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Ulaştırma ve Çalışma Bakanları ile gündemle ilgili olarak Başbakanın davet edeceği diğer bakanlar; askeri kanadını ise Genelkurmay başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları oluşturmaktaydı. Yeni düzenleme ile MSYK’ya oranla Kurulun bileşimi, çoğunluk sivil kesimde olmak üzere genişletilmiş; önceki düzenlemeye göre Cumhurbaşkanının harekât alanı genişletilmiş Başbakanın ise daraltılmıştır. Ancak kurul daha çok Başbakanın başkanlığında toplanmış Cumhurbaşkanı ise nadiren başkanlık etmiştir.⁸⁰

1971 tarih ve 1488 sayılı yasanın getirdiği değişiklik ile 111. maddenin ilk şeklinde yer alan “yardımcılık etmek üzere”, ibaresi çıkarılmış, *bildirir* terimi yerine de “*tavsiye eder*” ifadesi getirilmiştir. 111. maddede yapılan bu değişiklik 12 Mart Askeri Muhtırasından sonra oluşan yeni siyasal ortam ile ilgilidir.

12 Mart Askeri Muhtırası ile 1961 anayasasının birçok maddesinde tadilat yapılmıştır. 1969-1974 yılları arasında 1961 anayasasında yedi kez değişiklik yapılmıştır. Fakat bu dönemde yapılan en önemli değişiklikler 12 Mart döneminde yapılan değişikliklerdir. Bu dönemde Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanınmış, sıkıyönetim sebepleri artırılmış ve askeri otorite güçlendirilmiştir. TBMM’nin gensoru yetkisi sınırlandırılmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında genel sınırlandırma sebepleri getirilmiştir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurularak askeri yargının alanı genişletilmiştir. Ayrıca 2004 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile kaldırılan Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.

12 Mart muhtırası ile sonrasında 1961 Anayasasında yapılan değişiklikler MGK’nın Anayasaya girdiği günden itibaren var olan bir gerçeğin altını çizmiştir. Bu gerçek, MGK’nın aslen askeri dönemlerin ürünü olduğudur. İleride inceleneceği üzere 1982 Anayasası ile getirilen düzende yine bir askeri dönem ürünüdür. MGK’nın bir kurum olarak ortaya çıkışından günümüze yapılan değişikliklerden, 2003 yılında

⁸⁰ Servet Armağan, **1961 Anayasasına göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu**, İ.Ü Hukuk Fakültesi Yayını, No: 551, İstanbul 1978, s. 81; Sezen, **a.g.m.** s.70.

yapılan değişiklikler hariç olmak üzere 1961 Anayasası düzeni, 1971 yılı değişiklikleri, 1982 Anayasası düzeni askeri dönem ürünleridir.

MGK'nın oluşumunu ve işlevlerini köklü biçimde değiştiren 1982 Anayasasıdır. O tarihe kadar sivil üyelerin çoğunlukta olduğu kurulda, sivil ve askeri üyelerin sayıları sivil üyeler aleyhine eşitlenmiştir. Anayasa, bakan üyelerin belirlenmesini yasa koyucuya bırakmamış bizzat kendi belirlemiştir. Buna göre Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanacak kurulun sivil kanadında Başbakan, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, askeri kanadında ise, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları ile Jandarma Genel Komutanı bulunmaktadır.⁸¹

Yeni düzenlemeye, Bakanlar Kurulu ile ilişkiler ve görevleri açısından bakıldığında, kurulun bileşimindeki radikal dönüşüm görülür. Anayasada çizilen görev tanımı içerisinde “tavsiye eder” ibaresi yeniden “bildirir” dönüşmüştür. Ama Bakanlar Kurulu, kurulun devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkesinin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararları öncelikle dikkate almak zorundadır.

MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu açısından kurulun görev alanına baktığımızda daha geniş bir düzenleme karşımıza çıkmaktadır. 2945 sayılı kanunun ikinci maddesi milli güvenlik kavramını tanımlama ihtiyacı duymuştur. Buna göre “milli güvenlik devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını ifade eder.”

Kanunun hükmü gereğince ifade edilen “ekonomik, sosyal, kültürel menfaatler” tanımı ile MGK'nın görev alanı oldukça geniş tutulmuştur.

2945 sayılı kanunun 4. maddesinde MGK'nın görevleri sıralanmıştır. Bu maddeye baktığımızda MGK'nın görev alanının salt ulusal savunma, ulusal güvenlik gibi askeri teknik boyutu olan, dolayısıyla sivillerin uzmanlık alanı dışında kalan bir alanda siyasa oluşturma sürecinde sivillere teknik ve stratejik bilgi desteği sağlayıcı bir mekanizma olarak kabul etmek güç görünmektedir.⁸²

⁸¹ Sezen, **a.g.m.** s.71.

⁸² Sezen, **a.g.m.** s. 72.

“Devletin milli güvenlik siyasetini etkileyecek milli güç unsurlarını ve ülkenin siyasi sosyal, iktisadi, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sağlayacak temel esasları tespit eder. (m.4/c)

“Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirleri tespit eder” (m.4/d)

“Anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirerek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler...” (m.4/e)

“Olağanüstü hallerle, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş ilanı için görüş tespit eder. (m.4/f)

“Milli Güvenlik kapsamına giren konularda yapılan ve yapılacak milletlerarası antlaşmalar hakkında görüş tespit eder” (m.4/i)

MGK ve MGK Genel Sekreterliği kanununda yer alan bu hükümler uyarınca MGK'nın bir danışma organı olma tanımının çok ötesinde bir muhtevası olduğu görülmektedir. MGK Genel Sekreterliği yapısı itibariyle kurulun sekreteryaya hizmetlerini yürütmenin çok ötesinde bir yetkinliğe erişmiştir.

MGK'nın yapısında meydana gelen yakın değişiklik Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde yaşanmıştır. Anayasanın MGK Başkanı altındaki 118. maddesinde 2001 yılı 4709 sayılı kanunla yapılan değişiklikle; “MGK Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel komutanından kurulur.”

“Gündemin özelliğine göre kurul toplantılarına ilgili Bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir. MGK devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulaması ile alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir.”

118. maddede yapılan değişiklikle daha önce kurul üyeleri arasında yer almayan Başbakan Yardımcıları ve Adalet Bakanı da kurul üyeleri arasında yer almıştır. Kurulun üye yapısı siviller lehine değiştirilmiştir. Ayrıca Kurulun olağan toplanma periyodu bir aydan iki aya çıkarılmıştır. Buna karşın Kurulun Başbakanın teklifi üzerine veya Cumhurbaşkanının çağrısı üzerine olağanüstü toplantı yapması mümkündür. Kurul toplantılarının gündemi Başbakan ve Genelkurmay Başkanının görüşü alınarak Cumhurbaşkanınca hazırlanır. Kurul kararlarını çoğunlukla alır. Oylarda eşitlik olması halinde kurul başkanın bulunduğu tarafın oyuna itibar edilir. Buna karşın kurul

çalışmalarında herhangi bir oylamaya gidilmediği kurul üyelerinin demeçlerine yansımıştır.

4709 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, maddenin 3. fıkrasının son cümlesinde kurul kararları ile ilgili olarak yer alan “*bakanlar kurulunca öncelikle dikkate alınır*” ifadesi “*Bakanlar kurulunca değerlendirilir*” şeklinde değiştirilmiştir.

2945 sayılı kanunun 15. maddesinin 4963 sayılı Kanun ile değiştirilmeden önceki biçimine göre, MGK Genel Sekreteri orgeneral ve oramiral rütbesine sahip TSK mensupları arasından Genelkurmay Başkanının önerisi ve Başbakanın teklifi ile Bakanlar Kurulunca atanıyordu. Bu maddede 4983 sayılı kanun ile değiştirildikten sonra, MGK Genel Sekreterinin mutlaka orgeneral ve oramiral rütbesindeki silahlı kuvvetler mensupları arasından atanması zorunluluğu kaldırılmıştır.⁸³

2945 sayılı kanunun MGK Genel Sekreterine dair 13. ve 14. maddeleri 4963 sayılı kanun ile değiştirilmeden önce olağanüstü haller, savaş sonrası haller ve şiddet olaylarının yaygınlaşması hallerinde alınacak önlemleri belirlemek ve ilgili bakanlık ve kamu kuruluşları ile koordinasyonu sağlamak, uygulamaları izlemek ve gerekli önlemleri almak ve denetlemek gibi görev ve yetkiler de verilmişti. Ancak, MGK Genel Sekreterine verilen bu yetki ve görevleri, MGK'nın anayasal konumu ve işlevi ile bağdaştırmak oldukça güçtü. Genel Sekreterin bu görev ve yetkileri, 2945 sayılı kanunda 4963 sayılı kanunla yapılan değişiklikle kaldırılmış ve Genel Sekreterin görev ve yetkileri, Kurulun sekreterlik hizmetlerini yürütmek ve kurulca ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirmekle sınırlı tutulmuştur. Kurul kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve izlenmesi görevi ise Başbakana verilmiş olup, Başbakan bir Başbakan Yardımcısını Kurul kararlarının koordinasyonu ve izlenmesi için görevlendirebilir.⁸⁴

MGK ile ilgili değerlendirmelerde kurulun asker üyeleri üzerinden yürütülen tartışmalarda görüşler kurulun yapısıyla ilgili eleştirileri aşarak böyle bir uygulamanın hiçbir demokratik ülkede olmadığı noktasına varabilmektedir. Oysa ki MGK benzeri yapılar görevleri ve yapısı farklı olmak kaydıyla gelişmiş batı demokrasilerinden İran gibi teokratik yönetim usulünü benimsemiş ülkelere kadar bir çok ülkede görülmektedir.

⁸³ Günday, a.g.e, s. 399.

⁸⁴ Günday, a.g.e, s. 400.

Milli Güvenlik Kurulları'nın yasal dayanakları da farklı farklıdır. Pek çok ülke anayasasında MGK ile ilgili hüküm bulunmamakta, yasal dayanaklar daha çok “özel yasalar”, “Hükümet kararnameleri” ya da “Devlet Başkanlığı Kararları”dır. Türkiye, İran, Irak, Suriye, Romanya, Bulgaristan, Cezayir, Güney Kore, Hindistan ve İtalya’da yasal dayanak Anayasadır. Hindistan’da Anayasada olmasına rağmen kurulmamıştır. ABD, Japonya ve Yunanistan’da MGK’lar yasayla kurulurken, Norveç, Lübnan ve Libya MGK’ları yasadışı olarak teşkil edilmiştir. Polonya’da Cumhurbaşkanlığı talimatı, Rusya Federasyonu’nda (RF) Cumhurbaşkanı Kararnamesi, Belçika’da özel kanun, Fransa’da ise kararname ile MGK’ların kuruldukları belirtilmektedir. Söz konusu Ulusal Güvenlik Kurulları ya da Savunma Konseyleri yapıları itibariyle de farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda genel olarak Ulusal Güvenlik Kurulları yürütme organları içerisinde yer aldıkları gibi, ülkelerin siyasal rejimlerine bağlı olarak ya Cumhurbaşkanı ya da Başbakanı bağlıdır. MGK niteliğindeki kuruluşların hemen hepsinde İçişleri, Dışişleri ve Savunma bakanları daimi üye statüsündedir. Pek çok ülkede Genelkurmay Başkanları MGK üyesi olmamasına karşın, Savunma Bakanları ise daimi üyeler arasındadır. Bu kuruluşlarda Genelkurmay Başkanı ya da diğer askeri yetkililer gerektiğinde kurullara çağrılmaktadır.⁸⁵

MGK benzeri kurum ve kuruluşlar birçok ülkede değişik adlar altında karşımıza çıkmaktadır: ABD’de ve RF’de Ulusal Güvenlik Konseyi, Kanada’da Özel Konsey, Almanya’da Federal Güvenlik Konseyi, Fransa’da Milli Savunma Konseyi, Yunanistan’da Dışişleri ve Savunma Konseyi, Bulgaristan’da Milli Güvenlik Danışma Konseyi, Polonya’da Milli Güvenlik Konseyi, Romanya’da Yüksek Savunma Konseyi, İran’da Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, Japonya’da Güvenlik Konseyi adları ile yer almaktadır.⁸⁶

ABD örneğinde karşımıza çıkan Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council) kurulduğu 1947 yılından itibaren ABD devlet aygıtı içerisinde gittikçe önemli bir yer edinmiştir. NSC’nin daimi üyeleri Başkan, Başkan Yardımcısı, Savunma ve Dışişleri Bakanlarıdır. Bunların yanında Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) Başkanı ve Genelkurmay Başkanı görüşleri alınmak üzere sürekli olarak toplantılara katılmaktadır. Başkan gerekli görürse diğer kabine üyelerini ve yüksek bürokratları NSC toplantılarına

⁸⁵ Abdullah Muratoğlu, “Ulusal Güvenlik ve Dünyada MGK’lar”

URL://<http://www.yenisafak.com.tr/diziler/mgk/mgk4.html>

⁸⁶ Kemal Yavuz, “Milli Güvenlik Kurulu: Nedir? Ne Değildir?”, **Akşam**, 4 Mayıs 2003.

davet edebilmektedir. Ayrıca NSC'nin kendine özgü bürokratik kadrosu da bulunmaktadır. Bu birim genel bürokratik yapıda Başkanın Yürütme Bürosu içerisinde yer almaktadır.⁸⁷ ABD siyasal sisteminde yürütmeyi temsil eden Başkana Kurul üyeleri gündem konuları hakkında tavsiyede bulunmaktadırlar. Nihai durumda karar verici olan Başkan olmaktadır. Yukarıdaki örnekler açısından baktığımızda MGK'nın demokratik ülkelerde olmayan bir organ olduğu iddialarına katılmak mümkün olmamaktadır.

Türkiye'de MGK'nın görev ve yetkileri ilgili kanunda sayılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de üzerinde durulması gereken konunun bir organ olarak MGK değil milli güvenlik algılayışı olduğudur. Soğuk savaş döneminin sert güvenlik (hard security) – yumuşak güvenlik (soft security) tasnifi içerisinde sert güvenlik unsurları arasında değerlendirilebilecek olan Milli Güvenlik algılayışının Soğuk Savaş döneminin siyasal atmosferi içerisinde geniş bir şekilde yorumlandığı söylenebilir. İki blok arasındaki rekabetin her alanda sürdürüldüğünü göz önünde bulundurduğumuzda, bu rekabetin yoğun güvenlik şemsiyesi altında sürdürüldüğünü görmekteyiz. Dünyanın nüfuz alanlarına bölündüğü ve dünya sisteminin taşıyıcıları olarak NATO ve Varşova Paktı gibi iki askeri organizasyonun kurulduğu bu dönemde güvenlik algılayışının bir histeri düzeyinde genişletilmesi dönemin özellikleri açısından yadırganır değildir.

Türkiye özelinde duruma baktığımızda Soğuk Savaş dönemi güvenlik algılayışının devlet aygıtı üzerinde yansımalarını görmekteyiz. Bu güvenlik algılayışı Soğuk Savaş sonrası dönemde etkinliğini sürdürmektedir. Her şeyden önce milli güvenlik algılayışı fevkalade konvansiyonel bir perspektiften ele alınmakta ve çoğunlukla askeri güvenlik boyutuna indirgenmektedir. Siyasal, ekonomik ve sosyal birçok mesele milli güvenlik kavramının etrafında ele alınabilmektedir.

Örnek olarak baktığımızda, Türkiye'nin önemli dış politika meselelerinden olan Kıbrıs konusu üzerinde yapılan değerlendirmeler, Kıbrıs'ın bir kara parçası olarak değerlendirilmesi ve sıklıkla “Akdeniz'in ortasında bir uçak gemisi” vurgusunun yapılmasıdır. Uçak gemilerinin milli karasularının içinde bir savunma aracı olmaktan çok, uluslararası sularda seyir eden deniz araçları olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan baktığımızda savaş gemilerinin savunma tanımını aşan daha büyük bir stratejinin parçası olduğunu söyleyebiliriz. Böylece Kıbrıs'ı sadece bir uçak gemisi olarak ele

⁸⁷ Tayyar Arı, **Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, 2.baskı, İstanbul, Nisan 1997, s.124.

aldığımızda Cebelitarık Boğazından Süveyş Kanalına tüm Akdeniz havzasını içerisine alan bir stratejinin parçası olması gerekir. Bölgesel bir güç olan Türkiye'nin böyle bir dış politika perspektifi ortaya koyduğunu söyleyemeyiz. Bu açıdan coğrafi özelliği açısından Kıbrıs'ı bir uçak gemisi olarak ele almak tek başına doğru bir güvenlik algılayışı olarak yetersizlik içermektedir.

1960'lı yılların başından itibaren Türkiye'de siyasal ve sosyal yaşamın birçok meselesi milli güvenlik kavramı altında ele alınmakta ve bunlar MGK'nın gündemine gelebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında milli güvenlik kavramının Türkiye'de oldukça geniş bir şekilde ele alındığı söylenebilir.

MGK üyeleri olarak asker ve sivil temsilciler ile eş temsil düzeyinde kurul çalışmalarına katılmaktadırlar. Devlet mekanizması içerisinde ise asker üyeler ile sadece Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında üst-ast ilişkisi söz konusudur. T.C Anayasasına göre: “Başkomutanlık, TBMM'nin manevi varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Genelkurmay Başkanı silahlı kuvvetlerin komutanı olup, savaşta başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanı adına yerine getirir. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay başkanı bu görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumludur.”⁸⁸

Görevleri arasındaki benzerlik ilişkisinden dolayı ilk anda aralarında ast-üst ilişkisi olduğu düşünülebilecek Milli Savunma Bakanı ile Genelkurmay Başkanı arasında anayasa gereğince ast-üst ilişkisi yoktur. Aynı durum diğer bakanlarla olan ilişki için de geçerlidir. Bu durum Türkiye'nin AB tam üyelik sürecinde gündeme gelmesi beklenen konulardandır. 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olan Macaristan'da ordunun MSB'ye bağlı olmaması üyelik sürecinin son devresinde gündeme gelmiş, Macaristan ancak ordunun MSB'ye bağlanmasından sonra birliğe dâhil edilmiştir.

Bundan hareketle, Türkiye'de TSK'nın devlet hiyerarşisi içinde ayrıksı bir yeri olduğu görülmektedir. MGK'nın asker üyeleri kurul toplantılarına bu sayede eş temsil düzeyinde katılmaktadırlar. Danışmanlık fonksiyonunu aşan şekilde kurulda oy kullanabilmektedirler.

⁸⁸ T.C Anayasası, M.117.

Bu açıdan MGK platformunun TSK'nın dış politika ile ilgili düşüncelerinin ortaya konulması açısından uygun ve kuvvetli bir zemin olduğu ortaya çıkmaktadır. Kurulun gündemine her ne kadar iç meseleler de gelse kurul gündeminin daha çok güvenlik merkezli dış politika konuları ile ilgili olduğu bir gerçektir. 1990'lı yılların başından itibaren dünyanın yaşadığı değişim ve dönüşüm ve bunların Türkiye'nin içerisinde bulunduğu yakın coğrafyalara etkisi Kurulun gündeminin de dış politika ağırlıklı olarak belirlenmesini yol açmıştır. Kurulun gündemine yansıyan meseleler; Kıbrıs Sorunu, AB, komşu ülkeler ile ilişkiler gibi geleneksel dış politika meselelerinin yanında uluslararası göç, insan kaçakçılığı ve uyuşturucu gibi uluslararası suçlar ile enerji sorunları gibi yakında dönemde hem uluslararası ilişkiler literatürünün hem de diplomasi gündeminin yeni konularına kadar uzanabilmektedir. Kurul toplantıları sonrasında yapılan basın açıklamalarında kurul gündeminin çeşitliliğini görmek mümkündür.

Örnek olarak kurulun 2005 yılı Nisan ayında yaptığı toplantıda enerji konusu görüşülmüş ve dünya enerji kaynaklarının kullanımına ve güvenliğine ilişkin geçerli ölçütler çerçevesinde Türkiye'de enerji güvenliği, enerji sektörünün durumu ve potansiyeli ile önümüzdeki yıllara ilişkin enerji planlaması, yatırım gereksinimleri, yeniden yapılanma çalışmaları konularında değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁸⁹

MGK'nın 28 Haziran 2002 tarihli toplantısında ise Habur Sınır Kapısı ve diğer gümrük kapılarındaki sınır ticareti hakkında Dış Ticaret Müsteşarlığınca bilgi verildiği belirtilmiştir.⁹⁰

MGK'nın 27 Ağustos 1996 tarihindeki toplantısında Orman Bakanlığı'nca orman yangınları hakkında hazırlanan raporlar görüşülmüş, orman yangınlarının önlenmesi ve çıkan yangınlarla daha iyi mücadele edilebilmesi için gereken ilave tedbirlerin Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.⁹¹

⁸⁹ MGK Genel Sekreterliği 18 Nisan 2005 tarihli basın bildirisi
URL://<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2005/18nisan2005.htm>

⁹⁰ MGK Genel Sekreterliği 28 Haziran 2002 tarihli basın bildirisi
URL:// <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2002/28haziran2002.html>

⁹¹ MGK Genel Sekreterliği 27 Ağustos 1996 tarihli basın bildirisi
URL://<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1996/27agustos1996.htm>

Türkiye’de MGK uygulamasına baktığımızda her şeyden önce kurulun üye sayısının oldukça kalabalık olduğu görülür. Kurul dokuzu sivil beşi asker on dört üyeden oluşmaktadır. Uygulamada kurul üyesi olmasa da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, Başbakanlık Müsteşarı, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarı, Emniyet Genel Müdürü, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıklarının Müsteşarları, üst düzey askeri bürokratlar kurulun toplantılarına rutin denilebilecek şekilde katılmaktadırlar. Bu yönü de göz önünde bulundurduğumuzda oldukça kalabalık denilebilecek bir çalışma heyeti karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce Türkiye’de karar alma mekanizması dış politikadan başlayarak diğer alanlardaki kamu çalışma alanlarına kadar pek sağlıklı işlediği söylenebilen bir mekanizma değildir. Ayrıca danışma kültürü Türk siyasal yaşamı ve kültürünün önemli bir eksikliğidir. Bu açıdan baktığımızda oldukça kalabalık üye ve bürokrat yapısı ile kurulun sürdürülebilir, yeni durumlara uyarlanabilen kararlar alması mümkün değildir.

Bu noktadan hareketle Kurulun fonksiyonunun devlet bürokrasisi içinde, bürokratik mekanizmalar tarafından belirlenmiş alternatif kararlar arasında tercihte bulunma şeklinde olması gerektiği söylenebilir. Kurul çalışmalarının sonunda yayınlanan basın bildirimleri çoğunlukla genel denilebilecek cümleler ile ifade edilmektedir. Kuşkusuz Kurul çalışmaları gizlidir, ayrıca bir ülkenin güvenliği ve dış politikası ile ilgili her durumu açık kanallardan ilan etmesi beklenmemelidir. Fakat dış politikayla ilgili olarak Kurul gündemine yansıyan olayların izlediği süreçte baktığımızda Kurulda alınmış bir kararın uygulaması şeklinde okunamamaktadır.

Örnek olarak; II. Körfez Savaşının başlangıcında ABD askerlerinin Türkiye’de konuşlandırılması konusunda TBMM’nin red yönünde karar aldığı 1 Mart tezkeresi ile ilgili olarak 27 Şubat 2003 tarihinde yapılan MGK toplantısının sonunda yapılan basın açıklamasında tezkerenin kabul edilip edilmemesi noktasında herhangi bir tavsiye kararı görülmemektedir.⁹² Oysa 27 Şubat 2003 tarihinde TBMM’de görüşülmesi beklenen tezkere ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in isteği üzerine hükümetin tezkerenin görüşülmesini 1 Mart 2003 tarihine ertelediği basında yer almış ve o tarihte henüz milletvekili olmadığı için Başbakan olmayan Recep Tayyip Erdoğan Ak Parti Genel Başkanı sıfatıyla: “Kimsenin tereddüdü kalmamalı. MGK’yı bekleyip, herkesin

⁹² MGK Genel Sekreterliği 27.Şubat.2003 tarihli basın bildirisi.
URL://http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2003/27subat2003.htm

görüşlerini ortaya koymasını bekleyelim” açıklamasını yapmıştır. Aynı gün Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada, tezkerenin TBMM’de görüşülmesi konusunda Cumhurbaşkanının hükümete herhangi bir tavsiye ve telkininin olmadığı açıklaması yapılmıştır.⁹³

Kurul çalışmaları arasında yer alan dış politika meselelerine asker üyelerin etkisini ve bunun hükümetlerin sorumluluğunda olan dış politika kararlarına etkisini nüfuzunu tespit etmek bu açıdan oldukça güçtür. Buna karşın asker üyelerin kurul çalışmalarına üye sıfatıyla ve eş temsil düzeyinde katılmış olmaları MGK’yı kendi görüşlerinin ifadesi için en uygun zemin haline getirdiği kesindir. Kurul çalışmaları sonrası ilan edilen basın bildirimleri daha çok ülke içi gündemle ilgili meselelerde netlik taşımaktadır

⁹³ **Hürriyet**, 28 Şubat 2003.

BÖLÜM II

TSK'NIN ANAYASAL STATÜSÜ VE HÜKÜMET İLE İLİŞKİLERİ

Eski çağlardan beri her toplumun ve elbette modern ulus devletlerin de temel kaygılarından biri, ülkelerini dış tehdit ve tehlikelerden korumak olmuştur. Hiçbir devlet, kendi egemenliği altındaki ülkesinde başka devletlerin egemen olma ve/veya hüküm yürütme taleplerine karşı duyarsız kalmaz. Bu, her şeyden önce, egemenlik kavramıyla bağdaşmaz. Çünkü bir devletin egemenliğinin dışa dönük yönü esas itibariyle kendini bağımsızlık kavramında gösterir. Bağımsızlığından vazgeçen bir siyasal toplum dış egemenliğini kaybederek devlet olmaktan çıkar. Kaldı ki, ülkenin bağımsızlığı sadece devlet tüzel kişiliğinin zorunlu bir unsuru değildir; bağımsızlığın asıl anlamı ve değeri, onun vatandaşlarının özgürlüklerinin de asgari teminatı olmasında yatar.⁹⁴

Ülkenin bağımsızlığının korunmasını, kısaca ülkenin savunulması veya milli savunma olarak ifade edebiliriz. Her devlet bu işe uygun bir kurum meydana getirmek durumundadır. Yani milli savunma hizmetinin örgütlendirilmesi ve bu çerçevede teknik bir aygıtın oluşturulması gerekir. Bu aygıt, konuşma dilinde genellikle “ordu” diye anılan silahlı kuvvetlerdir. Silahlı kuvvetler, bir devletin bağımsızlığını ve anayasal düzenini dış tehdit ve tehlikelere karşı korumak üzere kurulmuş bir devlet gücüdür. Şüphesiz, söz konusu tehdit çok defa yakın ve gerçek bir tehlike niteliğinde bulunmaz. Daha doğrusu, bu durum her devletin özel şartlarına göre değişir. Ne var ki, bu tehdidin fiili bir saldırıya dönüşmesi ihtimali her zaman için mevcut olduğundan, bu ihtimale karşı hazırlıklı bulunulması zorunludur. Bu ise, milli savunma için devamlı olarak bir silahlı gücün hazır bulundurulması demektir. Bir başka deyişle, milli savunma hizmetinin devamlılık gösteren bir ihtiyaç halinde bulunması, bu hizmetin temel aygıtı olan silahlı kuvvetlerin de devamlı olarak hazır bulundurulmasını gerektirmektedir.⁹⁵

İzah edilen nedenlerden dolayı her ulus devletin, kamu gücünün bir parçası olarak sahip olduğu silahlı kuvvetler; içinde bulunduğu siyasal rejimin çizdiği sınırlar içerisinde görev yapmaktadır. Temel görevi yurt savunması olan ordular, kimi zaman siyasal erkin verdiği görevleri yerine getirirken kimi zamanda siyasal erkin kendisi

⁹⁴ Mustafa Erdoğan, “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri,” **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt XVI, Aralık-Ocak 1990, No:1-4, s. 309.

⁹⁵ Erdoğan, **a.g.m**, s. 309.

olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ve ondan önce kurulan diğer Türk devletlerinin tarihlerinde silahlı kuvvetler milli savunma kavramını aşan bir görevin taşıyıcısı olmuşlardır. *Ordu millet* kavramı ile tarif edilen militer kimlik, folklorik bir tanımın ötesinde devleti kuran, yaşatan bir siyasal görevi de ifa etmektedir.

TSK, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ülke yönetimine 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde iki kez doğrudan el koymuştur. 12 Mart 1971 tarihinde bir muhtara ile siyasal iktidarın yönetsel gücüne müdahale etmiş, 28 Şubat 1997 tarihinde de *post modern darbe* olarak nitelendirilen sürecin taşıyıcısı olmuştur. Bu tarihlerin her biri Türk siyasal yaşamında köklü değişiklikler meydana getiren dönemler olma özelliğini taşımaktadır. TSK, Türkiye Cumhuriyeti siyasi ve düşünce tarihinin üzerinde en çok tartışılan meselelerinden birisi olmuştur.

2.1 TSK'nın Anayasal Statüsü

Silahlı kuvvetlerin ve askerlerin Türkiye'deki konum ve işlevi, çoğu ülkeden farklılık arz eder. Kendine özgüdür. Bu durum temelde tarihsel, sosyal ve kültürel bir dizi etmenin ürünüdür. Cumhuriyetin kuruluşu da dâhil, günümüze kadar olan siyasal süreç içerisinde ortaya çıkmış gelişmelerde askerleri görmezden gelmek mümkün değildir.⁹⁶

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından bugüne kadar olan döneme bakıldığında, üniformalı bakanların yer aldığı; Genelkurmay Başkanının hükümetin bir üyesi olarak görev yaptığı günlerden, askerlerin siyasal süreç içerisinde konum ve işlevlerinin baskı gruplarını çağrıştırdığı günlere doğru, bir genel gidişin yaşandığı ifade edilebilir.⁹⁷

TSK, kuruluş ve görevleri kanunlarla düzenlenmiş bir kamusal organdır. Görevi "Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır."⁹⁸ Devlet ve milletin geleceğine etken ve hâkim olan milli iradenin emrinde ve hizmetinde olduğu kabul edilen TSK'nin⁹⁹; ulusal güvenliğin sağlanmasından ve ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesinden sorumlu olduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁶ Öztürk, a.g.e., s. 9.

⁹⁷ Öztürk, a.g.e., s. 9.

⁹⁸ 211 sayılı TSK iç hizmet kanunu, md. 35, Öztürk, a.g.e.'den alınmıştır.

⁹⁹ Genelkurmay, Atatürkçülük (Üçüncü Kitap), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 84; Öztürk, a.g.e., s. 9.

¹⁰⁰ Öztürk, a.g.e., s. 9.

Türkiye’de silahlı kuvvetler milli mücadele döneminde ayrı bir bakanlık şeklinde örgütlenmiş durumdaydı. Bir yanda Milli Savunma Bakanlığı (Müdafa-i Milliye Vekaleti), bir yanda Genelkurmay Bakanlığı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti) vardı ve tabiatıyla bunlar arasında herhangi bir hiyerarşi söz konusu değildi. Çünkü iki “vekil” de TBMM’nin bakanı idi. Daha sonra 1924 yılında çıkarılan 429 no’lu kanunla Genelkurmay Bakanlığı kaldırılarak (m.8), görevinde bağımsız bir Genelkurmay Başkanlığı kuruldu. Kanuna göre, Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile atanan Genelkurmay başkanı, Cumhurbaşkanına vekâleten orduya emir ve komutaya yetkiliydi.¹⁰¹

1924 Anayasası, Silahlı Kuvvetlerin mevcut statüsünde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Anayasaya göre (md.40), silahlı kuvvetlerin komutası barışta Genelkurmay Başkanlığına ait olup, savaş zamanında bu görev Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanacak kişi tarafından yerine getirilir. Genelkurmay Başkanı silahlı kuvvetlere “kanunu mahsusuna” göre komuta edecektir. Burada sözü edilen özel kanun, 1944 yılına kadar yürürlükte kalan 429 no’lu kanundur. Anayasanın aynı maddesinde ayrıca, Başkomutanlığın TBMM’nin manevi kişiliğine ait olduğu ve Cumhurbaşkanınca temsil olunacağı belirtilmişti. Bu hüküm, daha sonraki Cumhuriyet anayasalarında da aynen yer almıştır.¹⁰² Söz konusu düzenleme Mareşal Fevzi Çakmak’ın Genel Kurmay Başkanı olduğu yirmi bir yıl boyunca devam etmiştir.

Mareşal Fevzi Çakmak’ın Genel Kurmay Başkanlığından ayrılmasından sonra, 5 Haziran 1944 tarihinde çıkarılan 4580 sayılı kanunla, Genelkurmay Başkanlığı Başbakana bağlanmıştır. Anılan kanun ile silahlı kuvvetlerin, emir ve komutasının barışta Genelkurmay Başkanınca yerine getirilmesi Genelkurmay Başkanının, göreve ilişkin konularda Başbakanın belirleyeceği esaslara göre bakanlıklarla temas kurması ile silahlı kuvvetlerde, ordu komutanlığı düzeyindeki atamaların Genelkurmay Başkanlığının mütalaası alınmak suretiyle Başbakanın teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararıyla gerçekleştirilmesi esası getirilmiştir. 30 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen 5398 sayılı kanunla da, Genelkurmay Başkanlığının statüsü tamamen değiştirilerek Milli Savunma Bakanlığına (MSB) bağlanmış ve bu bakanlığın bir ünitesi durumuna dönüştürülmüştür. Anılan kanunun birinci maddesi ile silahlı kuvvetlerin hazırlanması

¹⁰¹ Erdoğan, **a.g.m**, s. 314-315.

¹⁰² Erdoğan, **a.g.m**, s. 315.

ve idare görevi, barışta ve savaşta MSB'ye bırakılmış; üçüncü maddesiyle de, Genelkurmay Başkanının, Milli Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca atanacağı öngörülmüştür.¹⁰³

Ne var ki, 1961 anayasası, gelinen bu noktaya göre, bir adım geriye giderek Genelkurmay Başkanı için herhangi bir hiyerarşik bağlantı öngörmeyen, kendine özgü bir düzenleme öngörmüştür. Bu Anayasanın 110. maddesine göre, silahlı kuvvetlerin komutanı olan Genelkurmay Başkanı, görev ve yetkilerinden dolayı Başbakanı karşı sorumludur. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Genelkurmay Başkanının silahlı kuvvetler komutanlığı yetkisi bakımından ise, savaş ve barış dönemi ayırımı yapılmamıştır.¹⁰⁴

1961 Anayasasının silahlı kuvvetler için öngördüğü statü içinde silahlı kuvvetler genel idareden bağımsızlaştırılmış olup adeta yarı özerk bir kurum özelliği taşımaktadır. Aynı durum 1982 Anayasası bakımından da geçerli olduğu için, Türkiye'de askeri idarenin sivil otoritenin tam denetimi altına alınması yolundaki gelişmenin 1944'deki düzeyi aşamadığı söylenebilir.¹⁰⁵ Tek parti iktidarında gerçekleştirilen önceki düzenleme çok partili yaşama geçtikten sonra son bulmuştur. Bu düzenleme askeri yönetimin düzenlediği 1982 Anayasası ile gerçekleştirilmiş olsa da Türk siyasal yaşamı açısından bir geriye doğru gidiştir.

Bu gelişme Anayasa Mahkemesinin 1961 Anayasası döneminde verdiği kararlar da pekiştirilmiştir. Yüksek Mahkeme, 5398 sayılı kanunun Genelkurmay Başkanlığını Milli Savunma Bakanlığına bağlayan 1. maddesini yeni anayasaya aykırı bularak, 1966 yılında iptal etmiştir.¹⁰⁶ Anayasa Mahkemesi bu kararında ayrıca, söz konusu kanunun 2. maddesi ile Genelkurmay Başkanının MSB'nin teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca atanmasını öngören 3. maddesini de aynı gerekçeyle iptal etmiştir. Yüksek Mahkeme bu yoldaki içtihadını 1968 yılında başka bir vesile ile teyit etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁰⁴ Erdoğan, **a.g.m.**, s. 315.

¹⁰⁵ Erdoğan, **a.g.m.**, s. 315-316.

¹⁰⁶ Anayasa Mahkemesinin 14.4.1966 gün ve E.1963/67, K.1966/19 sayılı kararı: **Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi**, sayı 4, s. 98-121, (aktaran) Erdoğan, **a.g.m.**, s. 316.

¹⁰⁷ Anayasa Mahkemesinin 10.10.1968 gün ve E.1967/39, K.1968/41 sayılı kararı: **Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi**, sayı 6, s. 268-276, (aktaran) Erdoğan, **a.g.m.**, s. 316.

Yine 1961 Anayasası döneminde, Anayasa Mahkemesinin bu kararlarından sonra 1970 yılında, Genelkurmay Başkanlığı ve MSB hakkında 1324 ve 1325 nolu kanunlar çıkarılarak, bu iki örgüt tamamen bağımsızlaştırılmıştır. Fakat, MSB görev ve teşkilatı hakkında kanuna karşı açılan bir iptal davasında, Anayasa mahkemesi, bu kanunun 4. maddesini, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarını, MSB'nin görevlerini yerine getirme vasıtalarından biri olarak gösterdiği için, 1971 yılında anayasaya aykırı bularak kısmen iptal etmiştir. Yüksek Mahkeme yine bu kararında, Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığının Kuvvet Komutanlıkları ile yaptıkları önemli ve ilgili yazışmalardan birbirlerine bilgi vermelerini öngören 6. maddesini de Anayasaya aykırı bulmuştur. Mahkemeye göre, bu hüküm yüzünden MSB'nin gerektiğinde Kuvvet Komutanlıklarına doğrudan doğruya buyruk verebilme ve bir takım hizmetleri bunlara gödürebilme ihtimali vardı.¹⁰⁸

1982 Anayasasının konuya ilişkin 117. maddesinde, Başkomutanlığın TBMM'nin manevi varlığından ayrılmayacağı, Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağı, ulusal güvenliğin sağlanmasından ve TSK'nin yurt savunmasına hazırlanmasından TBMM'ne karşı Bakanlar Kurulunun sorumlu olacağı, Genelkurmay Başkanı'nın kanunda belirtilen görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumlu olacağı öngörülmüştür. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile getirilen düzenlemeyi korumuştur. Genelkurmay Başkanının komutanı olduğu TSK, TSK iç hizmet kanununa göre (m.d 1); Kara (Jandarma dâhil)¹⁰⁹, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile seferde tertip edilen ihtiyatlardan meydana gelen silahlı devlet gücüdür.

Halen yürürlükte olan Anayasa gereğince görev ve sorumluluklarını Başbakana bağlı olarak sürdüren, Genelkurmay Başkanlığının anayasal statüsü üzerinde iç ve dış tartışmalar devam etmektedir. Türk dış politikasının son yıllardaki en önemli diplomasi gündemi olan AB ile ilişkilerinde de bu durum yer edinmiştir. MGK'nın statüsü, askeri mahkemelerde sivillerin yargılanması, yargı sisteminin dışına çıkarılmış Devlet Güvenlik Mahkemelerinde (DGM) askeri hâkimin çıkarılması, MGK Genel

¹⁰⁸ Anayasa Mahkemesinin 27.4.1971 gün ve E.1970/52, K.1971/46 sayılı kararı: **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, sayı: 9, s. 492-5023; Erdoğan, **a.g.m.**, s. 316.

¹⁰⁹ Jandarma Genel Komutanlığı bir kolluk kuvvetidir. İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yapmaktadır. Savaş zamanında ise Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlıdır. Aynı hüküm Sahil Güvenlik Komutanlığı için de geçerlidir. İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yapan Sahil Güvenlik Komutanlığı savaş zamanında Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı olarak görev yapacaktır. Buna karşın, MGK üyeleri arasında Jandarma Genel Komutanı yer alırken Sahil Güvenlik Komutanı yer almamaktadır.

Sekreterinin sivil olması AB ile yapılan müzakerelerde ele alınmış ve bazı düzenlemeler yapılmıştır. Genelkurmay Başkanının, MSB'na bağlanması Avrupalı siyasetçi ve diplomatlarca çeşitli defalarca telaffuz edilmişse de bu istek, AB belgelerinde yer almamıştır.

2.2 Türkiye’de Silahlı Kuvvetler-Sivil Siyaset İlişkileri

TSK'nın sivil siyasetle ilişkileri, üzerinde uzun tartışmalar yapılmış ve halen de yapılmakta olan bir konudur. Bir ülkenin silahlı kuvvetlerinin siyasî hayata tesiri ile ilgili tartışmaların onlarca yıldır devam ettiğini göz önünde bulundurursak bu durumun Türkiye'nin demokrasi düzeyi ile alakalı olduğunu görürüz. Cumhuriyetin bekçisi olan TSK, Cumhuriyet çizgisinden sapmalar olduğunu düşündüğü dönemlerde siyasî yaşama darbe ve muhtıra gibi çeşitli yollarla müdahale etmiştir. TSK, bunu bir görev olarak görmüştür. Türkiye’de silahlı- kuvvetler siyaset ilişkisi siyaset bilimi alanında yapılan çalışmaların konusudur. Bu yüzden tezimizin ana konusu olmamasına rağmen konunun önemi açısından kısaca değinilecektir.

Ordunun kendi örgütsel yapılanmasından kaynaklanan ve onu avantajlı bir konuma sokan yapısal ve işlevsel özellikleri daha çok devlet yapısı tam olarak oturmamış, gelişmekte olan ülkelerde söz konusu olmaktadır. Sosyal yapılanmanın yetersizliğinden doğan, hukuki ve politik kurumsallaşmanın sağlanamadığı, kısaca politik örgütlenmenin yetersiz olduğu koşullarda askerler doğal olarak ön plana çıkmaktadır. Başka bir deyişle, böyle toplumlarda ordu, devletin temellenmesinde önemli bir role sahip olabilmektedir. Politik kurumların örgütsel yapılanmayı sağlamadaki yetersizliği askeri gücün yapısal ve örgütsel üstünlüğünün farkına varmasına yol açmakta ve kendini sivil iktidara göre daha üstün bir konumda görmesine neden olmaktadır.¹¹⁰

Silahlı kuvvetlerin siyasi kurumlarla ilişkisi sadece Türkiye Cumhuriyeti tarihine ait bir mesele değildir. Askeri bürokrasinin siyasi kurumlarla ilişkisi Osmanlı Devletinin son yüzyılından bu yana Türk siyasal yaşamının üzerinde en çok tartışılan meselelerinden biri olmuştur. Osmanlı modernleşmesi ilk olarak askeri kurumlarda başlamıştır. Modernleşme hareketlerinin de etkisiyle silahlı kuvvetler, içinde bulunduğu

¹¹⁰ Ramazan İzol, “Türkiye’de Ordu’nun Siyasi Varlık Sebepleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt XXVI, Sayı 235, Temmuz- Ağustos 2002, s.194.

yüzyılın siyasal ve toplumsal düşünde akımlarının da öncüsü olmuştur. Osmanlı bürokrasi teşkilatının çekirdeğinde askeri bürokrasi vardır. Silahlı kuvvetler, Osmanlıdan Cumhuriyete devredilen bürokratik kültürün ana kurumlarından olma özelliğini korumuştur.

Türkiye’de ordunun diğer toplumsal ögelere göre yapısal avantajları vardır. Güçlü bir organizasyona sahip olması, yüksek bir profesyonelleşme düzeyine ulaşmış olması ve devletin güç tekeli elinde bulunduruyor olması, TSK’yı diğer devlet aygıtlarından ayıran özellikler olarak öne çıkmaktadır.

Devletteki bu ayrıcalıklı konumu ve gücü, ordunun sistem içindeki örgütsel yapılanmasının öneminden kaynaklanmaktadır. Osmanlı devletinin temeli ve varlık sebebi hiç kuşkusuz ordusunun başarılarına ve askeri performansına bağlıydı. Öyle ki imparatorluk, gücünü doğrudan doğruya ordusunun başarısından almaktaydı. Bu yüzden tarihsel süreç içerisinde orduya atfedilen önem ve devlet yapılanmasında sahip olduğu ayrıcalıklı yer, az çok onun bugünkü sistem içerisindeki önemini doğrular niteliktedir. Ayrıca, tarihsel süreç içerisinde Osmanlı devletinin modernleşmeye başlaması ve Batıya açılımı da yine ordudan başlayarak olmuştur.¹¹¹

TSK’nın, toplumun diğer unsurlarına göre sahip olduğu kendine özgü doğrudan doğruya Türk politik sisteminin yapısal oluşumuyla yakından ilintilidir. Genel olarak diyebiliriz ki, Cumhuriyet Türkiyesinin oluşmasında ve Atatürk devrimlerinin yürürlüğe konulmasında vazgeçilmez olarak ordunun gücüne başvurulmuştur. Türk siyasi hayatında yapılan köklü reformlar üstten inme ve halk için halka rağmen, Jakoben politik anlayışı çerçevesinde yapılmış ve bu reformlarda ordu vazgeçilmez bir güç olarak rol oynamıştır. Bu yüzden, modern Türkiye’deki sosyal ve politik devrimler, halka dayanılarak ve varolan sosyal yapılanmanın altüst edilmesi yönünde gerçekleşmemiş daha çok bir kadro hareketi olarak, askeri ve sivil bürokratik inisiyatif kullanılarak gerçekleştirilmiştir.¹¹²

Ordu sivil siyaset ilişkisindeki bu spesifik özellik sayesinde ibre askeri kurumdan yana ağır basmaktadır. Öyle görünmektedir ki, askeri aygıt atfedilen bu özel

¹¹¹ Metin Hepar, “L’Etat et la debureaucratisation: les cas turc”, **Revue Internationale des Sciences Sociales**, Kasım, 1990, (aktaran) İzol, **a.g.m.**, s.196.

¹¹² Ergun Özbudun, “La nature du regime politique kemaliste”, **Atatürk: Fondateur de la Turquie moderne**, Unesco, Paris 1984, (aktaran) İzol, **a.g.m.**, s.196.

misyon, onun sistem içindeki sıra dışılığını açıklamakta ve kendine özgü konumunu belirlemektedir. Askeri kurumun özgün karakteri bütün görünüşleriyle iki ayrı somut gerçekliğe dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, doğal olarak kendi varlık nedeni, yani ulusal savunma görevinin üstlenilmesidir. Genel anlamda, ordu sosyal konsensüse göre güvenlik ihtiyacının ve ulusal savunmanın sağlanması amacıyla görevleri ve sorumlulukları önceden belirlenen ilkeler doğrultusunda oluşturulmuş bir kurumdur. İkinci somut gerçekliğe göre de bu durum normal zamanda öngörülmemiş bile olsa da askeri aygıt, sınırlı durumlarda politik güçle donanabilmektedir.

Askeri güç topluma ve sivil siyasi sisteme etkide bulunabildiği gibi, doğal olarak toplumsal değerlerden ve onlarda meydana gelen değişimlerden de etkilenir. Her ne kadar orduların bu değerlerden etkilenme dereceleri toplumların gelişmişlik düzeylerine bağlı olsa da, bu etkinin sıfır seviyesinde kalması imkansızdır. Teknolojik ve politik alanlardaki gelişmeler, askeri değerlerin yeniden şekillenmesinde etkili olmaktadır. Gerçekten de, teknolojik ilerleme orduların değerler sisteminde sapmalara yol açarak, kurumda önemli örgütsel değişimler meydana getirmektedir. Bu değişimleri, açık bir şekilde TSK'da, Osmanlı Devletinin dağılışımdan 1952'de Türkiye'nin NATO'ya girişine kadar devam eden periyotta gözleyebiliriz. Bu değerlerdeki değişimlerin politik alandan kaynaklanması yönüne gelince, askeri kurum karşısında siyasi gücün özgürleşip yeterli olgunluk düzeyine erişmesiyle birlikte, varolan askeri değerler sisteminde değişim kaçınılmazdır. Bunun uzantısı olarak, siyasi iktidar, strateji ve savunmasıyla ilgili alanlarda karar alma sürecinin gözden geçirilmesini ve güç dengelerinin buna göre yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmiştir.¹¹³

TSK'nın bir kamu aygıtı olarak askeri görevlerinin dışında yer edinmesi Cumhuriyetten önce, Kurtuluş Savaşı sırasında başlamıştır. Ali Bayramoğlu, Asker sivil siyaset ilişkilerini, TSK'nın Cumhuriyet dönemindeki gelişimi içerisinde altı dönem halinde incelenebileceğini söylemektedir. Bunlar; savaş yönetim modeli dönemi, dış tehlikeden iç politikaya modelin pekişmesi (1923-1927) dönemi, Olağan dönem modeli, 27 Mayıs ve 1961 Anayasası dönemi, 1971 Muhtırası dönemi, 12 Eylül İhtilali Dönemi.

TSK'de 1923-1927 yılları, dış tehlikeye yönelik misyondan iç politikaya yönelen misyonun öne çıktığı yıllar olmuştur. Bu yıllar, Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹¹³ İzol, a.g.m, s.198.

paradigmasını oluşturan inkılapların yapıldığı dönem olmuştur. Ordu, yeni paradigmanın en büyük koruyucusu misyonunu üstlenmiştir.

Bu paradigmanın koruyucusu olma görevi sivil yönetimle ilişkileri belirleyen ana politikadır. Bu açıdan Silahlı kuvvetlerin, sivil siyasete bakışı oldukça kuşkucudur. 27 Mayıs ihtilalinin önemli Generallerinden olan Sıtkı Ulay'ın sözlerine yansıyanlar esasen askerlerin siyaset kurumuna bakışını göstermesi açısından önemlidir:

“... Bir gün geldi karşımıza çıka çıka çok partili düzen havası çıkıverdi. Meğer Batı da; hatta Amerika da bizi böyle görmek istiyormuş. (Tabi gördü de). Biz şüphesiz ki, bunu da iyiye ve hayra yorduk. Büyüklerimiz artık milletin okumasını, yazmasını, olgunlaşmasını her halde kâfi gördüler ki, çağdaş uygarlığa yönelişin ilk temelini burada buldular diyerek kısa süreceğini zannettiğimiz bu geçişin artık bir an önce kalkınmaya yönelecek zafer müjdelarını bekler olduk. Bu arada içimiz bazen burkuluyordu doğrusu. Çünkü Ata devrinde Terakkiperver ve Serbest Fırka gibi bazı acı denemeleri görmüş ve bunların yakın şahidi olmuştur...”¹¹⁴

General Ulay'ın sözlerinde görüldüğü üzere askerlerde siyaset kurumuna, çok partili yaşama dair bir ön yargı vardır. Ayrıca milletin yeterince okumuş yazmış görülmemesi şeklindeki jakoben tavır da dikkat çekicidir. 27 Mayıs darbesinden bu yana geçen sürede askerlerin Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişim ve dönüşümden etkilendiği kabul edilse de siyaset kurumuna karşı olan kuşkucu tavır değişmemiştir. 27 Mayıs darbesinin üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra yapılan 12 Eylül 1980 askeri ihtilalini yapan kadro da, siyaset kurumuna karşı aynı kuşkucu tavrı taşımıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğü ve ulusal birlik ve beraberliğinin maruz kaldığı hayati tehlike karşısında TSK kendisine iç hizmet kanunu ile verilmiş olan tarihi görevini, *ulusun büyük çoğunluğunun ümit ve özlemlerini beklediği doğrultuda*, üstün disiplin anlayışı, sınırsız yut ve ulus sevgisi... ile yönetime el koymuştur. ...Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti, son yıllarda izlediğimiz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejime ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içerisinde... *Siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumları ile devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlardır*. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşmüştür... Bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çökertme harekâtına karşı iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri birinci öncelikle alacaklarını vaat etmelerine rağmen, sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar çatışmaları ve basit parti hesapları, kaprisler, hayaller, gerçek dışı talepler ve Türk devletinin niteliklerine ters düşen gizli ve açık emeller arasında kaybolup gitmişlerdir.”¹¹⁵

12 Eylül askeri darbesinin ardından hazırlanan yeni Anayasa ile Türkiye'de silahlı kuvvetlerin devlet aygıtı içerisindeki konumu hem hukuksal hem de işlevsel

¹¹⁴ Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960: Harbiye Silah Başına**, AKK Yayınları, İstanbul, 1968, s.10.

¹¹⁵ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım-I**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 223-227.

olarak yerleşmiştir. 1983 seçimleri ile çok partili siyasal yaşamın başlamış olmasına rağmen önceleri Milli Güvenlik Konseyi eliyle siyasetin ve devlet yönetiminin kendisi olan silahlı kuvvetler daha sonraları Cumhurbaşkanlığı Konseyi marifetiyle devlet yönetiminin de etkinliğini korumuştur.

12 Eylül askeri ihtilalinin en büyük etkisi Türk siyasal yaşamı üzerinde olmuştur. 27 Mayıs 1960 ihtilali ile Türk siyasal yaşamının iki ana eksen üzerinde gelişmesi imkânı kalmamıştı. 12 Eylül bu problemi daha da derinleştirmiştir. Siyasi partiler sağda ve solda olsun parçalı bir yelpaze oluşturmuşlardır. Bugün dahi Türk siyasal yaşamı aynı problemi yaşamaktadır.

12 Eylül'den bu yana silahlı kuvvetlerin siyasal sistem içerisindeki rolü giderek artmıştır. Silahlı kuvvetler iç siyasetin dışında dış politikanın karar alma sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Asker-siyaset ilişkileri Türk siyasal yaşamının uzun bir dönem daha gündemi olmayı sürdürecektir.

BÖLÜM III

TSK'NİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ ROLÜ

Bu bölümde Türk dış politikasının genel özellikleri, TSK'nin dış politikada etkili olmasına neden olan faktörler ve hazırlanışında TSK'nın etkisinin belirgin olduğu Milli Güvenlik Siyaset Belgesi incelenecektir.

3.1 Türk Dış Politikasının Genel Özellikleri

Ulusların dış politikalarına etki eden belirli öğeler vardır. Birbirinden farklı yönetim modellerine, ekonomik yapılara ve tarihsel ve sosyal geçmişlere sahip olan devletlerin bu açıdan ideolojik, ekonomik ve güvenlik boyutu birbirinin aynı olan dış politikalar oluşturması beklenemez. Ülkelerinin dış politikasını belirleyen karar vericiler, kimi zaman SSCB örneğindeki gibi kendi devletlerinin omurgası olan ideolojilerini dünyaya yayma politikası¹¹⁶ gütmekte kimi zaman Hitler Almanyası örneğinde olduğu gibi yayılmacı (irredendist) politikaları uygulamaya çalışmakta ya da bu iki örnekten farklı olarak Türkiye örneğinde olduğu gibi ulusal sınırları içerisinde tam bağımsızlığını ve ulusal sınırlarını koruma amacını dış politikalarının başlıca amacı yapmaktadırlar.

Türk dış politikasının ana çizgileri Osmanlı Devletinin parçalanmaya başlaması ile şekillenmiştir. Milli mücadelenin başarıya ulaşmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasının ideolojik motiflerini ulus-devlet temelinde belirlemiştir. Yeni devletin dış politikasını ele alış tarzı, kendisine yönelik reddiyeler bir kenara bırakılarak düşünüldüğünde tarihsel devamlılık açısından ardılı olduğu Osmanlı Devletinin imparatorluk vizyonundan oldukça farklıdır. Daha önce belirtildiği gibi ulusal sınırlar içerisinde tam bağımsız olarak yaşama amacına yönelik belirlenen dış politika ideolojik yayılmacılığı en başından beri reddetmiştir. Dış politikasını, Cumhuriyetin batıcı, laik, modern yapısı gereği ideolojik açıdan temellendirildiği bir gerçek olsa da bu ideoloji SSCB örneğinde olduğu gibi ideolojik yayılmacılık içermez. Çünkü Cumhuriyetin kurucuları tarafından ısrarla vurgulanan milli karakteri ve yeni bir

¹¹⁶ Ekim devriminden sonra SSCB'nin kurulması ile birlikte Marksist doktrindeki önemli tartışmalardan biri de *dünya devrimi* meselesidir. Özellikle Troçki'nin taraftarlığını yaptığı *dünya devrimi* ve *sürekli devrim* düşüncesi Lenin tarafından kabul görmemiş ve bu tartışma bu iki ismin arasındaki bağların kopmasına yol açmıştır. Daha sonra ise Lenin'den başlayarak SSCB liderleri propagandacı diplomasi usulünü benimsemişlerdir. Fakat bu usul Troçki'nin dünya devrimi düşüncesinden oldukça farklıdır.

ulus inşası (nation building) hareketi olması aynı zamanda ideolojik yayılcılığa yol açacak evrensel bir doktrin ortaya koyma imkânını da ortadan kaldırmaktadır.

Türk dış politikasının genel özellikleri, TSK'nın dış politika anlayışına yönelik açıklamaları kolaylaştırması için ele alacaktır. Bu nedenle Türk dış politikasının özellikleri ile ilgili gerek ontolojik gerekse de epistemolojik tartışmalara girilmeyecektir.

Türk dış politikası Batıya yönelik olmuştur. Batıya yönelik bu tercih güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılama gibi sınırlı ve geçici bir politika değil, sürekli bir politikadır. Bu temel yöneliş, II. Dünya Savaşından sonra hiç değişmeden ve hatta güçlenerek sürmüş ve Türkiye kısa zamanda Batılı devletlerin yalnız bir sempatzanı değil sıkı bir müttefiki olmuştur.¹¹⁷

Türk dış politikasının bu en önemli özelliğine yol açan etkenler; Atatürk'ün dış politikanın temellerine ilişkin mirası, Türkiye'nin coğrafi konumu ve uluslararası sistemdeki yeri ve bu özelliklerinin yol açtığı güvensizlik duygusu ile bu etkenlerin yol açtığı siyasal çerçeve içinde gelişen bir ekonominin gerektirdiği tercihlerdir.¹¹⁸ Atatürk'ün dış politikadaki Batıcı mirası sekülerleştirilmeye çalışılan bir toplumun geçirdiği büyük dönüşümün tamamlayıcı bir unsuru olarak belirlemektedir. Bu tercih taktiksel ve belli bir zaman dilimi ile sınırlı bir tercih değildir. Atatürk'ün ortaya koyduğu bu tercih Şaban Çalış'ın ifadesi ile bir *Kızıl Elma* idealidir:

“Türk dış politikasının temelleri, ağırlıklı olarak Atatürk tarafından atılmış o günden bugüne de genel karakterini korumuştur. Modern bir Batılı ulus yaratmaya çalışan Mustafa Kemal, dış politikayı bu amacını gerçekleştirmek için kullanmıştır. Kuruluşundan bugüne Kemalist davranış kalıplarını muhafaza etmiş olan Türk Dış Politikası, halen çekirdeğinde var olan Kızıl Elma idealini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.”¹¹⁹

Cumhuriyet, Atatürk tarafından sadece bir yönetim modeli olarak değil aynı zamanda Batılı değerler etrafında şekillenmiş bir düşünce sistemi olarak da ele alınmıştır. Osmanlı Devletinin son yüzyılını tamamen kaplayan modernleşme ve ulusçuluk hareketlerinin düşünce, pratikleri ve tecrübeleri ile Atatürk'ün kişiliğinin bu yaklaşımdaki etkisi belirleyicidir. Cumhuriyet devrimleri olarak bilinen, siyasal, sosyal

¹¹⁷ Oral Sander, “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt: 38, Sayı: 3-4, s. 105-124.

¹¹⁸ Sander, **a.g.m.**

¹¹⁹ Şaban Çalış, “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Liberal Düşünce**, Cilt 4, No: 13, Kış 1999, s. 7.

ve hukuki yaşamdaki değişimlerin düşünsel alt yapısı Osmanlı Devletinin son yıllarında entelektüel çevrelerde tartışılan ve üzerinde sert tartışmaların yer aldığı konulardır.¹²⁰ Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkan ise daha önce var olan Batılılaşma hareketlerinin başarıya ulaşmış olmasıdır.

Atatürk tarafından Batıcı yönü çizilen Türk dış politikasının bir diğer özelliği de statükocu olmasıdır. Atatürk'ün *Yurtta Sulh Cihanda Sulh* özdeyişi ile formüle edilen statükocu tavır, dış politika da var olan dengelerin muhafaza edilmesi ve sürdürülmesidir. Bu durum her şeyden önce içerideki dönüşümün dış faktörlerden kaynaklanacak gelişmelerden dolayı kesintiye uğramamasını da amaçlamaktadır. Ayrıca *Yurtta Sulh Cihanda Sulh* özdeyişi barışçı ve yayılmacı olmayan bir dış politika vizyonunu da ortaya koymaktadır.

Dış politika da statükoyu koruma yaklaşımının en önemli örnekleri Balkan Paktı ve Sadabat Paktının kuruluşunda görülür. Türkiye Cumhuriyeti I. Dünya Savaşı sonrası tesis edilen yeni statükonun sonucudur. Bu statükonun devamı da yeni devletin varlığının devamı için hayatî öneme hâizdir.

Türkiye 1929-1934 dönemlerinde Balkanlarda statükoyu korumak için bölgesel politikalar geliştirmiştir. Türkiye, bu dönemde Balkan ülkeleriyle yalnızca ikili ilişkiler geliştirmekle kalmamış daha geniş bir çerçevede ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Balkanlarla işbirliği konusunda ilk önerilerini 1926 yılında ortaya atan Türkiye, bu dönemde “Balkanlar, Balkan halklarına aittir” düşüncesini savunmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında 1934'te Balkan Antantı imzalanmıştır.¹²¹

İran, Irak ve Afganistan'ın yer aldığı, Türkiye'nin hazırlanmasında öncü rol oynadığı Sadabat Paktı, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak anlaşması değil bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıydı. Bu paktın imzalanmasında sınır sorunlarının kalıcı bir biçimde çözülmesi isteği ile ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteği birlikte yer almıştır. Sömürge ve yarı sömürge döneminden kısa bir süre önce kurtulan (Afganistan 1919, İran 1923, Türkiye 1923, Irak 1932) bu ülkeler

¹²⁰ Süleyman Nazif, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Akif gibi entelektüellerin Sebilürreşad, Türk Yurdu, İçtihad dergilerinde sürdürdüğü tartışmalar Cumhuriyet devrimlerinin düşünce temellerinin daha önce de var olduğunu göstermektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz: Peyami Safa, **Reflections On The Turkish Revolution**, Atatürk Research Center, Ankara, 1999.

¹²¹ Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, AÜ SBF Yayınları, Ankara 1966, s. 9.

için tam bağımsızlığın vurgulanması, (Irak için İngiltere bağı hariç) hiç bir büyük devletin nüfus alanı içinde olmadıklarının vurgulanması açısından önemliydi. Türkiye dışındaki üye devletler için bu pakt kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüttü.¹²²

Batıcılık ve statükoculuk, bugün Türk dış politikasının vazgeçilmez ilkeleridir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle hem uluslararası statüko hem de Türk dış politikasının içinde olduğu koşullar köklü bir biçimde değişmiştir. Kabul etmek gerekir ki; Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu dengede Doğu bloğuna karşı Batıyla işbirliği yapmak gibi bir eksene oturan Türk dış politikasının çizgileri, bugüne göre çok daha belirgindir. Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası, manevra alanı dar olmasına karşın, yine bugüne göre daha istikrarlıydı. Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla, Türk dış politikası basitliğini ve belirginliğini yitirmiştir. Bununla birlikte Türk dış politikasının Soğuk savaş döneminde, statükoculuk ve Batıcılık ilkelerinden vazgeçtiğini düşünmek ve söylemek, son derece yanlış olacaktır.¹²³

Baskın Oran'ın Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasının basitliği ile ilgili olarak söylediklerini, iki blok arasındaki dengeden dolayı dünya düzeninin istikrarlı bir yapıda bulunması ve Türkiye'nin dış politika gündemini çoğunlukla güvenlik temelinde bir rotaya oturtması şeklinde algılamak gerekir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte eski coğrafyalarda ortaya çıkan yeni devletler, etnik çatışmalar v.b gibi sorunlar Türk dış politikasının diplomasi gündemini çeşitlendirmiştir. Bu sorunlar bazen Türkiye için bir güvenlik sorunu doğurmuş bazen de Türkiye'ye tarihî ve kültürel sorumluluklarını hatırlatmıştır.

Türk dış politikasının Batıcılık ve statükoculuk şeklinde kendisini ortaya koyan özellikleri Türk Devletinin, Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan kimliğinin tezahürüdür. Bu nedenle Çalış, Türk Dış Politikasının Türk ulusunun değil Türk Devletinin kimliğine dayandığını belirtmektedir. Dış Politikadaki devamlılığın ardındaki sebebin de Türk devlet kimliği olduğunu ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni durumun bir dış politika krizi olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir:

“Ulus / devlet ayrımını müteakiben Türk Dış Politikasının bu devletin kimliğinin uluslararası ilişkilere yansıtılmış biçimi olduğunu iddia edebiliriz. Elbette ki

¹²² Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, “Ortadoğu İle İlişkiler” , (içinde) Oran, **Olaylarla... Cilt I**, s. 365-366.

¹²³ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar” **A.Ü S.B.F Dergisi**, Cilt.51, No:1-4, Ocak-Aralık 1996, s. 353-370.

herhangi bir ülke gibi Türkiye’de zaman zaman hem iç hem dış politikanın belirlenmesinde ulusal, bölgesel ve global çevrenin değişen yapıları nedeniyle uyum güçlükleri yaşamıştır / yaşamaktadır, ancak bu güçlükler geleneksel politikanın yönünü ve yapım anlayışını uzun vadede değiştiren özellikler arz etmemektedir. Bu da esas olarak kuruluşundan günümüze kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin orijinal yapısı ve karakterini koruması sayesinde mümkün olmuştur.”¹²⁴

Bunun içindir ki Türkiye temel dış politika yönelimini değiştirmeden gündemindeki dış politika konularına ve birçok uluslararası örgütle ilişkilerine batıcı ve statükocu çizgiden bakmıştır. Bu konuda verilebilecek en can alıcı örneklerden bir tanesi Türkiye’nin İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile ilişkileridir.

İKÖ’nün kuruluşu ve Türkiye’nin buna katılımı, aslında çok ani, hızlı ve beklenmedik bir biçimde olmuştur. 1967’den beri İsrail işgali altında bulunan Kudüs’te Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa’da, 21 Ağustos 1969’da yangının çıkarılmıştır. Bütün İslam ülkelerinde büyük tepkiler uyandıran bu olay üzerine, Fas Kralı II. Hasan, İslam ülkeleri Devlet Başkanlarına birer mesaj yollayarak, bir İslam Zirvesinin toplanması önerisinde bulunmuştur. Sonuçta Fas Kralı II. Hasan’ın çağrısıyla ilk ve kurucu İslam Zirve’si 22-25 Eylül 1969’da Fas’ın Başkenti Rabat’ta 25 ülkenin katılımıyla toplanmıştır.¹²⁵ Bu İslam Zirvesi, İslam ülkeleri arasında kurulmuş en büyük işbirliği örgütü olan İKÖ’nün temellerinin atıldığı zirve olmuştur.

Türkiye’nin İKÖ zirvesine katılıp katılmaması yönünde gerek kamuoyunda gerekse dışişleri bürokrasisinde yoğun tartışmalar yapılmış Türkiye’nin zirvede yer almasının en başta laiklik nedeniyle sakıncalı olduğu vurgulanmıştır. Genelkurmay eski başkanlarından Orgeneral Cemal Tural, Milliyet Gazetesinde kendisi ile yapılan röportajda İslam Konferansı Zirvesi’ne katılmaya laiklik gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Tural, karşı çıkışını:

“İslam Konferansına katılmak Anayasaya aykırıdır. Bu bir siyasi konferanstır. Biz de siyasi olduğu için katılıyoruz diyorlar. Hâlbuki İslam Konferansının dışında nice önemli siyasi konferanslar var ki iştirak etmiyoruz. Anayasanın açık hükümleri karşısında davranışlarımız ona riayetkâr olmayı icap ettirir. Hem buna aykırı hareket etmek, hem de bu hareketi Müslümanlık icabı gibi göstermek bir mantık içinde birleştirilemez. Bu gibi dini mesnet almış konferanslara katılmak tarafsız dediğimiz dış siyasete de aykırıdır.”¹²⁶

şeklinde ortaya koymuştur.

¹²⁴ Çalış, “Ulus Devlet...”, s.19-20.

¹²⁵ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasi Bağlıları Cilt II (1945-1990)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 731, (aktaran) Gökhan Koçer, **Türk Dış Politikasında İslam: Araf’ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği**, Öğreti Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2003, s. 147.

¹²⁶ Yılmaz Çetiner, “Olayların İçinden: Org.Cemal Tural ile Röportaj,” **Milliyet**, 18 Eylül 1969.

Laiklik gerekçe gösterilerek yapılan eleştirilere Mehmet Barlas ve İlhan Selçuk'ta katılmışlardır.¹²⁷ Buna karşın dönemin en güçlü kalemlerinden Abdi İpekçi Türkiye'nin Rabat zirvesine katılımını:

“Meseleye katı bir laiklik anlayışı ile bakmak hatalı olacaktır. İslam Zirvesi sırf dini amaçlarla düzenlenen bir konferans olsaydı hiç şüphesiz böyle bir toplantıya devlet olarak katılmak Cumhuriyet'in temel ilkelerine aykırı düşerdi. Gerçi konferansın Mescid-i Aksa yangını üzerine düzenlenmesi ve sadece Müslüman ülkelere açık tutulması ortak faktörün din olduğunu göstermektedir. Ama şüphesiz işin siyasal yönü de vardır. Türkiye isabetli bir karar vermek için işin bu yönünü de dikkate almak zorundadır. Hükümet katılmama kararı alsaydı bu Türkiye'nin Mescid-i Aksa'nın yakılmasına kayıtsız kaldığı biçimde yorumlanacak ve herhalde son yıllarda Arap ve İslam ülkeleriyle düzeltilmek istenen ilişkilerimizi olumsuz yönde etkileyecekti. Sanırız AP hükümeti dış politika bakımından bu hususu göz önünde tutarken iç politikadaki hesaplarını da ihmal etmemiş ve katılma kararını uygun bulmuştur. Çağrını reddederek Arap ve İslam ülkeleriyle düzeltilmek istenen ilişkileri yeniden bozmak hiç şüphesiz isabetli olmazdı.”¹²⁸

şeklinde daha serin kanlı bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Kamuoyunda bu tartışmalar devam ederken, Dışişleri Bakanlığında yapılan toplantıya katılan büyükelçilerin hemen hemen hepsinin İslam Zirvesi toplantısına katılmaya karşı çıktıkları ve bu zirveye katılması için Türkiye'ye yapılacak davete olumsuz cevap verilmesi gerektiği yönündeki kararlarını dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e iletilmiş, o da nüfusunun %98'i Müslüman olan Türkiye'de, böyle bir davranış karşısında daha çok içten gelebilecek tepkiler üzerinde durmuş ve Müslüman Türk halkını gücendirmeyecek bir tavır geliştirmeye çalışmıştır. Toplantıda bir ara Konferansa gözlemci gönderilmesi de gündeme gelmişse de büyükelçiler bu durumun sakıncalarını Çağlayangil'e iletmışlerdi.¹²⁹

Kamuoyundaki ve siyasetteki yoğun tartışmalardan sonra Türkiye konferansa Dışişleri Bakanı başkanlığındaki bir heyetle katılmıştır. Zirvenin bir Devlet ve Hükümet Başkanları zirvesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda Dışişleri Bakanı seviyesinde katılım Türkiye'nin konferans gündemine çok fazla katılmama ve konferans sonrasında alınacak kararlara geleneksel dış politikasını aşan şekilde angaje olmamayı amaçladığı söylenebilir.

12-15 Mayıs 1976 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan 7. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısı Türkiye-İKÖ ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

¹²⁷ Bkz: Mehmet Barlas, “Daha Zirve Başlamadan,” **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1969 ve İlhan Selçuk, “Ortadoğu'da Türkiye”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1969.

¹²⁸ Abdi İpekçi, “İslam Zirvesi ve Türkiye”, **Milliyet**, 19 Eylül 1969.

¹²⁹ **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1969.

Toplantı Türkiye'nin bazı dış politika meselelerine önemli katkılar yapmıştır. Konferansa Kıbrıs Türk Toplumunu adına Rauf Denктаş katılmış ve Kıbrıs Türklerinin sorunu İKÖ bünyesinde ifade edilme imkânı bulmuştur. Toplantı öncesinde, Türkiye'nin İKÖ'ye katılmasının laiklik ilkesine uygun olmadığı konusunda kamuoyunun bir kısmında daha önceleri vuku bulan tereddütlerin devam etmesinden etkilenen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, konferansa katılmayıp aynı tarihte Hakkâri'ye bir ziyarette bulunmuştur.¹³⁰

Laiklik gerekçe gösterilerek İKÖ'ye yapılan itirazlar 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi sonucu adeta unutulmuş Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin bozulmasının ardından¹³¹ askerî yönetim İslam ülkeleri ile ilişkilerinin üst düzeye çıkarmıştır. İslam ülkeleri ile ilişkilere önem verileceği dönemin başbakanı Bülent Ulusu Hükümetinin programına da yansımıştır. Hükümet programında:

“Köklü tarihsel ve geleneksel bağlarımız olan İslam ülkeleri ile ilişkilerimizi her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirmek için çaba harcanacaktır. Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkilerimiz bu kuvvetli bağlara ilaveten komşuluk ve coğrafi yakınlığın icabı olan bir anlayış içinde yürütülecektir. Bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Ortadoğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz de azimle sürdürülecektir.”¹³²

ifadeleri yer almıştır.

1980'lerde Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak İKÖ içindeki faaliyetleri de artmıştır. 25- 28 Ocak 1981'de Mekke ve Taif'te yapılan III. İslam Zirve Konferansına Türkiye ilk kez Başbakan Ulusu başkanlığındaki bir heyetle katılmıştır. Konferanstan sonra yayınlanan bildiride “İslam Ümmeti” tanımının kullanılması ve “İslam'a ve İslam ilke ve değerlerine, bir yaşam biçimi olarak, kesinlikle bağlı kalınmasının, Müslümanların karşılaştıkları tehlikelere karşı en önemli kalkan olduğu”nun belirtilmesi, bu bildiriye katılan Türkiye'nin laiklik ilkesi ile

¹³⁰Ekmeleddin İhsanoğlu, “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995, s. 397.

¹³¹ Avrupa Konseyi danışma Meclisine, Türkiye'nin Bakanlar Komitesinde oy hakkı olmadan gözlemci sıfatıyla katılması yönünde sunulan Steiner Raporu, Konseyin 20 Ocak 1983 tarihli toplantısında 15 ret, 95 kabul oyuyla kabul edilmiştir. Buna karşın Türkiye'de demokrasi yeniden kuruluncaya kadar Türkiye'nin Avrupa Konseyinden ihracını isteyen teklif 35 kabul ve 75 ret oyla red edilmiştir. Bkz: Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım, Cilt II**, Milliyet Yayınları, Mayıs 1994.

¹³²Kemal Girgin, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yıllık Panaromasi) 1923-1993**, s. 95.

çelişiyordu ama Türk heyeti Konferansta Ulusu'nun yaptığı konuşmada Türkiye'nin laik bir devlet olduğunun ve dış politikasını bu ilkenin gereklerine uygun olarak yürüteceğinin altının çizilmiş olmasının bu çelişkiyi ortadan kaldırdığı görüşündeydi.¹³³

1980 askerî darbesinden sonra yönetime gelen hükümetin İslam ülkeleriyle ilişkisindeki bu yaklaşım tarzı Türk dış politikasının bir diğer özelliği olan pragmatist hatta oportünist boyutunu ortaya koymaktadır. Dış politika yapıcılığında dengeleri gözetken bu yaklaşım tarzı aslında salt Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkmış bir durum değildir. Osmanlı diplomasi geleneğinin XIX. yüzyılın sürekli savaşlarla geçen güç dengeleri içinde edindiği tecrübelerin Cumhuriyet Türkiye'si diplomasi örgütüne aktarımıdır.1815 yılında Viyana Kongresinde *Şark Meselesinin* (Eastern Question) Avrupalı güçlerce tanımlanmasının ardından 1853 yılında St Petersburg görüşmelerinde Rus Çarı Nikola Osmanlı Devletini *Avrupa'nın Hasta Adamı* (The Sick Man Of Europe) olarak tanımlamıştır.¹³⁴ Kırım Savaşı'nın ardından İngiltere'den alınan borç sonrasında ortaya çıkan Osmanlı Borçları Sorunu Türkiye'nin Avrupalı büyük güçlerle ilişkilerinde önemli bir parametre olmuştur. 1856 yılında Paris Barış Konferansında Avrupa Devleti olarak kabul edilen Osmanlı Devleti buna rağmen 19. Yüzyılın ikinci yarısını Avrupalı Devletler arasındaki dengeleri gözeterek varlığını devam ettirme çabasıyla geçirmiştir. Buna karşın 20. Yüzyılın başlarında yapılan Reval Görüşmelerinde Avrupalı devletlerin paylaşımına konu olmaktan kendisini kurtaramamıştır. Devrin şartlarında Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki mücadelenin sahnesi Osmanlı toprakları olmuştur. Balkanlarda Avusturya-Rusya Mücadelesi, Boğazlar üzerinde Almanya- Rusya mücadelesi, Fransa'nın bugünkü Suriye toprakları ve Lübnan üzerindeki hesapları ve İngiltere'nin Yakın doğu'daki sömürgelerini korumak isteği ilerleyen yıllarda Osmanlı topraklarını savaş alanına çevirecekti. Avrupalı büyük devletlerin bu hedefleri ile karşı karşıya kalan Osmanlı Diplomasisi denge politikalarını sürdürerek varlığını korumaya çalışmıştır.

Türk dış politikası Batıcı, statükocu ve pragmatist bir dış politika olarak Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, dünya sisteminin belirli zaman aralıklarıyla

¹³³Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "İslam Konferansı Örgütüyle İlişkiler", (içinde) Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.127.

¹³⁴Afet İnan, **A History Of The Turkish Revolution and Turkish Republic**, Pars Matbaası, Ankara 1981, s.16.

yaşadığı dönüşümlere rağmen çizgisini istikrarlı bir şekilde sürdürmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni durum Türk dış politikasının bir kriz içerisinde olduğu şeklinde ele alınsa da dış politikanın ideolojik temelleri açısından böyle bir kriz söz konusu değildir. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında Türkiye açısından ortaya çıkan durum olsa olsa Türk diplomasisinin değişimi önceden fark edememesi ve yeni duruma intibak sürecinin uzaması olarak nitelendirilebilir.

3.2 Türk Dış Politikasında TSK

TSK, Türkiye Cumhuriyeti devlet aygıtının içerisinde etkili ve ayrıksı bir yere sahiptir. TSK'nın bir askerî organizasyon olarak işlevi, sadece ülkenin dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korunmasından ibaret değildir. Çünkü Türk siyasal kültüründe devlet, salt bir toprak parçasının üzerinde yaşayan insanların bir arada yaşamalarından¹³⁵ dolayı meydana getirdikleri ve güvenlik ihtiyacını karşılayan bir organizasyondan ibaret değildir. Devlet¹³⁶ ebed müddet algısından hareketle asıl amaçtır. Türk siyasî tarihinde var olan süreklilik bu amacın pratik sonucudur. Gerçekten, Orta Asya'daki göçebe toplum yapısından¹³⁷ bu yana Türk tarihinde devlet, önemini hep korumuştur. Bu anlayış, Türk siyasal kültürünün totaliter ve otoriter olmasının nedenidir.

Türklerin kuşkusuz o günün imkânları ölçüsünde daha göçebe aşamada bile uygulamaya çalıştıkları toprak bütünlüğü, siyasal iktidarın bölünmez ve rakip tanımazlığı gibi ilkeleri çok önceleri tanımışken bu ilkeler daha sonra devletin özelliklerini oluşturmuşlardır.¹³⁸ Devlet hayatındaki bu durum, devletin kim tarafından korunacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Ordular bu açıdan devletin devamının¹³⁹ garantisi olarak görülmüştür.

¹³⁵ Toplumsal Sözleşmeci düşünürler (Hobbes, Locke, Rousseau v.b) devleti, insan topluluklarının bir arada yaşamlarından dolayı ortaya çıkan güvenlik ihtiyacını karşılamak üzere kurulan bir mekanizma kabul ederler. Bu açıdan devlet bir ihtiyacı karşılamaya yöneliktir.

¹³⁶ Devlet konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: **Doğu-Batı Düşünce Dergisi Devlet Özel Sayısı**, Yıl 1, Sayı 1, 1997 ve Mehmet Niyazi Özdemir, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993.

¹³⁷ *Göçebe* (nomadic) toplumlarda toplumsal hayatın devamı törelerle sağlanır. Devletin varlığı söz konusu değildir. Buna karşın Hun İmparatorluğundan bu yana Türkler sürekli bir devlet hayatına sahiptir. Ve bu süreklilik vurgusu Türk devletlerinde var olan en önemli özelliktir. Bu gelenek, Türk ve Moğol devlet geleneklerinde görülür. Çünkü göçebelik yağmacılıktan (ganimet) beslendiği için askerî olmak zorundadır.

¹³⁸ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1982, s. 42.

¹³⁹ Osmanlı padişahları Türk devlet hayatındaki durumu vurgulamak için önce Sultan daha sonra Han unvanlarını kullanmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte bu devamlılık özelliği göz ardı edilmiş hatta bir ret edilmiştir. Osmanlı döneminin bir reddiyeye tabi tutulmasının yanı sıra ortaya konulan Türk tarih

Selçukluklar ve Osmanlılar döneminde ordu, toprak düzeninin bir parçasıdır.¹⁴⁰ Üretim güçlerinin kısıtlılığı, yoğun nüfusun gereksinim duyduğu yerleşim ile geçim ve beslenme kaynaklarının yaratılması savaş ve fetihleri de gerektirdiğinden üretim süreci askerî görevlere bağlanmış ve böylece toplumsal yapı merkezî bir denetim altında bir ordu gibi örgütlenmiştir.¹⁴¹

Osmanlı toprak sisteminin çöküşüne paralel olarak, dönemin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan modern ordular tımar sistemine bağlı askerler gibi devletin gücünü ve devamlılığını korumaya yöneliktir. II. Mahmut döneminde devlet otoritesini sarsmaya başlayan Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-î Mansure-î Muhammediye ordusu kurulmuştur. Daha sonraki padişahlar da ordudaki yenilik hareketlerine devam etmiştir. Bu açıdan Osmanlı modernleşmesi ordudan başlayan bir modernleşmedir.¹⁴² Osmanlı yönetim düzeni içerisinde üç ana bölümden (ilmiye, kalemiye, seyfiye) biri olarak ordu (seyfiye) modernleşme hareketlerine paralel olarak konumunu sürekli güçlendirmiştir.

Osmanlı yönetim sistemi içerisinde önemli bir konumu olan ve gücünü Şeriatı yorumlama yetkisinden alan ulema sınıfının yönetimdeki gücünün kırılması ordunun gücünü artırmıştır. Şeriye mahkemelerinin yanında laik hukuku uygulayacak mahkemelerin kurulması¹⁴³, modern eğitim kurumlarının kurulması ile birlikte Şeyhülislamın devlet memuru yapılması gibi tedbirlerle ulemanın gücü yavaş yavaş kırılmıştır.¹⁴⁴

Cumhuriyetin kurulmasında subayların aktif olması ile ordu¹⁴⁵ Osmanlıdan beri devam eden gücünü korumuştur. Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere Türk

tezi Sümer ve Hitit gibi Anadolu'daki antik uygarlıklara vurgu yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyaç kuşkusuz reddedilenin yerinin doldurulması ihtiyacından kaynaklanmıştır.

¹⁴⁰ Selçuklularda Toprak sistemi İktâ, Osmanlılarda Tımar olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴¹ Muzaffer Sencer, "Tazminat Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, Haziran 1984, s. 21.

¹⁴² William Hale, Ordunun Türk Siyasal hayatındaki yerini Osmanlıda modernleşme hareketlerinin başlangıcına kadar götürür. Ayrıntılı bilgi için bkz: William Hale, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayınları, 1996.

¹⁴³ Bu noktada Mecelle'den bahsetmek elzemdir. Türk Hukuk yazımında önemli bir yeri olan Mecelle medeni hukuk alanında bilinenin aksine modern bir hukuk metnidir. İslam hukukun etkisinde olmakla birlikte İslam Hukukunun klasik metinlerinden farklıdır.

¹⁴⁴ Walter F. Weiker, "Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform" **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, s. 101.

¹⁴⁵ Analizimizde ordu kavramını kullanmamız askerî bürokrasinin Türk Devlet hayatındaki yerini açıklamamızda uzun bir tarihî dönemi anlatmamızdan kaynaklanmaktadır. TSK, kavramı 4 Ocak 1961'de kabul edilen TSK İç Hizmet Kanunu ile birlikte kullanılmaya başlanan yeni bir kavramdır. Ordunun dış politika üzerindeki etkisinin açıklamaya geçildiğinde TSK kavramı kullanılacaktır.

Devlet hayatında ordunun etkin rolü Cumhuriyet ile birlikte orduya çıkmış değildir. Her şeyden önce Cumhuriyet döneminde ordu uzun yıllardan beri savaş kaybeden ve sürekli gerileyen Osmanlı ordusundan farklı olarak savaş kazanmış bir ordudur. Bu neden ordunun etkinliğini arttıran önemli bir faktördür. TSK Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Cumhuriyeti koruma ve kollama görevini de üstlenmiştir. Bu görev ordunun proteryen¹⁴⁶ özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan TSK'nın Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki etkin rolü, sürekli gelişen askerî teknolojinin gerektirdiği yüksek uzmanlaşma seviyesinin gerekli kıldığı ve dışarıdan müdahaleleri önleyen bir otonomiye sahip olma zorunluluğunun ortaya çıkardığı bir durum olarak değerlendirilemez.

TSK'nın, Cumhuriyet devrimlerini koruma görevi, ülkenin savunmasını sağlama görevinin önüne geçmiştir. Bu açıdan TSK, siyasî ve idarî entelijensiyanın adetâ kurumsallaşmış bir dalı olmuştur.¹⁴⁷ Yeni Türk entelijensiyası için Türk toplumunun geri kalmışlığı önemli ideolojik ve toplumsal bir problemdir.¹⁴⁸ Dönemin şartlarında “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” şeklide formüle edilen bu yaklaşım yeni bir ulusal kimlik inşasını gerekli kılmıştır.

“Cumhuriyet ile birlikte ortaya koyulan kimlik Türk ulusunun değil Türk devletinin kimliğidir. Türk ulusunun kimliğinde önemli bir yer tutan İslam, 1923 yılında Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, esasları Atatürk tarafından belirlenen yeni toplum modelinin kimlik tanımından çıkarılmıştır. Bu değişim oldukça radikal bir değişimdir. Kendi kimliğini yeniden tanımlayan Türkiye bu kimliğini Batı medeniyetinin standartları ile yapmıştır. Cumhuriyeti kuran Kemalist ideolojinin asıl amacı modern ve Batılı bir toplum yaratmaktır”¹⁴⁹

Bu kimlik temelinde kapsamlı bir sekülerleşme devlet eliyle uygulanmış, devletin ve toplumun yapısı Batılı kurumlar aracılığıyla değiştirilmiştir. Hilafet ilga edilmiş¹⁵⁰, medreselerde yapılan eğitime son verilmiş, Latin alfabesi benimsenmiş,

¹⁴⁶ Proteryen Roma'da Cumhuriyeti korumakla görevli olan askerlere verilen addır. Proteryenizm ise, Sosyal Bilimler literatüründe askerlerin fiili güç kullanımı veya tehdidi ile toplumda bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durumu ifade etmektedir.

¹⁴⁷ Bahri Savcı, “Türkiye’de Devlet Hayatında Askerî Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt XVI, No: 3, Eylül 1961, s. 39.

¹⁴⁸ Türkiye’de gelişme sorununun tarihsel süreci konusunda da birçok tartışma yapılmıştır. Bu konu halen önemli bir gündemdir. Bu konuda Bkz. İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul, 1989, İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, Said Halim Paşa **Buhranlarımız**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

¹⁴⁹Şaban Çalış ve Hüseyin Bağcı, “Atatürk’s Foreign Policy Understanding and Application”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, s. 217-218.

¹⁵⁰ Osmanlı hanedanının yıkılması ile birlikte kadim İslam hanedanları ve müesseseleri tutarlı bir bütün teşkil ettikleri için eş zamanlı çökmüştür. Osmanlı hanedanı ile birlikte tarihe karışan sadece Osmanlı Sultanlığı ve Hilafeti olmamış bununla birlikte toprak temelli olmayan Osmanlı milletler sistemi de

tekke ve zaviyeler kapatılmış, pozitif hukuk sistemi benimsenerek İslam hukuku terk edilmiştir. Bu alandaki değişimler anayasal reformlarla desteklenmiş nihaî olarak 1937 yılında laiklik anayasal bir ilke haline getirilmiştir. Bu açıdan, Kemalist Devrimler aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya gelişen devrimler olmuştur. Bu devrimler yapılırken ordu devrimlerin koruyucusu rolünü de üstlenmiştir. Kurtuluş Savaşının askerî kadrosunda yer alan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi bazı isimlerle Atatürk'ün yolu sonradan ayrılrsa da İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak gibi ordunun üzerinde etkili isimlerle ittifakını muhafaza etmiştir. Bu da ordunun Kemalist devrimlere bağlılığını arttırmıştır.

Cumhuriyetle birlikte başlayan yeni dönem Türk dış politikasına da yansımıştır. Türk dış politikasının genel özellikleri bu bölümün birinci alt başlığında izah edildiği için tekrar gidilmeyecek, kısa bir hatırlatma ile yetinilecektir. Bu çerçevede de ideolojik şemsiyesi Atatürk tarafından belirlenen Türk dış Politikası:

“Devletin seküler karakteri gereği temeli dine dayalı organizasyonlara ve ittifaklara ilgi duymayan bir dış politikadır. Kemalist Türkiye, maceracı, fetihçi/emperyal ve irredendist politikalara kapısını kapatmıştır. Kendisine has bir Türk ulusçuluğu anlayışı ile hareket etmiştir. Batı dünyası ile sıkı bağlar kurmaya ve dünya ile entegre olmaya çalışmıştır. Türk dış Politikası statükocu olmuş fakat, uluslararası ortam müsaitse ve batılı devletler ile ilişkileri etkilemeyecek durumları değerlendirmeyi de bilmiştir. (Montrö Sözleşmesi ve Hatay'ın Türkiye'ye katılımı)”¹⁵¹

Türk dış politikasının belirlenmesi ve uygulanması ile ilgili olarak Şaban Çalış, TSK ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

Türk dış politika yapımında TSK ve Dışişleri Bakanlığı temel iki kurumdur. Türkiye Cumhuriyetinin batıcı ve laik kimliğinin muhafazası konusunda, TSK ve bu kimliğe uygun dış politika yapılıp uygulanmasını ve bunun sürekliliğini sağlayan Dışişleri Bakanlığı arasında yakın bir ilişki ve bağ vardır. Dışişleri önde gelen Kemalist kurumlardandır. Bu özelliğinden dolayı büyük sosyal ve politik dalgalanmalardan en az derece de etkilenmektedir. Kemalist rejimi koruma ile görevli TSK, Dışişleri Bakanlığını doğal müttefiki kabul etmektedir. Bu iki devletçi Kemalist kurum kendi konumlarını diğer kurumlara karşısında özellikle de TBMM karşısında geliştirmişlerdir.¹⁵²

TSK'nın, iç politika da bazen statükocu/bekçi, bazen restoratif/ıslah edici, bazen de radikal devrimci bir yaklaşımla hareket ettiği söylenebilir. Dış politika konusundaki

çökmüştür. Arnold J. Toybee, **1920'lerde Türkiye: Hilafetin İlgası**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

¹⁵¹ Şaban Çalış, **The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy**, Unpublished PhD Thesis, The University Of Nottingham, Nottingham 1996, s. 88-90, (aktaran) Çalış, “**Ulus Devlet...**”

¹⁵² Şaban Çalış, “The Turkish State's Identity and Foreign Policy Decision Making Process” **Mediterranean Quartely: A Journal of Global Issues**, Vol. 6, No: 2 (1995), s. 150.

tavırlarında ise TSK'nın, Cumhuriyetin kurulmasından sonra zaman zaman restoratif ya da statükocu özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir.¹⁵³

Türk dış politikasının özellikleri açısından durumu incelediğimiz de, TSK'nın rolünün statükocu hatta tutucu bir rol olduğu söylenebilir.¹⁵⁴ TSK, bu rolünü, özellikle askerî müdahaleler döneminde ortaya koymaktadır. Bu müdahaleler siyasal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Müdahaleler, mevcut siyasal kurumların etkilerinin azalması veya tamamen yitirilmesi¹⁵⁵ ve çeşitli grup ve partilerin çatışmalarının artmasına bir tepki olarak meydana gelmektedir. Müdahale dönemleri dış politikanın rotasına adetâ bir sadakat dönemi olmuştur. 12 Eylül ihtilalini yapan komuta heyeti adına konuşan Genelkurmay Başkanı Evren "NATO'ya ve CENTO'ya bağlılıklarını" ifade etmiştir. İronik olan ihtilalin yapıldığı dönemde CENTO'nun fonksiyonsuz ve uzun zamandır rutin toplantılarını dahi yapamaz bir halde olduğudur. TSK, ihtilal dönemlerinde dış siyasetin yönünün değişmeyeceğini özellikle ifade etmiştir.

TSK, askerî yönetim dönemlerinde ülkenin dış politikasına da çeki düzen vermiştir. Bu durum, dış politika ile ilgili olarak farklı yaklaşımları benimseyen sol grupların siyasal yaşamdan ve toplumsal muhalefetten tasfiye edilmeleri ile yakından ilgilidir. 12 Eylül askerî müdahalesi ile birlikte Türkiye, ABD ile ilişkilerini sıkı tutmaya özen göstermiş ve bu yönde Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönmesini sağlayan Rogers Planına izin vermiştir.¹⁵⁶ Askerî müdahale dönemlerinin

¹⁵³ Şaban Çalış, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Değişimi, Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 201.

¹⁵⁴ TSK'nın bu tutumu realist teoriye uygundur. Temel görevi ülkenin savunması olan Silahlı kuvvetlerin uluslararası ilişkilere Realizm, yani temelde gücü ön plana çıkaran bir açıdan bakmasından doğal şaşılacak bir şey yoktur. Aslında, yalnızca TSK değil, dünyadaki bütün ordular uluslararası ilişkilerde kurumsal yapı ve işlevlerinden dolayı Realist bir bakış açısında sahiptirler ve bu durum askerî zihniyet (military mind) olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım güvenliği ve güç ögesini ön planda tutmakta, dünyayı daha siyah-beyaz, dost-düşman olarak algılamaya dayanmaktadır. TSK'nın dış politikaya yaklaşımında bu öğeler ağırlıklı bir biçimde kendini göstermektedir. İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.415-416, Realizm konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Hans J Morgenthau ve Kenneth W. Thompson, "A Realist Theory of International Relations", **World Politics Debated**, (ed) M.Smith, R.Little, London The Open University Press, 1981, Jack Donnelly, **Realism and International Relations**, Cambridge University Press 2000.

¹⁵⁵ Türkiye 12 Eylül ihtilaline doğru giderken, ülkenin önemli bir bölümünde sıkıyönetim uygulanmaktaydı. (Sıkıyönetim döneminde kolluk yetkileri 1402 sayılı sıkıyönetim kanun gereğince askerî makamlarca kullanılır.) Sıkıyönetim döneminde sona erdirilemeyen şiddetin 12 Eylül ile birlikte birden sona erdirilmesi dönemin önde gelen siyasetçilerince cevabı aranan bir soru olmuştur. Bu konuda dönemin başbakanı Süleyman Demirel; "Hükümeti işlettiklerini fakat devleti işletemediklerini, Silahlı Kuvvetlerin devletin içerisinde olduğunu devletin yapamadığını silahlı kuvvetler yapar diyorsak, silahlı kuvvetleri devletten ayırıyor ve devlet tekniğini bozuyoruz" demiştir. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 10**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 470-517.

¹⁵⁶ Yunanistan Albaylar Cuntası döneminde NATO'dan ayrılmıştı. Rogers Planı olarak bilinen ve Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin veren plan, askerî yönetimce kabul edilmiştir. Bunun karşılığında

etkisi sadece dış politika ile sınırlı değildir. Bunun yanında Türkiye'nin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonu da sağlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan ekonomik liberalizasyon 12 Eylül döneminde tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir. İthal ikameci politikalardan vazgeçen Türkiye, ihracata dayalı ekonomik büyümeyi tercih etmiş ve uluslararası finansal hareketlere açık hale gelmiştir.¹⁵⁷

TSK'yı dış politikada öne çıkan nedenleri açıklarken TSK'nın yüksek kurumsallaşma düzeyini başlıca neden olarak gösteren görüşler yanlış temellere dayanmaktadır. Askerî örgütlenmenin özelliklerinden kaynaklanan (hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, eğitim, sosyal sorumluluk ve misyon, grup bilinci ve dayanışma)¹⁵⁸ nedenlerin dış politika üzerindeki etkisinin ilk sıralarda yer aldığı söylenemez. TSK'nın dış politikaya etkisi bu özelliğini aşan nedenlerden kaynaklanmaktadır. TSK devlet aygıtı içerisinde *ayrık* bir konuma sahiptir. TSK, yargı sistemi içerisinde ayrı bir yargı düzenine sahip olduğu gibi,¹⁵⁹ ayrıca Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)¹⁶⁰ sosyal güvenlik kurumu olma özelliğini aşan, Türkiye'nin önde gelen holdinglerinden birisidir.

TSK'nın dış politikaya etkileri arasında yer alan en önemli özellik ideolojik nedendir. TSK, Cumhuriyeti koruma ve kollama görevini yerine getirmektedir. Bu açıdan önemli olan Türkiye'nin Batı sistemi içerisinde var olma iddiasının sürdürülmesidir. Türk devlet hayatından ve siyasi kültüründen kaynaklanan bu özellik daha önceki sayfalarda izah edilmiştir. TSK, devlet hayatı içerisinde *sui generis* (nev'î şahsına münhasır) bir konumdadır. Bu açıdan sıklıkla yapılan ve TSK'nın devlet içerisindeki konumunu Latin Amerika orduları ile benzeştiren değerlendirmeler oldukça yanlıştır.¹⁶¹ Latin Amerika ülkelerinin siyasi tarihlerinde sömürgecilik döneminden kaynaklanan özellikler ordularının organizasyonuna da yansımaktadır. Bu ülkeleri

Yunanistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğini veto etmeyeceği garantisi ise Kenan Evren'e General Rogers tarafından verilen bir asker sözünden ibarettir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1985.

¹⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İyi Adam Yayınları, İstanbul 2001, ve Çiler Dursun, "Türkiye'de Askerî Darbelerin Simgesel Ekonomisi", **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 6, Sayı 21, Kasım-Aralık-Ocak 2002-2003.

¹⁵⁸ Birsen Örs, **Türkiye'de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, Der Yayınları, İstanbul 1996, s. 25.

¹⁵⁹ Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi sivil yargının dışında örgütlenmiş bir yargı düzenidir.

¹⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ejder Yılmaz, "Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Niteliği", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, Mart 1989, Ferda Yazgaç, "Ordu Yardımlaşma Kurumu", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi Sosyal Kurumlar Özel Sayısı**, 1966, Taha Parla, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm 1960-1998", **Birikim**, Ağustos-Eylül 2002.

¹⁶¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Alain Rouquié, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

dünya sistemi içinde tutmak konusunda askerî müdahaleler sıklıkla başvurulan bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordular dış etkilere fazlasıyla açıktır. Askerî müdahalelere kaynaklık eden nedenler bu açıdan daha çok dış siyaset ile ilgilidir.¹⁶² Türkiye’de ise TSK, hegomonik konumu aşındıkça sisteme müdahale etmektedir. Bunun yanında bazen de müdahale etmeden etkileme, arabulucu ve düzenleyici davranışlar gibi askerî müdahaleye gerek bırakmayan davranış modelleri ile de devlet hayatını etkileyebilmektedir.¹⁶³

TSK’nın dış politika’da etkili olmasının önemli nedenlerinden birisi de yüksek düzeyde bir toplumsal meşruüfete sahip olmasıdır TSK, yapılan anketlerde en çok güvenilen kurumlar arasında ilk sırada yer almaktadır.¹⁶⁴ Bu konuda, TSK’nın demokratik hayatı sona erdiren iki askerî müdahalesi, bir muhtırası ve bir post modern darbesine rağmen askerî yönetimlerin aydınlar dışında Türk halkından tepki görmemesi bu toplumsal meşruiyeti büyütmektedir. Türkiye dışındaki ülkelerde¹⁶⁵ askerî yönetim dönemlerinin sona ermesinin ardından ortaya çıkan sivil iktidarlar¹⁶⁶ demokratik kurumları güçlendirmişler ve yeni anayasalar yapmışlardır. Askerî yönetim dönemleri bu ülkeler için bir daha asla geri dönülmesi akla dahi getirilmeyen dönemlerdir. Oysa Türkiye’de askerî yönetimler, sivil yönetim döneminde askerlerce yapılan anayasalar ile varlığını korumuşlardır. Öyle ki askerî yönetimce yapılan 1961 Anayasası yine bir askerî yönetimce ilga edilerek yerine 1982 Anayasası getirilmiştir.

Bir diğer neden Soğuk Savaş döneminin etkisi ile TSK’nın dış politikada kazandığı etkinliği korumaya devam etmesidir. Soğuk Savaş dönemi her şeyden önce güvenlik perspektifinden ele alınan bir dönemdir. İki blok arasındaki ideolojik farklılıkların doğurduğu ayrışma NATO ve Varşova Paktı gibi güvenlik kurumları ile desteklenmiştir. Soğuk Savaş döneminin kuvvet dengesinden kaynaklanan bu durum

¹⁶² Bu bölge açısından darbeler peşi sıra gelmektedir. 1973’te Şili’de Allende’nin devrilmesinin ardından 1974 yılında da Arjantin’de Peron devrilmiştir. Latin Amerika’daki darbeler özellikle ABD’nin bölgeye çeki düzen vermesinin bir aracı olmaktadır. Ayrıca Latin Amerika ülkelerindeki darbeler özellikle sosyalist yönetimlere karşı yapılmaktadır.

¹⁶³ Metin Heper, “Latin Amerika Deneyimleri Işığında Türkiye’de Asker-Sivil İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 37, Sayı 1-4, Ekim 1977-Eylül 1978, s. 71-72.

¹⁶⁴ Pier Gallup tarafından yapılan ankette TSK güven açısından %87 ile ilk sırada yer almaktadır. **Sabah**, 3 Temmuz 2006.

¹⁶⁵ Yunanistan’da Albaylar cuntasının, Portekiz’de Salazar ve İspanya’da Franco döneminin ardından bu ülkelerde güçlü siyasal iktidarlar ortaya çıkmıştır. Felipe Gonzales dönemindeki İspanya örneğinde görüldüğü gibi bu ülkeler demokratik yönetimler döneminde büyük sıçrama gerçekleştirmişlerdir.

¹⁶⁶ İspanya örneği için bkz: Selin Esen Arnwine, “İspanya’da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci 1975-1982”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 4, Aralık 2003, s.103-125.

NATO üyesi olan Türkiye’de TSK’nın dış politikadaki etkili rolünü arttırmıştır. Dönemin özellikleri açısından birçok konu histerik bir şekilde bir güvenlik meselesi olarak ele alınmıştır. Dış politika konuları Türkiye’de çoğunlukla “milli dava” ve “devlet politikası” gibi yaklaşımlarla ele alındığı için bu konudaki farklı düşünceler çoğunlukla marjinal düşünceler olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan Kıbrıs ve Ege Sorunları, Kuzey Irak ve İsrail ile ilişkiler ağırlıklı olarak TSK’nın yetki alanı içinde görülmektedir.

Soğuk Savaş döneminin askerî bir zihin yapısıyla değerlendirilmesinden kaynaklanan etkilerin varlığı Türkiye’de halen devam etmektedir. Ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin ülkelerin dış politikalarındaki etkisi bu düşünüş tarzından dolayı pek önemsenmemektedir. Sivil Toplum Kuruluşlarınca (STK) dış politikaya yönelik olarak yapılan değerlendirmeler kabul görmemektedir. Bu durum Türk dış politikasının oluşturulması sürecinde veri akışını sadece bürokratik mekanizmalara bırakmakta ya da sadece dış politikayı belirleyen kurumlardan farklı düşünmeyen uzmanlardan faydalanmaya neden olmaktadır. Bu eksiklik Türkiye’nin dış politikasının esnek bir şekilde belirlenmesini engellemektedir.

“TSK’nın Soğuk Savaş döneminden kalan en büyük çelişkisi Türkiye’yi küresel strateji oyununun hem öznesi hem de nesnesi olarak görmesidir. TSK, bir yandan Türkiye’nin hem içeriden hem de dışarıdan büyük tehditler altında olduğunu ileri sürerken, öte yandan Türkiye’yi uluslararası reel politığın önemli bir bölgesel gücü olarak takdim etmektedir. Soğuk Savaş döneminden kalan alışkanlık kendisini bu noktada kesintisiz ve yeni sıfatlar yüklenir bir şekilde göstermektedir. Türkiye Avrasya’nın kilit noktasıdır, dünya adasının merkezinde kilit vazifesi görür, Türkiye bölgesinde strateji ve güvenlik üretir gibi yaklaşımlar sıklıkla tekrarlanmaktadır.”¹⁶⁷

Bu noktada yaşanan büyük bir çelişki Türkiye’nin Batı ittifakı sistemi içinde yer almasına rağmen, Türkiye’ye yönelik ortaya çıkan tehdidin Batı kaynaklı olduğuna yapılan vurgudur. Türkiye’nin toplum modelini açıklama yönünde ortaya koyulan uluslaşma süreci aslında toplumu atomize etmiş ve bu toplum modelinden kaynaklanan sıkıntılar dış kaynaklı olarak kabul edilmiştir.

Özellikle AB ile gelişen ilişkiler TSK tarafından gittikçe artan bir endişe ile karşılanmaktadır. AB ile ilişkileri destekleyici açıklamaların yapılmasına rağmen özellikle AB metinlerine yönelik kuşkucu bir bakış açısı egemendir:

“Avrupa Birliğinin 6 Ekimde açıkladığı İlerleme, Tavsiye ve Etki raporları *güvenlik boyutunda incelendiğinde*...Türkiye Cumhuriyeti üniter bir devlettir. Üniter devlet, ülke, millet ve egemenlik unsurları ve keza yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet olarak tanımlanır. Buna göre, üniter

¹⁶⁷ İlhan Uzgel, “Ordu Dış Politikasının Neresinde”, **Birikim**, Ağustos-Eylül 2002, s.116.

devlette tek bir ülke, tek bir egemenlik ve tek bir millet vardır. Bu kapsamda, Anayasamızın değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif bile edilmeyecek olan üçüncü maddesinde yer alan, Türkiye'nin üniter devlet yapısını tartışmaya açmak TSK tarafından tasvip edilemez... Azınlık konusunun Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili önemi açıktır. Bilindiği gibi azınlık konusu oldukça karmaşık bir konudur. Bu nedenle, değerlendirmelerin sağlıklı ve doğru bilgiler ışığında yapılması önemlidir. İlk önce konuya genel bakış açısıyla, diğer bir deyişle uluslararası belgeler çerçevesinde bakmanın yararlı olacağını değerlendirmekteyiz. Uluslararası hiçbir belgede azınlık kavramının ortak bir tanımı bulunmamaktadır...¹⁶⁸

TSK'nın dış politikaya etkisi konusunda üzerinde durulması gereken bir konuda, TSK'nın dış politika konusunda kamuoyu meydana getirerek etkili olmasıdır.¹⁶⁹ TSK'nın kamuoyu ile ilişkileri daha çok basın açıklamaları ve toplantıları ile üst düzey komutanların açıklamaları aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu konuda TSK'ya yöneltilen eleştirilere Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök:

“Son zamanlarda medyada ve halkımızda şöyle bir beklenti olduğunu hissediyoruz. TSK her zaman her önemli konuda evet veya hayır diyerek kesin tavır koymalıdır, hatta koymak zorundadır ve bunu da kamu ile paylaşmalıdır. Elbette bu düşünceye de saygılıyız. Ancak, TSK'nin her konuda tavır koyan taraf olması veya her şeyi kamuoyuyla paylaşması da beklenmemelidir”¹⁷⁰ şeklinde cevaplamıştır.

Kuşkusuz icra ettiği görevler açısından TSK'nın kamuoyu ile ilişkilerinde şeffaflık beklenemez.¹⁷¹ Üzerinde durulması gereken nokta, TSK'nın kamuoyunu bilgilendirme ihtiyacından çok kamuoyunu yönlendirmesi durumudur. Açıklamalar daha çok medyada üst düzey askerî komutan sıfatıyla yer almaktadır. TSK'nın bu tür haberleri sıklıkla tekzip etmediği de bilinmektedir. TSK'nın kamuoyu oluşturma da kullandığı yöntemlerden biriside 1998 yılında yayınlanmayan başlayan ve savunma konularını ele alan Ulusal Strateji Dergisidir. TSK'nın ilk kez büyük bir biçimde destek verdiği bir yayın söz konusudur. Dergiyi bir şirket¹⁷² çıkarmasına rağmen dergi yönetiminin tamamına yakını askerlerdir. Ayrıca önemli sayıda muvazzaf yüksek rütbeli subay görüşü de dergide yer almıştır.¹⁷³

¹⁶⁸ Genelkurmay Başkanlığı Basını Bilgilendirme Toplantısı 2 Kasım 2004.

URL:// http://www.tsk.mil.tr/bashalk/toplanti/basbiltoplanti/kasim2004/kasim2004_basinbrifingi.htm

¹⁶⁹ Gökhan Koçer, “1990’lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası”, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 1-2, Yıl 2002, s. 139.

¹⁷⁰ Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün Konuşması, 13 Nisan 2004.

URL:// http://www.tsk.mil.tr/bashalk/toplanti/basbiltoplanti/nisan2004/nisan2004_basinbrifingi.htm

¹⁷¹ Bu konuda bkz: Ahmet Çörekçi, “Asker-Medya İlişkileri”, **Ulusal Strateji Dergisi**, Ocak-Şubat 2000, s. 36-40.

¹⁷² CNR Uluslararası Fuarçılık A.Ş.

¹⁷³ Koçer, **a.g.m**, s.140.

TSK, devleti koruma ve kollama görevi ve bunun getirdiği kimlik bilinci¹⁷⁴ Türk siyasî kültüründen kaynaklanan nedenler, yüksek kurumsallaşma düzeyi gibi bir çok faktörden dolayı Türk dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında belirgin bir etkiye sahiptir. Zaman zaman dış politikanın yönünü tayin etmekte bazen de dış politikayı bizzat kendisi yürütmektedir.

Türkiye'nin özellikle NATO ve ABD ile ilişkileri TSK tarafından yürütülmektedir. Dışişleri Bakanlığı'nın rolü bu ilişkilerde azalmıştır. Özellikle Türkiye ve ABD arasındaki görüşmelerde Türk heyeti %95 oranında askerî personelden oluşmakta heyetin sadece % 5'i sivil bürokrasiden gelmektedir.¹⁷⁵

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yürütülen askerî modernizasyon programları¹⁷⁶ ile TSK'nın askerî gücünü arttırmakta bu da dış politika ile ilgili sonuçlar doğurmaktadır. TSK'nın dış politikadaki etkisini bir sonraki alt başlıkta inceleyeceğimiz Milli Güvenlik Siyaset Belgesi ve sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz örnek olaylar üzerinde daha iyi anlaşılacaktır.

¹⁷⁴ Askeri öğrencilerin eğitim süreci için, bkz: Mehmet Ali Birand, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987.

¹⁷⁵ Mehmet Ali Birand, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987, s. 395.

¹⁷⁶ Askeri modernizasyon projeleri, savunma politikaları çerçevesinde ortaya konulan kuvvet yapılanmasının bir sonucudur. Yüksek oranda harcama gerektiren bu projeler MSB ve Savunma Sanayi Müsteşarlığınca yürütülmektedir. Türkiye halen iki buçuk savaş stratejisine göre belirlenmiş savunma konseptini uygulamaktadır. Buna göre TSK, dışarıda iki ülke (Yunanistan ve Suriye) ve içeride de PKK gibi gayri nizami savaşı gerektirecek örgütlerle aynı anda mücadele edecek şekilde yapılandırılmaktadır. İki buçuk savaş stratejisi 1990'ların başında ortaya konulmuş bir savunma konseptidir. Bu konseptin gerektirdiği şartların bazılarında önemli değişiklikler olmakla birlikte kuvvet yapılanması buna göre sürdürülmektedir. MSB tarafından yürütülen askerî modernizasyon projeleri yüksek teknolojiye dayanan ve TSK'nın ateş gücünü arttıracak projelerdir. TSK bu kapsamda zırhlı bir tugayı tüm teçhizatı ile birlikte bir gecede savaş alanına taşıyabilecek yetkinliğe ulaşmıştır. Yine tanker uçaklar aracılığı ile Hava Kuvvetlerinin menzili sınır ötesine geçecek şekilde geliştirilmiştir. Savunma sanayi alanında uygulanan bir diğer politikada tedarikin mümkün olduğu oranda iç kaynaklardan teminidir. Bu açıdan Türk Savunma sanayi önemli ilerlemeler sağlamıştır. Savunma harcamalarının yüksek meblağlar tutması da bu düşünceye kaynaklık etmektedir. Türkiye'nin savunma harcamaları 2001 yılında 5.126 katrilyon TL, 2002 yılında 8.234 katrilyon TL, 2003 yılında 10.129 katrilyon TL, 2004 yılında 10.889 katrilyon TL, 2005 yılında 10.977 katrilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Savunma harcamalarındaki nominal artışa karşın MSB'nin bütçe içerisindeki payı düşmektedir. 2001 yılında % 10.6 olan MSB'nin bütçe içerisindeki payı, 2001 yılında %10.66, 2002 yılında %8.4, 2003 yılında %6.9, 2004 yılında % 7.2, 2005 yılında %7.03 olarak gerçekleşmiştir. MSB Bütçesi uzun yıllar genel bütçe içerisinde en yüksek oranı alırken 2005 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin ardından ikinci sırada yer almıştır. (Maliye Bakanlığı Bütçe Verileri). Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz: Şükrü Elekdağ, "2 ½ War Strategy", **Perceptions**, Yıl 1, Sayı 1, 1996, Michael Brzoska, "Soğuk Savaş Sonrası Silah İthalatları", **İktisat Dergisi**, Ocak-Şubat 2003, Ramazan Gökpmar ve Halit Yanıkkaya, "Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri", **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Ocak-Mart 2004, Gülay Günlük Şenesen, "Türkiye'de Savunma Harcamaları: Bütçe Temelinde Bir Değerlendirme", **İktisat Dergisi**, Ocak-Şubat 2003, Gülay Günlük Şenesen, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programı: 20. Yıla Doğru Bir Değerlendirme", (içinde) Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul 2004.

3.3 Askerî Bir Dış Politika Metni Olarak Milli Güvenlik Siyaset Belgesi

Türkiye’de TSK’nın dış politika yapımına etkisinin bir aracı da Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’dir (MGSB). MGSB’nin varlığından kamuoyu 1990’ların başında dönemin Anavatan Partisi (ANAVATAN) Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ın açıklaması ile haberdar olmuştur. Yılmaz, Güneydoğu Sorununun çözümü için BASK modelini tartışmaya açan dönemin Başbakanı Tansu Çiller’e yanıt olarak MGSB’nin varlığından ve bağlayıcılığından söz etmişti. Yılmaz, Çiller’in bu yöndeki konuşmalarının kıymet-i harbiyesi olmadığını asıl olanın MGSB ve onun çizdiği güvenlik konsepti olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

Kırmızı Kitap olarak da bilinen MGSB, Başbakanlık eski müsteşarlarından Hasan Celal Güzel’e göre sadece müsteşarlara gösteriliyor, bakanların bile bundan haberi olmuyordu. Bunun nedeni Güzel’e göre devletin asıl sahibinin bürokratlar olarak kabul edilmesidir. Güzel müsteşar olduğunda Kırmızı Kitap’ın varlığını öğrenmişti. Güzel’e göre MGSB, adeta ikinci bir Anayasa gibi bağlayıcı idi. MGSB’den sadece Başbakanlar ve MGK üyesi bakanlar haberdar olmaktaydı ve hükümet değişiklikleri sırasında, devir teslim işlemleri yapılırken eski Başbakan Kırmızı Kitap’ı yeni Başbakan’a veriyordu.¹⁷⁸

Yılmaz tarafından varlığı açıklanan belge, Hasan Celal Güzel’in müsteşarlık yaptığı 1980’lerin başı göz önünde bulundurulduğunda belgenin varlığının çok eski yıllara dayandığı anlaşılmaktadır. MGSB, altmışlı yılların ortasında uygulamaya konulmuştur. Belge ömrü belli bir süre ile sınırlanmış bir belge olmayıp gelişen, siyasî, askerî ve sosyal olaylara bağlı olarak her yıl Aralık ayında, ilgili kurum ve kuruluşlardan gelen öneriler kapsamında güncelleştirilmektedir.¹⁷⁹

Eski bir Başbakanın varlığından haberdar ettiği ve eski bir Başbakanlık müsteşarının “ikinci anayasa” olarak tanımladığı MGSB, MGK Genel Sekreterliği tarafından hazırlanmaktadır. MGK Genel Sekreterliği Yönetmenliğinin 17. maddesine göre, bu alanda genel Sekreterliğin yetki ve görevleri şu şekilde tanımlanmıştır:

¹⁷⁷ Abdullah Muratoğlu, “Kırmızı Kitap Soğuk Savaş’ın Mirasıydı”, **Yenişafak**, 30 Nisan 2006.

¹⁷⁸ Muratoğlu, **a.g.m.**

¹⁷⁹ Hulki Cevizoğlu, **28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi**, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 239, (aktaran), Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s.853-854.

“Milli Siyaset Belgeleri uygulamasında görev alan Bakanlık, kurum ve kuruluşları gerektiğinde uygulama için teşkilatlanmayı da içeren Başbakanlık direktifinin hazırlanması ve yayınlanması, Bu uygulama direktifi doğrultusunda yapılacak uygulama çalışmalarının takip, kontrol ve koordine edilmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi, Uygulamada siyaset esaslarından sapmalar veya bu esaslara uymama ile hazırlık ve tedbirlerde gecikme halinin tespitinde durumun Başbakana bildirilmesi ve Başbakan adına ilgililer nezdinde gerekli işlemlerde bulunulması, uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi, iç ve dış tehditlerde vuku bulan değişiklikler ve uygulamadan elde edilen sonuçların dikkate alınarak siyaset esaslarının düzeltilmesi, değiştirilmesi veya yeniden tespiti çalışmalarının doğrudan veya ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluşlar ile yapılması ve MGK’ya sunulması.”¹⁸⁰

MGSB, MGK genel sekreterinin dört yardımcısından biri olan Milli Güvenlik Siyaseti Başkanı tarafından hazırlanmak belgedeki değişiklikler de yine aynı birim tarafından hazırlanmaktadır. MGSB’nin yapılışı ve uygulanışı ile ilgili olarak belgenin hazırlanışında en önemli görevi yürüten MGK’nın Internet sitesinde sıkça sorulan sorular bölümünde yer alan bilgiler şu şekildedir:

1. Milli Güvenlik Siyaseti; Milli Güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşılması amacı ile MGK’nın belirlediği görüşler dâhilinde Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder.
2. Türkiye Cumhuriyeti’nin milli güvenlik siyaseti MGSB’nde yer almaktadır. MGSB; Türkiye Cumhuriyeti’nin milli menfaatlerini ve milli hedefleri, milli hedeflere ulaşılması için takip edilecek iç ve dış güvenlik ile savunma siyasetlerine ilişkin esasları kapsayan bir Bakanlar Kurulu dokümanıdır. MGK Genel Sekreterliği tarafından ilgili bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar ile koordineli olarak hazırlanır ve taslak olarak MGK’ya sunulur. MGK tarafından uygun görüldüğü takdirde Bakanlar Kuruluna gönderilir. Bakanlar Kurulu onayladığı takdirde taslak belge MGSB ismini alır ve yürürlüğe girer. MGSB uygulamasından Bakanlar Kurulu sorumludur.
3. Türkiye Cumhuriyeti’nin bekası ve güvenliği ile milletin refahına yönelik tehditlere karşı izlenecek siyasetin açık olmasının, gerek iç gerekse dış kamuoyunda yaratacağı sakinler nedeniyle MGSB’nin gizlilik derecesinin olması gerekir. Diğer ülkelerde de (ABD hariç) güvenliğe ilişkin siyaset ve strateji belgeleri gizlilik dereceli olup benzeri nedenlerle kamuoyuna açıklanmamaktadır.
4. MGSB’nin güncelleştirilmesi için belirlenmiş bir süre yoktur. MGK tarafından ulusal, bölgesel ve küresel güvenlik ortamındaki değişiklikler ile milli güvenlik siyasetinin uygulama sonuçları çerçevesinde Türkiye’nin milli güvenlik ihtiyaçları değerlendirilerek belgenin güncelleştirilmesine ihtiyaç olduğu hükümete tavsiye edilmektedir.¹⁸¹

MGSB hakkında MGK Genel Sekreterliği’nce yapılan açıklama da görüldüğü üzere belge Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında belgenin sivillerin yetkisi dâhilinde hazırlanmış bir metin olduğu düşünülebilir. Fakat belgenin hazırlanışındaki tüm teknik hizmetlerin MGK Genel Sekreterliğince yerine getirilmesi ve bunun yanında tehdit önceliklerinin MGK tarafından belirlenmesi

¹⁸⁰ Cenap Duru ve Mehmet Hoşder, **Milli Güvenlik Siyasetinin Oluşturulması**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.76-77.

¹⁸¹ URL:// <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/sss.html>

belgenin sivillığı konusundaki izahı ortadan kaldırmaktadır. Özellikle belgenin 28 Şubat 1997 tarihindeki MGK kararları ile başlayan ve *post modern* darbe olarak nitelendirilen süreç ile kazandığı aktüellik ve belge etrafında yapılan tartışmalar MGSB'nin hiç te sivil bir metin olmadığını göstermektedir.

MGSB hakkında Genelkurmay eski Başkanı Orgeneral Doğan Güreş'in, "MGSB bütün politikaların tanrısıdır, anayasasıdır. Buna aykırı davranılması düşünülemez"¹⁸² şeklindeki açıklaması belgenin uygulanışında sivil otoriteye ihtiyari bir alan bırakılmadığını göstermektedir. Can Dündar, Milliyet Gazetesinde yayınlanan makalesinde, her yeni iktidarın, üç ay içerisinde MGK Genel Sekreterliği'ne brifinge davet edildiğini ve kendilerine ulusal savunma stratejisinin anlatıldığını ifade etmektedir. Dündar'ın iktidar partisinin milli güvenlik konusundaki programı ile MGSB arasında farklılık olması haline ne yapılacağı sorusunu yönelttiği MGK eski Genel Sekreteri Orgeneral Doğan Beyazıt: "İktidara gelen parti, milli güvenlik siyasetinin esaslarından haberdar olunca programındaki çoğu fikri de değiştirir" demiştir.¹⁸³

MGSB hakkında kamuoyunu haberdar eden Mesut Yılmaz aynı zamanda MGSB ile ilgili aktüel tartışmaları başlatan isim olmuştur. 4 Ağustos 2001 tarihinde yapılan ANAVATAN Büyük Kongresinde yaptığı konuşmada "Herkesin üç maymunu oynadığı bir tabu var; ulusal güvenlik sendromu. Bu tabunun üzerindeki perdeyi çekip almanın zamanı gelmiştir." demiştir. Yılmaz, bu kavramın değişimin önündeki en büyük engel ve devletin can damarını kesen bir hale geldiğini belirtmiş, ANAVATAN'ın üzerine gidemeyeceği hiçbir tabu olamayacağını söylemiştir.¹⁸⁴

MGSB'ye yapılan bir diğer eleştiri de TBMM Başkanı ve Manisa milletvekili Bülent Arınç'a aittir. Bülent Arınç 23 Nisan 2006 tarihinde TBMM'nin açılışının yıldönümünde yaptığı konuşmada MGSB'ye ve hazırlanış sürecine eleştiriler yöneltmiş ve MGSB'nin hazırlanışında TBMM'nin tamamen devre dışı kaldığının üzerinde durmuştur. Arınç bu konudaki düşüncesini;

"Türkiye'de darbeler döneminin başlangıcı kabul edilen ve bürokratik iktidarın güçlendiği 1960 yılından itibaren Meclisimizin gücü, yetki ve fonksiyonu, hukuki temellere dayanmayan eleştirilerle daraltılmaya çalışılmaktadır. Anayasayı ve tüm kanunları yapan, Cumhurbaşkanı seçen, hükümeti içinden çıkaran ve aynı

¹⁸² **Milliyet**, 4 Mart 1997.

¹⁸³ **Milliyet**, 7 Ağustos 2001

¹⁸⁴ **Hürriyet**, 5 Ağustos 2001

zamanda denetleyen, savaş kararı alan ve ülkenin geleceğine yön veren bir kurumun, bugün sahip olduğu gücü ve yetkiyi tam olarak kullandığı tartışmalıdır. Kimi zaman çok önemli mekanizmaların dışında bırakılan Meclisin fonksiyonları daraltılmıştır. Örneğin, ülkenin iç ve dış siyasetinde çok büyük etkisi olan ve gizli anayasa diye kabul edilemez bir tanımlamayla anılan MGSB'nin hazırlanmasında, Meclisimiz ve ilgili komisyonlarımız tamamen devre dışıdır. Açıklanması ve yayınlanması tamamen yasak olan bu belgenin, son haline karar verildiği günün hemen ertesinde gazete manşetlerinde yer alması son derece dikkat çekicidir. Bu belgenin Meclisimizin bilgisi ve denetimi haricinde hazırlanması, Parlamentomuzun fonksiyonunun ve millet iradesine verilen değerin ne olduğunu göstermektedir.”¹⁸⁵

şeklinde ifade etmiştir.

Sivillerden MGSB'nin askerî bir metin olduğuna yönelik gelen eleştirilere asker kişiler belgenin Bakanlar Kurulunca onaylanan bir belge olduğu ve kendilerinin konunun dışında olduğunu belirtmektedirler. 23 Nisan 2006 tarihinde TBMM'nin açılış yıldönümü nedeniyle verilen resepsiyonda Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök kendisine TBMM Başkanının MGSB hakkındaki açıklamalarına dair görüşleri sorulduğunda: “Nasıl bir Genelkurmay Başkanı görmek istiyorsanız öyle davranın, bana bu konuları sormayın, MGSB Bakanlar Kurulu'nun belgesidir. Bakanlar Kurulu onaylıyor. Bakanlar Kurulu'na sorun”¹⁸⁶ cevabını vermiştir.

MGSB'ne ulaşmak yasal yollardan mümkün değildir. Bu açıdan MGSB ile ilgili olarak yapılacak değerlendirmeler açık kaynaklardan elde edilen bilgiler üzerinden yapılacaktır. MGSB hem iç tehditleri hem de dış tehditleri içeren bir belgedir. Belgede dış politika ile ilgili konuların yanında iç politika ile ilgili konularda yer almakta ve konular güvenlik boyutu ile ele alınmaktadır.

Soğuk Savaş boyunca SSCB ve komünizm öncelikli tehdit iken, Soğuk Savaşın bitimini izleyen yıllarda belgeye iç tehditler de girmiştir. Soğuk Savaş izleyen dönemde Temmuz 1992'de MGK'ca kabul edilerek hükümete sevk edilen yeni belge, 17 Eylül 1992 tarih ve 92/3514 sayılı kararname ile onaylanmıştır. Belgede Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik tehdit iç ve dış tehdit olmak üzere iki başlık altında incelenmiş bölücü terör Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehditler arasında birinci önceliğe yerleştirilmiş ve partiler üstü bir anlayışla ele alınması gereken bir mahiyette bir devlet sorunu olarak görülmüştür.¹⁸⁷

¹⁸⁵ TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın 23 Nisan 2006 tarihli TBMM açılış yıldönümü konuşması
URL://http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_basin_aciklamalari_sd.aciklama?p1=33892

¹⁸⁶ **Hürriyet**, 24 Nisan 2006.

¹⁸⁷ Cevizoglu, **a.g.e.**, s. 239, (aktaran), Özcan, “**Türk Dış Politikasında Algılamalar....**,” s. 856.

MGSB, 28 Şubat 1997’de yapılan tehdit değerlendirmeleri uyarınca alınan kararlar doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Toplantı sonrasında yayınlanan basın bildirisinde; anayasada demokratik, laik ve sosyal ve hukuk devleti olarak tanımlanan Türkiye Cumhuriyeti devletine karşı, çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarları faaliyetlerin gözden geçirildiği, Türkiye’de laikliğin sadece rejimin değil, aynı zamanda demokrasinin ve toplum huzurunun da teminatı ve bir yaşam tarzı olduğu yer almıştır.¹⁸⁸ Bu kararlar doğrultusunda yapılan değişiklik uyarınca irticaî tehdidin de milli güvenlik açısından bölücü terör kadar tehlikeli olduğu saptanmış, değişiklikler MGK’nın Ekim 1997 toplantısında onaylanarak, Kasım 1997’de hükümete onaylanması için gönderilmiştir.¹⁸⁹

1997’e kabul edilen MGSB’nin yeni versiyonu ancak 2001 yılında basında yer almıştır. Buna göre; bölücü terör ve irticaî faaliyetler, eşit ve birinci dereceden öncelikli tehdit olma özelliğini sürdürmektedir. Belgede Türk Milliyetçiliğinin bazı kesimler tarafından ırkçılığa dönüştürülmek istendiği belirtilmiş ve bu kapsamda ülkücü mafya olarak nitelendirilen gruplar da tehdit kapsamına alınmıştır. Aşırı sol akımlar da¹⁹⁰ tehdit unsuru olma özelliğini korumuşlardır. Belgenin dış politika ile ilgili bölümünde Yunanistan bir tehdit olarak varlığını korumaktadır. Ayrıca, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkması halinde Türkiye’nin Suriye ile de çatışmaya girebileceği belirtilmiştir.¹⁹¹

Belgede Türkiye’nin Batıya yönelik çizgisinde hiçbir değişikliğe gidilmemesi, Türkiye’nin AB konusundaki hedefinin korunması gerektiği ancak bazı AB üyesi ülkelerin bu konudaki olumsuz tavırlarının göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Ekonomik politikalar konusunda Türkiye’nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabaların arttırılması gerektiği belgede yer almıştır. Belgede kamusal alana kaymamak koşuluyla mahallî ve kültürel özelliklerin

¹⁸⁸ MGK 28 Şubat 1997 tarihli basın bildirisi.

URL:// <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri1997/28subat1997.htm>

¹⁸⁹ Cevizoğlu, a.g.e, s. 239, (aktaran), Özcan, “**Türk Dış Politikasında Algılamalar....**”, s.856.

¹⁹⁰ TSK’da aşırı sol akımlara yönelik hassasiyet emir komuta zinciri dışında yapılan darbe girişimlerine dayanmaktadır. 1960 ihtilalinden sonra Talat Aydemir’in yaptığı darbe girişimi, 12 Mart Muhtırasından önce Doğan Avcıoğlu öncülüğündeki aşırı sol grupların yaptıkları darbe girişimi aşırı sol konusunda TSK’nın hassasiyetine kaynaklık etmektedir. Bu konuda Bkz: **Talat Aydemirin Hatıraları**, AKK Yayınları, İstanbul, Şubat 1968, **Muhsin Batur, Anılar ve Görüşler; Üç Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, Haziran 1985, Tayfur Ketenci, **Türk Silahlı Kuvvetleri ve Aşırı Sol**, Altınoluk Matbaası, Ankara 1971.

¹⁹¹ **Hürriyet**, 9 Ağustos 2001.

geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır şeklinde anlamı çok da net olmayan ifadeler de yer almıştır.¹⁹²

MGSB'nin son versiyonunu, MGK 24 Ekim 2005 tarihli toplantısında kabul etmiştir.¹⁹³ MGSB'nin hazırlanışında TSK'nın özellikle iç güvenlikle ilgili olarak kapsamın daraltılmasına itiraz ettiği ve bu itiraz giderildikten sonra belgenin kabul edildiği basında yer almıştır.¹⁹⁴ Belge Aralık 2005'de Bakanlar Kurulunca onaylanmıştır. Hükümetin onayladığı belgede irticaî faaliyetler tehdit sıralamasında ilk sırada yer almaktadır. İrticaî faaliyetleri bölücülük ve aşırı sol izlemekte ve daha önceki MGSB'ler de yer alan aşırı sağ ise tehdit unsuru olmaktan çıkarılmıştır. Belgenin dış politika ile ilgili bölümünde; Kıbrıs Sorununun çözüm yerinin BM olduğu, Türkiye'nin garantörlük hakkının korunacağı ve Türk askerî varlığının Kıbrıs Türklerinin güvenliği için hayati önemde olduğu vurgulanmıştır. Belgede ABD ile ilişkilere de özel önem verilmiştir. ABD ile ilişkilerin tarihsel ve çok yönlü olduğu, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin stratejik bir ilişki olduğu fakat bunun AB sürecinin bir alternatifi olarak algılanmaması gerektiği vurgulanmıştır. Irak ve İran'ın durumlarının Türkiye için tehdit yarattığı ve İran'ın Şahap füzelerinin Türkiye için tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. MGSB'de Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasının *casus belli* olarak kalması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵

MGSB, hazırlanışında TSK'nın belirleyici katkı yaptığı hem iç hem de dış tehditleri içeren iki boyutlu bir metindir. MGSB'de belirlenen tehdit önceliklere göre TSK kendi Milli Askerî Stratejik Konseptini hazırlamakta ve kuvvet yapılanmasını buna göre ayarlamaktadır. MGSB hazırlanışında en yetkili organ olan MGK belgeye son şeklini vermektedir. Metin hukuken bir Bakanlar Kurulu metni olmasına rağmen MGK'nın kabul ettiği belgenin Bakanlar Kurulunca değiştirilebildiğine ilişkin bir veriye ulaşılamamıştır. Eski siyasetçilerden MGSB'ye yönelik eleştiriler ve eski TSK mensuplarının belgenin bağlayıcılığına dair söyledikleri MGSB'nin TSK'nın güvenlik ve tehdit algılayışında etkili olan parametrelerce şekillendirildiğini göstermektedir. Bu nedenle yürütme organına mahfuz bir takdir yetkisi bırakılmamaktadır. Böylece MGSB, bağlayıcılığı, anayasanın üzerinde bir metin olmaktadır.

¹⁹² **Hürriyet**, 9 Ağustos 2001

¹⁹³ Mehmet Altan, "Siyaset Belgesini Kim Sızdırdı", **Sabah**, 31 Ekim 2005.

¹⁹⁴ "Askerin İtirazı Giderildi", **Radikal**, 25 Ekim 2005.

¹⁹⁵ "Aşırı Sağ Artık Tehdit Değil", **Hürriyet**, 26 Ekim 2005.

MGSB açık kaynaklardan edindiğimiz metnindeki güvenlik algılayışının dünya sisteminin hali hazırdaki durumunda ifade edilen politikaların bir parçası olduğu ve millilik özelliğini taşıdığını kanıtlayacak farklı bir içeriği olmadığı görülmektedir. Bu da TSK'nın dış politika anlayışının revizyonist bir nitelik taşımadığını göstermektedir.

BÖLÜM IV

TSK'NIN KATILDIĞI BARIŞ GÜCÜ OPERASYONLARI

TSK, sahip olduğu asker sayısı açısından NATO'nun ikinci büyük ordusudur. NATO içerisindeki sorumluluklarından kaynaklanan nedenlerle ve Türk dış politikasını destekleme faaliyetlerinden dolayı önemli bir diplomatik konuma ve ilişkiler ağına sahiptir. TSK, aralarında Afrika ve Asya ülkelerinin de bulunduğu altmış altı ülke¹⁹⁶ ile askerî eğitim ve işbirliği antlaşmaları çerçevesinde işbirliği çalışmaları yürütmektedir.

TSK'nın Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte ortaya çıkan, etnik temelli çatışmaları barış yoluyla çözüme kavuşturma çalışmaları çerçevesinde kurulan *barışı koruma* (peace keeping) misyonlarında aldığı görevler, uluslararası alandaki faaliyetlerinin önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Bu misyonlardaki çalışmalar Somali ve Afganistan örneğinde olduğu gibi barışı koruma ve insanî yardıma yönelik faaliyetler olabilirken, bazen de Kosova örneğinde olduğu gibi *barışı tesis etme* (peace building) faaliyetlerine katılım şeklinde olabilmektedir.

TSK'nın uluslararası alandaki bu faaliyetleri BM ve NATO bünyesindeki askerî misyonlara katılma şeklinde gerçekleşmektedir. Bu misyonlar her iki kurumun da Soğuk Savaş sonrasında değişen yapılarının bir parçasıdır. Bu değişim özellikle NATO için daha belirgindir. Özellikle ittifakın Soğuk Savaş dönemi sonrasında yaşadığı dönüşüm, alan dışı müdahale kararı örneğinde olduğu gibi ittifaka yeni misyonlar yüklemiştir.

“Soğuk Savaş sonrası dönemde Varşova Paktı'nın dağılması, varoluş gerekçesini bu paktın Avrupa'daki muhtemel yayılmasını durdurma üzerine oturtmuş olan NATO için de bir kimlik ve misyon tanımlaması problemini doğurmuştur. Berlin Duvarının yıkılmasının getirdiği iyimser hava ve o günlerde yaygınlaşan Yeni Dünya Düzeni söylemi NATO benzeri askerî ittifak örgütlenmelerinin rolünün azalacağı yönündeki iyimser projeksiyonlara yol açmıştı. Bu iyimser projeksiyonların sahipleri NATO'nun misyonunun daraltılarak zamanla AB'nin kendi bağımsız savunma yapılanmasını kurdukça devre dışına çıkacak bir geçiş dönemi örgütü niteliği kazanmasını öngörüyordu. Buna karşılık daha realist bir yaklaşım sergileyenler NATO'nun misyonunun askerî nitelik taşımayan tehditlere de cevap verecek şekilde genişletilmesinin kaçınılmaz olduğu kanaatini vurgulayarak bu örgütün Avrupa-eksenli caydırıcı niteliğinden küresel misyonlara sahip aktif bir güç haline dönüşmesinin önünü açmaya çalışıyorlardı.”¹⁹⁷

¹⁹⁶ Haydar Çakmak, **Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri**, Platin Yayınları, Ankara, Kasım 2004, s. 106-106-108.

¹⁹⁷ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 229.

NATO yeni yapısı ile Soğuk Savaş döneminde bile sahip olmadığı bir etkinliğe kavuşmuştur. Kosova ve Afganistan örneğinde olduğu gibi ittifak doğrudan müdahalelere girmekten çekinmemektedir.

Bu bölümde TSK'nın uluslararası alandaki faaliyetlerinin¹⁹⁸ en önemli parçasını oluşturan NATO ve BM şemsiyesi altında gerçekleştirilen, uluslararası operasyonlara TSK'nın katkısı incelenecektir. Türkiye'nin katılımı açısından Soğuk Savaş sonrası ilk olma özelliğini taşıyan ve BM şemsiyesi altında yapılan Somali Operasyonu ve NATO şemsiyesi altında gerçekleştirilen Bosna, Kosova ve Afganistan Operasyonları örnek olaylar olarak ele alınacaktır. Bu misyonlardaki faaliyetlerin muhtevası birbirinden farklıdır. Bosna ve Afganistan örneklerinde olduğu gibi daha çok barışı koruma ve insani yardım faaliyetlerinin öne çıktığı görevler iken Kosova örneğinde olduğu gibi barışı tesis etme faaliyeti de olabilmektedir.

BM ve NATO bünyesindeki bu harekâtlara katılan ülkelerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu harekâtlara katılım her şeyden önce etkili bir askerî güç gerektirmektedir. Ayrıca bu operasyonlar ekonomik maliyeti de yüksek askerî operasyonlardır. Bunun yanında politik riskte içermektedirler. Türkiye'nin bu askerî operasyonlara katılması TSK'nın gücünün etkinliğiyle mümkün olmaktadır.

Bu bölümün alt başlıklarında BM ve NATO'nun askeri misyonlarıyla ilgili teorik tartışmalara girilmeyecektir. TSK'nın katıldığı bu operasyonlar aracılığı ile Türk dış politikasının uluslararası alandaki faaliyetlerine yaptığı katkının açıklanması bölümün asıl amacıdır. Bu açıklamalar yapılırken operasyon bölgelerindeki sorunların kısa bir tarihçesi verilecek ve TSK'nın bu misyonlardaki görevleri anlatılacaktır.

4.1 Somali Operasyonu

BM'nin¹⁹⁹ amaçları, uluslararası barış ve güvenliği korumak ve devamını sağlamak, barışa karşı tehditleri engellemek ve bertaraf etmek, uluslararası dostça

¹⁹⁸ TSK'nın uluslararası alandaki faaliyetleri kuşkusuz uluslararası barış gücü misyonlarına katılmaktan ibaret değildir. Fakat, uluslararası barış gücü misyonlarına katılma son yıllarda TSK'nın uluslararası ilişkilerde en çok dikkati çeken faaliyetidir. Ayrıca bu görevlerin operasyonel görevler olması tezimiz için tercih edilmesinde en önemli faktör olmuştur.

¹⁹⁹ I.Dünya Savaşı sırasında, dönemin ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill'in 14 Ağustos 1941 tarihli Atlantik Bildirisi ile BM kuruluş çalışmaları başlamıştır. SSCB, ABD ve İngiltere liderleri 1 Ocak 1942'de Washington'da Birleşmiş Milletler Bildirisini imzalamışlardır. 1 Kasım 1943'te Moskova Bildirisinin ABD, SSCB, Çin ve İngiltere tarafından imzalanmasının ardından 3-11 Şubat 1943 Yalta Konferansı ile de BM'nin anılan kuruluş süreci tamamlanmıştır. BM'nin nihai kuruluş imzası ise 25

ilişkiler geliştirmek, ekonomik sosyal ve kültürel alanlarda uluslararası işbirliğini sağlamak, üyelerin dış siyasetlerini uyumlaştıran bir merkez olmaktır.²⁰⁰

BM özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan, özellikle kendi iç işleyişinden kaynaklanan, handikapları²⁰¹ gidermek için reform çalışmaları başlatmıştır. Genel Kurul BM sisteminin ve hareketlerinin geleceği hakkında bir komite ve beş çalışma grubu tayin etmiştir. Bu komiteler BM Tüzüğü ve Örgütünün Güçlendirilmesi Özel Komitesi, BM'nin Güçlendirilmesi Yüksek Çalışma Grubu, Güvenlik Konseyinde Eşit Temsil ve Üyeliği Arttırılması Çalışma Grubu, Barış Gündemi Çalışma Grubu, Kalkınma Gündemi Çalışma Grubu ve BM'nin Finansal Durumu Yüksek Çalışma Grubudur.²⁰² Bu yöndeki çalışmaların bir parçası olarak 6-11 Eylül 2000 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan Milenyum Asamblesi, BM'ye etkinlik kazandırılması çalışmaları için üye ülkelerin katıldığı üst düzey bir zirve olmuştur.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni duruma uyum konusunda, BM bu yeni sürecin ve beraberinde getirdiği gelişmelerin farkındadır. Fakat özellikle ABD gibi BM içinde etkin olan birkaç büyük devlet bu çabaları baltalamaktadırlar. Öyle ki ABD, BM'yi küçümseyici açıklamalar yapan ve örgütün sadece ABD çıkarlarına hizmet ettiğinde önemli bir örgüt olacağını söylemekten çekinmeyen, John Bolton'u BM Daimi Temsilci olarak atamaktan çekinmemiştir.

Bu açıdan Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin başta ABD olmak üzere BM'nin dünya sisteminin saç ayaklarından biri olduğu gerçeğinin farkında olmadıkları ya da kurmak istedikleri Yeni Dünya Düzeninde BM'ye yer olmadığı söylenebilir. BM'nin yeniden itibarlı bir örgüt olması için Güvenlik Konseyindeki adaletsiz yapının

Nisan 1945'te San Francisco'da, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ülkelerin katılımı ile atılmış ve BM Antlaşması 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmiştir, Gün Rengin, "Örgütlenme İlkeleri ve Örgüt Yönetimi Perspektifinden Birleşmiş Milletler'in Analizi", **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002, s. 5-6.

²⁰⁰ Gün, **a.g.m.**, s. 6.

²⁰¹ BM'nin kurucu antlaşması ile belirlenen amaçlar demokratik ve insanî ilkeler açısından bir insanlık ideali ortaya koymaktadır. Fakat BM'nin II.Dünya Savaşı sonrası şartları içinde kurulduğunu göz önünde bulundurduğumuzda BM'nin galipler arasında kurulmuş bir örgüt olduğu gerçeği ortaya çıkar. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın galip ülkeleri ABD, SSCB, Çin, Fransa ve İngiltere BM Güvenlik Konseyinin daimi üyesidirler ve veto hakkına sahiptirler. Bu ülkelerin benimsemediği hiçbir kararın normal şartlarda BM Güvenlik Konseyinden çıkması mümkün olmamaktadır. Daimî üyelerin bu konudaki yaklaşımı birçok defa uluslararası krizlerde güvenlik konseyinin hareketsiz kalmasına yol açmış ve bu davranışın rutinleşmesi BM hakkında kuşku doğurmuştur.

²⁰² Alexandra Novosseloff, "Birleşmiş Milletlere Yeniden Canlılık Kazandırılması", **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002, s. 23.

bir an önce değişmesi gerekmektedir. Bu yönde Almanya, Japonya ve Brezilya'nın daimi üyelik konusunda talepleri vardır. Yine Türkiye uzun yıllar sonra 2009-2011 yılları için Güvenlik Konseyi üyeliğine adaylığını koymuştur. Güvenlik Konseyinin gündemine gelen veya gelebilecek konuları dikkate aldığımızda, Konseyin üyelerinin bu konulara bir şekilde taraf ya da muhatap oldukları bir gerçektir. Güvenlik Konseyine üyelik başvurusunun bu açıdan Türkiye için ileri bir adım olduğu ve Türkiye'nin konseyin gündemine gelebilecek konularla ilgili bir öngörüsünün bulunduğu söylenebilir.

BM'nin temel amaçlarından birisi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıdır. BM'nin bu amaçlarını etkin bir şekilde yerine getirmesindeki yetersizliği özellikle Soğuk Savaş sonrasında gündeme gelen önemli meselelerden birisi olmuştur.

“BM bünyesinde dünyanın herhangi bir yerinde çıkması muhtemel krizleri önlemeye yönelik bilgiyi değerlendirebilecek ne tek bir uzman heyeti veya farklı krizleri ve çatışmaları aynı anda takip edebilecek ve önleyici strateji önerebilecek tek bir ofis, ne de BM'nin barışı koruma ve inşası için uluslararası ihtiyaçlarını belirleyebilecek tek bir birim bulunmaktadır. Kriz durumlarında günlük olaylara tepki vermekten daha fazlasını yapabilmek ve barış güçlerinin daha koordineli konuşlanabilmesi amacıyla uygun stratejik planlama mekanizması geliştirebilmek için BM büroları, barış ve çatışma zamanlarında çevresini inceleyebilme yeteneğine ihtiyaç duymakta; bilgiyi özümseyip, analiz edebilmeli ve paylaşabilmeli; yeni görevlerin yönünü kestirebilmeli ve bir departmanın veya büronun uzmanlık alanını aşan planlama ve görevlerin yerine getirilmesinde işbirliği yapabilmelidir.”²⁰³

BM'ye yönelik bu eleştiriler çerçevesinde dönemin BM Genel Sekreteri Butros-Butros Gali, 1992 Haziranında bir rapor hazırlayarak, örgütün barış ve güvenliğin korunması konusundaki imkânlarını arttırmak için gerekli önlemleri değerlendirmiştir.²⁰⁴ Bu konuda ortaya konulan çalışmalardan birisi de Brahimi²⁰⁵ Raporudur. 2000 yılında yayınlanan Brahimi Raporu BM'ye yönelik bu eleştirileri gidermek için ortaya konulmuş bir çalışmadır. Brahimi Raporu acilen Barış ve Güvenlik Enformasyon Yürütme Komitesi ve Stratejik Analiz Sekreterliği kurulması için çağrıda bulunmuştur.²⁰⁶

²⁰³ William Durch ve Diğerleri, **The Brahimi Report and the Future of Peace Operations**, The Henry L. Stimson Center, USA, 2003, s. 65, (içinde) Siret Hürsoy, “Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarının Yeniden Yapılanması”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006, s. 211.

²⁰⁴ An Agenda For Peace, Report of the Secretary General, S/24111, June 17, 1992, (aktaran), Sönmezoğlu, **II.Dünya Savaşından....**, s. 474.

²⁰⁵ Lahtar Brahimi, Halen BM'nin Irak Özel Temsilciliği görevini yapmaktadır.

²⁰⁶ Hürsoy, **a.g.m.**, 211.

BM uluslararası çatışmaların çözümünde etkinliğini arttırmak²⁰⁷ için yapılması gerekenleri kendi örgüt yapısı içinde değerlendirmeye devam ederken diğer yandan da uluslararası barış güçleri aracılığıyla özellikle etnik temelli sorunların çözümüne çalışmaktadır. Bu konuda dikkati edilmesi gereken nokta BM'nin, NATO'nun Kosova örneğindeki gibi savaş yoluyla kurduğu barışı tesis etme çalışmalarından farklı olarak barışı koruma çalışmaları yapmasıdır.

BM'nin öncülüğünde gerçekleştirilen Somali Operasyonu Soğuk Savaş sonrasında TSK'nın katıldığı ilk barış gücü misyonudur. Daha önce Kore Savaşında Türkiye 1950'de BM misyonunda görev almıştı. Somali Operasyonu, BM barış gücü kuvvetlerinin komutanının bir Türk generali olması açısından da önem taşımaktadır.

Somali, kuzeydoğu Afrika'da Hint Okyanusu ile Aden körfezine kıyısı bulunan, 637.000 kilometre kare yüz ölçüme sahip, yaklaşık sekiz milyon nüfuslu, stratejik konuma sahip bir ülkedir. Geçmişte sömürgeci güçlerin Afrika kıtasına girişlerinde önemli bir kapı görevi yapmıştır. Afrika'nın en doğusunda Afrika boynuzunda yer alır.²⁰⁸

Sömürgecilik döneminde İngiltere'nin ve İtalya'nın elinde iki bölgeye ayrılan Somali, Haziran 1960'da birleşmiş, 1 Temmuz 1960'da da Somali Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. 21 Ekim 1969'da Tümgeneral Muhammed Siyad Barre darbe ile iktidara gelmiştir. Bu dönem Somali'de günümüze kadar devam eden iç karışıklıkların başlangıcını oluşturur. Askerlerden oluşan Yüksek Devrim Konseyi ülkenin adını Somali Demokratik Cumhuriyeti olarak değiştirmiş, bütün siyasî partileri ve parlamentoyu kapatmıştır. Yeni yönetim islamî ve milliyetçi motifler taşıyan bilimsel sosyalizm²⁰⁹ adını verdikleri bir yönetim modeli geliştirmiştir.²¹⁰

²⁰⁷BM halen, BM Filistin Mütareke Denetleme Misyonu (UNTSO), BM Hindistan- Pakistan Askeri Gözlemci Grubu (UNMOGİP), BM Kıbrıs Barışı Koruma Gücü (UNFICYP), BM Lübnan Geçici Gücü (UNIFIL), BM Angola Kontrol Misyonu (UNAVEM I, II, III), BM Irak Kuveyt Gözlemci Misyonu (UNIKOM), BM Gürcistan Gözlemci Misyonu (UNOMUR), BM Liberya Gözlemci Misyonu (UNOMİL), BM Haiti Yardım ve Destek Misyonu (UNMIH ve UNSMIH), BM Tacikistan Gözlemci Misyonu (UNMOT), BM Makedonya Önleyici Müdahale Gücü (UNPREDEP), BM Doğu Slovenya, Baranya ve Batı Sirmuim Geçici Yönetimi, BM Prevlaka Misyonu (UNMOP), BM Guatemala Misyonu (MINIGUA) aracılığı ile dünyanın birçok bölgesinde barışı koruma faaliyetlerini sürdürmektedir. Deniz Ülke Arıboğan, "Uluslar arası Barış ve Güvenliğin Sağlanmasında Bir Araç Olarak Birleşmiş Milletler ve Temel Sorunları", **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002, s. 147-148.

²⁰⁸ Çakmak, **a.g.e.**, s. 197.

²⁰⁹ 1969 yılı Afrika'nın diğer bir ülkesinde, Libya'da Kaddafi'nin de bir askeri darbe ile iktidara geldiği yıldır. Kaddafi'de Somali'nin askeri yönetiminin ortaya koyduğu sosyalizm uygulamasının bir benzeri

1974'te Etiyopya'da askerî bir darbe ile yönetim değişmiştir. İç karışıklık ve Eritre Milliyetçilerinin güçlenmesi Etiyopya'yı zayıflatmıştır. Fransız Somalisinin 27 Haziran 1977'de Cibuti adıyla bağımsız bir ülke haline dönüşmesi, bölgede önemli değişikliklere yol açmıştır. Somali Hükümeti 1977'de Etiyopya'ya saldırmış, halkının tamamına yakınının Somalili olduğu Ogaden bölgesinin büyük bir bölümü yerel halkında desteğiyle ele geçirmiştir. Bu savaşın ardından Sosyalist Somali Hükümeti ile SSCB arasında bölge politikaları ile ilgili görüş ayrılığı oluşmuş, Kasım 1977'de Somali Hükümeti Sovyet danışmanları ülkeden çıkartmış ve Berbera'daki Sovyet Deniz üssünü kapatmıştır. Bu nedenle SSCB politikasını değiştirerek Somali'ye desteğini çekmiş ve Etiyopya'yı desteklemeye başlamıştır. Bunun üzerine Somali birlikleri Mart 1978'de işgal ettikleri bölgeden geri çekilmişlerdir.²¹¹

Dönemin Somali lideri Siyad Barre ABD ile ilişkilerini düzelterek silah ve ekonomik destek karşılığında ABD donanmasına bazı Somali limanlarını kullanma hakkı tanımıştır. 1988'de Somali ve Etiyopya arasında imzalanan antlaşma ile iki ülke arasındaki problemlerin çözümü amaçlanmış fakat bu antlaşma aynı zamanda Somali'de iç karışıklıkları da başlatan antlaşma olmuştur. Antlaşmanın maddeleri arasında yer alan Somali'nin Etiyopya karşıtı gerilla örgütlerine destek vermeyeceği maddesi Somali'de iç savaşın başlamasını tetiklemiştir.²¹²

Aşiretler öncülüğünde kurulan partiler ülkede iç savaşı başlatmışlardır. Somali Kongre Partisi 27 Ocak 1991'de başkent Mogadişu'da devlet başkanı Siyad Barre'yi devirmiş ve bir hükümet kurmuştur. Somali Ulusal Hareketi Partisi ise 18 Mayıs 1991'de kuzey Somali'de bağımsızlık ilan etmiş ve yeni ülkenin adını Somaliland koymuştur.²¹³

Sorunun boyutlarının giderek artması boyutlara ulaşması üzerine dönemin BM Genel Sekreteri Javier Perez De Cuellar Aralık 1991'de Arap Birliği, Afrika Birliği ve İKÖ temsilcileri ile durumu değerlendirmiş ve sonuç olarak BM Güvenlik Konseyi'ne

olan ve Kaddafi'nin Yeşil Kitabından ismini alan bir sosyalizm uygulaması başlatmıştır. Bu konuda Bkz: Mirella Bianco, **Kaddafi, Çölün Elçisi**, Yayınevi ?, 1976.

²¹⁰ Çakmak, **a.g.e**, s. 201.

²¹¹ Çakmak, **a.g.e**, s. 202.

²¹² Çakmak, **a.g.e**, s. 202.

²¹³ Çakmak, **a.g.e**, s. 203.

barışın sağlanması için Somali'ye müdahale edilmesi gerektiğini bir raporla bildirmiştir.²¹⁴

Cuellar'ın çabalarından kısa bir süre sonra göreve gelen BM'nin yeni Genel Sekreteri Butros-Butros Gali 23 Ocak 1991'de çatışan taraflara tekrar ateşkes çağrısında bulunarak Somali'ye silah ve askeri malzeme satışı yasa dışı ilan etmiş ve bölgeye yapılan insani yardım miktarının artırılması için üye ülkelerden yardım istemiştir.²¹⁵

Tüm bu faaliyetlerin yeterli olmaması üzerine BM, 24 Mayıs 1992'de Somali'de UNOSOM-I adı altında BM harekâtı başlatılması yönünde karar almıştır. Alınan bu kararla birlikte yüz günlük bir insani yardım planı da hazırlanmıştır. İnsani yardımın yerine emniyetli bir şekilde ulaşabilmesi için bölgeye dört yüz kişiden oluşan bir BM Barış Gücü gönderilmesi yönünde Güvenlik Konseyi'nden bir karar çıkmıştır.²¹⁶ Ancak alınan tüm bu tedbirlerin yeterli olmaması üzerine Somali'deki mevcut BM askerlerinin sayısı 3450'ye çıkarılmıştır. Tam bu noktada 29 Kasım 1992'de Genel Sekreter Gali Güvenlik Konseyine ABD'nin güvenlik konseyinin görevlendirmesi halinde kendi liderliğinde bir askeri harekâtı örgütlemeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine 9 Aralık 1992 günü ABD liderliğindeki koalisyon gücü (UNİTAF, BM Görev Kuvveti) Somali'ye çıkmıştır.²¹⁷

Çok kısa bir süre sonra Somali'deki ABD askerlerinin sayısı 36.000'e ulaşmıştır ve çatışmaların yeniden başlaması üzerine ABD askerlerini çekmiştir.²¹⁸ Türkiye'nin Somali'deki misyonu tam bu noktada başlamıştır. BM, Türkiye'ye bir davet mektubu göndererek UNITAF'a katılmasını istemiştir. TBMM, BM'nin çağrısına uyarak 8 Aralık 1992'de aldığı kararla Somali'deki insani yardım faaliyetlerine bir bölük kadar kuvvetle destek vermiş, üstelik yine BM'nin talebi üzerine bu riskli kendi türünün ilki olan operasyonun sorumluluğunu üstlenmek üzere, BM Barış Gücü Komutanı olarak bir Korgeneralini görevlendirmiştir.²¹⁹ UNOSOM-II Harekâtı Türk Korgeneral Çevik Bir'in başkanlığında 4 Mayıs 1993'te başlamıştır. Korgeneral Çevik Bir görevi UNITAF'ın ABD'li komutanından devralmıştır.

²¹⁴ Çevik Bir, **Somali'ye Bir Umut**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1999, s.10.

²¹⁵ Bir, **a.g.e.**, s.11.

²¹⁶ Bir, **a.g.e.**, s.11.

²¹⁷ Bir, **a.g.e.**, s.13.

²¹⁸ Çakmak, **a.g.e.**, s. 203.

²¹⁹ Milli Savunma Bakanlığı, **Türkiye'nin Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 1996)**, Ankara, 1996, s. 19.

UNOSOM-II Harekâtının esas amacı Somalileri silahsızlandırmak, kamu düzenini sağlamak ve ülkede siyasal barışın kurulmasını sağlamaktır. UNOSOM-II diğer barış güçlerinden farkı daha geniş yetkilere sahip olarak hem barışı kurma hem de barışı koruma faaliyetleri icra etmiştir.²²⁰

Harekâta Türkiye ile birlikte ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Kanada, Suudi Arabistan, Pakistan, İsveç, Tunus, Zimbabve, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Yeni Zelanda, Botswana, Yunanistan, Hindistan, Avustralya, Mısır ve Belçika olmak üzere yirmi ülke katılmıştır.²²¹

Türkiye harekâta 300 kişilik mekanize tabur ile katılmıştır. Somali'deki Türk birliği ülkenin en problemlı bölgesi olan başkent Mogadişu'daki havaalanının ve yardım malzemesinin korunması görevlerinde bulunmuştur. Bunun yanında kendi imkânlarıyla yerli halka sağlık, eğitim ve insanî yardım konularında çeşitli hizmetler sunmuştur.²²²

Somali'deki Türk askerlerinin görevi Mart 1994'te sona ermiştir. Türkiye'nin Somali Harekâtı ile başlayan uluslararası barış güçlerinde yer alma faaliyetleri o tarihten bu yana sürekli artmıştır. TSK, bu tür harekâtlarda uluslararası kuruluşlarca görev yapılması özellikle istenilen bir ordudur. Bunda Türk askerlerinin yerel halkla iletişiminin yüksek olması, güvenliği gerekçe göstererek erkek personele kadınların üstlerinin aratılmaması gibi toplumsal davranış kalıplarına üst düzeyde riayet edilmesi gibi birçok faktör rol oynamaktadır. Ayrıca TSK'nın görev yaptığı ve Bosna, Kosova ve Afganistan gibi yerlerde Türkiye'ye ve TSK'ya olan sempati Türk askerlerinin bu yerlerde görev yapmasını kolaylaştırmakta ve uluslararası barış güçlerinin başarıya ulaşması için BM ve NATO gibi kuruluşlar tarafından teveccüh görmesine neden olmaktadır.

4.2 Bosna-Hersek Operasyonu

Bosna-Hersek, Soğuk Savaşın bitişi ile başlayan istikrarsız ortamın meydana getirdiği etnik çatışmaların başladığı ilk yerdir. Tito tarafından kurulan Yugoslavya Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmişler ve bu süreçte özellikle Sırpların yaptığı katliamlarda on binlerce Müslüman Boşnak

²²⁰ Sami Kohen, "Somali'de Yeni Umut", *Milliyet*, 17 Mart 1993.

²²¹ P. Woodward, *The Horn Of Africa: State Politics And International Relations*, New York, 1996, (aktaran) Çakmak, a.g.e, s. 206-207.

²²² *Beyaz Kitap 1996*, s. 19.

katledilmiştir. Boşnak katliamının Avrupa topraklarında meydana gelmesi hür ve demokratik dünya görüşünü benimseyen ve bu değerlerin propagandasını yapan Avrupalılar içinde büyük itibar kaybına yol açmıştır.

Bu alt başlıkta Bosna-Hersek'te meydana gelen olayların kısa tarihi anlatılacak ve TSK'nın Bosna-Hersek'teki barış gücü faaliyetleri açıklanacaktır. Bu açıklamalarda sorunun tarihsel kökenlerine inmeden 1990'lı yıllardaki gelişmeler etrafında değerlendirilecektir.

Balkanlar,²²³ Osmanlı Devleti'nin beş yüz yıl boyunca egemenliği altında bulundurduğu ve Osmanlıların fetih politikalarının ana hedefi olan bir bölgedir. Balkanlar bu açıdan Osmanlıların imparatorluk vizyonunun merkezi olmuştur. Balkanlar gerek genişleme gerekse yıkılış dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin tarihinde hayati bir rol oynamıştır. Niğbolu, Varna ve Kosova savaşları ile Balkanlarda ilerleyen Osmanlı varlığı 20.yüzyılın başındaki Balkan Savaşları ile sona ermiştir. Balkan savaşları Osmanlı Devleti'nin, diğer topraklarında da tutunamayacağını da ilk nişanesi olmuştur.

Balkanlar Osmanlı Devleti'nin tarihinin şekillendiği en önemli toprak parçalarından biridir. Üsküp'te, Saraybosna'da, Mostar'da, Manastır'da, Selanik'te Osmanlı kültür mirasının silinemez izlerini görmek mümkündür. 1990'lı yıllardaki sistematik yıkım süreci bile bu izleri silmemiştir. Bu açıdan Balkanlarda Osmanlı mirasının izlerini aramak gereksizdir. Çünkü bizatihâ Balkanların kendisi Osmanlı mirasıdır.²²⁴

15 Ocak 1992'de Avrupa Topluluğu'nun (AT) uzun süren kararsızlığının ardından Almanya'nın baskıları ile Hırvatistan ve Slovenya'yı resmen tanımamasının ardından Yugoslavya'da bombanın pimi çekilmişti. Bu karar Bosna-Hersek'teki gelişmelerin de kaynağını oluşturmuştur. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesinin ardından iyice küçülerek Sırpların ezici hâkimiyeti altına girmek Boşnak liderler açısından tamamen cazibesini yitirmişti. AT'nin davranışlarından da etkilenen Boşnaklar bağımsızlık konusunda bir referanduma giderek, Sırpların boykot etmesi

²²³ Balkan kelimesi Osmanlıca dağ anlamına gelmektedir.

²²⁴ Maria Todorova, "Balkanlarda Osmanlı Mirası", (içinde), Kemal Saybaşı ve Gencer Özcan, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar, Bağlam Yayınları**, İstanbul, 1997, s. 117.

üzerine %70'lik katılıma rağmen katılanların hemen hemen %100'ü oranında bir evet oyu sonucu bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.²²⁵

3 Mart 1992'de Boşnakların bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından, Bosnalı Sırlar da başkent olarak kabul ettikleri Pale'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. AT, Bosna- Hersek'i 6 Nisan 1992'de, ABD'de 7 Nisan 1992'de tanımıştır. Ardından çoğunluğunu Sırların oluşturduğu Federal Yugoslavya Ordusu Saraybosna'ya ilk hava saldırısını gerçekleştirmiştir.²²⁶

Türkiye ise bağımsızlıklarını ilan eden dört cumhuriyeti 6 Şubat 1992'de ayırım gözetmeksizin tanımıştır. Tanıma tarihi Bosna-Hersek'te bağımsızlık referandumunun yapıldığı tarihten öncedir.

Bosna Hersek'te Sırlar tarafından yapılan etnik temizlik sırasında on binlerce Boşnak hayatını kaybetmiştir. Srebrenica ve Tuzla'da Sırlar sayıları on bini bulan insanı toplu mezarlara gömmekten çekinmemişlerdir. Ayrıca bu dönemde Balkanlardaki Müslüman varlığının izlerini silmek için başta Mostar Köprüsü olmak üzere birçok tarihî yapıyı da yok etmişlerdir.

Bu saldırılara kaynaklık eden zihinsel arka plan, Sırlara göre Müslümanların Balkanlarda bir İslam Hilali oluşturmak istedikleridir. Radovan Karadžić gibi milliyetçi liderlerin konuşmalarında tıpkı Arnavutlar için kullanıldığı gibi Bosnalı Müslümanların demografik saldırganlığından söz edilirken Bosna'dan başlayıp Sancak'taki Müslüman Slav toprakları üzerinden ağırlıklı Kosova Arnavutlarına uzanan bir İslam Hilal'inin oluşturduğu tehdidini savunuyorlardı. Bu toplulukların fundamentalizmin yatağı olduğunu ve Sırlara karşı *cihada* hazırlandığını iddia ediyorlardı.²²⁷

Karadžić gibi radikal Sırp Milliyetçilerinin kaygılarını artıran Balkanlardaki Müslüman nüfusuydu.²²⁸ Arnavutluk'ta yaklaşık iki buçuk milyon Kosova'da iki milyon, Makedonya'da yedi yüz bin, Bosna'da iki milyon, Batı Trakya'da yüz otuz bin

²²⁵ Hasan Ünal, "Balkanlarda Son Askeri ve Siyasi Durum-I", **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995, s. 276.

²²⁶ Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", (içinde), Sönmezoğlu, **Türkiye'nin Dış...**, s. 593

²²⁷ Noel Malcom, **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1999, s. 407.

²²⁸ Balkanlarda yaşayan Müslümanların kapsamlı bir tarihi için Bkz: Aleksandre Popoviç, **Balkanlarda İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

olmak üzere Balkanlarda yaklaşık sekiz buçuk milyon Müslüman nüfus yaşamaktadır.²²⁹

Savaşın başlamasından itibaren Batılı ülkelerin tutumlarında bir istikrar görünmektedir. Fakat bu istikrar sadece hareketsiz kalma şeklindedir. Bosna-Hersek Savaşında Batının Sırpların belirli bir siyasî amaçları olduğunu göz ardı etmesi, savaşın seyrinin Boşnaklar aleyhine dönmesine yol açmıştır. Batılılar uzun süre Sırpların siyasî amaçlarına ulaşmak için başvurdukları savaş taktiklerinden biri olan etnik temizlik yönetimini bile savaşın bir yan ürünü olarak algılamayı tercih etmişlerdir.²³⁰

Savaş süresince Batılı ülkelere ortaya konulan barış planları başarısız olmuştur. Bunlardan Ocak 1993'te ortaya atılan Vance-Owen Planını Sırplar, Temmuz 1993 tarihli Cenevre Planını ise Boşnaklar reddetmiştir. Mayıs 1993'teki Saraybosna, Mostar ve Tuzla gibi şehirleri güvenli şehirler olarak ilan eden Güvenli Bölgeler planı da başarısız olmuştur.²³¹

Bosna Hersek Savaşı'nın başlamasından itibaren Türkiye sorunun çözümü için aktif diplomasi başlatmıştır. Başlangıçta Türk dış politikasının geleneksel yaklaşımına uygun olarak Türkiye, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olduğunu belirtmiştir. Fakat Türkiye'nin bu politikasına karşın Yugoslavya'nın dağılması Türkiye'yi bu politikasında değişiklik yapmaya sevk etmiş ve tarihî ve kültürel sorumluluklarının etkisi ve yoğun kamuoyu baskısı ile Bosna-Hersek'in yanında yer almıştır.

Bosna-Hersek Krizi sırasında Türkiye Batılı ülkelere farklı olarak Sırplara karşı askerî güç kullanılmasını savunmuş ve bu seçeneği uluslararası platformlarda bir seçenek olarak sürekli gündemde tutmuştur.²³² Türkiye üyesi bulunduğu bütün uluslararası örgütleri Bosna konusunda harekete geçirmiştir. Bunlar arasında BM güvenlik Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi ve İKÖ bulunmaktadır. Sorunu uluslararası plana çekme Türkiye'nin en başarılı olduğu

²²⁹ İsmail Soysal, "Günümüzde Balkanlar ve Türkiye'nin Tutumu (1989-1992)", (içinde) **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 192.

²³⁰ Noel Malcom, **Bosnia: A Short History**, Macmillan Limited, Londra.1994, s242, (aktaran), Nurşin Ateşoğlu Güney, "Bosna-Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci", (içinde) Saybaşılı ve Özacan, a.g.e., s. 265.

²³¹ İlhan Uzgel, "Bosna-Hersek Savaşı" (içinde) Oran, **Olaylarla... Cilt II**, s. 495.

²³² William Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", **Turkish Review of Balkan Studies**, No:1, 1993, s. 241.

politikadır. Türkiye'nin Bosna'daki savaşı önlemek için en çok harekete geçirmeye çalıştığı örgütlerden biri İKÖ olmuştur. Bunun nedenlerinden biri, Bosna çatışmalarının çıktığı sırada Türkiye'nin İKÖ'nün dönem başkanı olması ve İslam ülkelerinin dinî yakınlık nedeniyle hem Bosna'ya destek olacakları yolunda bir beklenti içinde bulunması hem de bu ülkelerin Batılı ülkelere yapacakları baskı aracılığıyla Sırp lar üzerinde daha sert bir tutum alınabileceğini öngörmüş olmasıydı.²³³

Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İKÖ Dışişleri Bakanları Konseyini 17-18 Haziran 1992'de toplantıya çağırmıştır. Toplantı sonunda Sırp saldırganlığının durdurulması için uluslararası müdahale dâhil gerekli önlemlerin alınmasına dair bir bildiri yayımlanmıştır. Diplomatik görüşmelerde ve uluslararası platformlarda Türkiye, Bosna-Hersek'in saldırıya uğrayan taraf olduğunu ve bu nedenle Boşnaklara uygulanan silah ambargosunun kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Fakat hem Boşnaklara hem de Sırp ları uygulanan ambargonun yalnızca Boşnaklar için kaldırılması isteği Rusya'nın tepkisini çekecek ve bu ülkenin Sırp ları daha fazla silahlandırmasına neden olacaktı. Bu yüzden Batılı Devletler savaşın daha da büyümesine ve yayılmasına yol açacağı kaygısıyla bu öneriye karşı çıktılar.²³⁴

Bosna-Hersek'teki savaş sırasında Türkiye ve ABD'nin politikaları Sırp ları karşı güç kullanılması ve Boşnaklara uygulanan silah ambargosunun kaldırılması konularında bir süre ayrı imiş gibi gözükse de savaş sonrasında yapılan açıklamalar ABD'nin Boşnaklara yönelik silah ambargosunun delinmesine göz yumduğunu, hatta İran'ın bile Boşnaklara silah göndermesine ses çıkarmadığını ortaya koymuştur.²³⁵

Türkiye'nin Bosna-Hersek'e savaş sonrasında da silah göndermeye devam ettiği Yunanlı yazarlarca da dile getirilmiştir. Buna göre Türkiye Temmuz 1996'da uçakla hafif silahlar, Kasım 1996'da da bu kez Malezya ile birlikte ağır silahlar göndermiştir.²³⁶

²³³ Uzgel, "Bosna....," s. 495-496.

²³⁴ Uzgel, "Bosna....," s. 497.

²³⁵ İlhan Uzgel, "Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", (içinde) Gencer Özcan ve Şule Kut, **En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Büke Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 400.

²³⁶ Constantine Danopoulos, Turkey and the Balkans: Searching for Stability, (içinde) Constantine Danopoulos ve Kostas Messas, **Crises In the Balkans: views from the Participants**, Westview Pres 1997, s.219-220, (aktaran) Uzgel, "Doksanlarda....", s. 402.

Türkiye'nin çabaları ve ABD'nin öncülüğünde 1994 yılında Washington'da Boşnak-Hırvat Federasyonu kurulmuştur. Bu çerçevede 1500 kişilik Türk askeri gücü 1994 Temmuz'unda Zenica'ya yerleşerek Hırvatlar ile Boşnaklar arasındaki ateşkesi gözlemlemeye başlamıştır. Böylece Sırp'lar karşısında Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun direnci artmıştır. Sırp'ların Srebrenica ve Zepa'yı ele geçirip Boşnaklara yönelik katliamlara girişmesinin ardından Türkiye'nin başından beri savunduğu şekilde NATO aracılığıyla Sırp mevzileri vurulmuş ve Sırp'ları masaya oturarak Dayton antlaşmasına varılmıştır.²³⁷

21 Kasım 1995'te ABD'li diplomat Richard Holbrooke'un girişimleriyle, Bosna-Hersek adına Aliya İzzet Begoviç²³⁸, Hırvatlar adına Franjo Tuđman ve Sırp'lar adına da Slobodan Milošević'in katılımı ile Dayton (Ohio) antlaşması imzalanmıştır. Dayton bir antlaşma olmaktan çok düzenlenmiş bir ateşkes niteliğindedir.²³⁹ Bu antlaşmada yer alan hükümler gereğince; Bosna-Hersek'in bağımsız, egemen bir devlet olarak bugünkü sınırları ve toprak bütünlüğü içerisinde yaşamını sürdürmesine karar verilmiştir. Ayrıca, ülke topraklarının %51'inin Boşnak-Hırvat Federasyonu, %49'unun ise Bosnalı Sırp'ların kontrolü altında olmasına karar verilmiştir.²⁴⁰

Dayton antlaşmasından en karlı çıkan Hırvatlar olmuştur. Adriyatik kıyılarını neredeyse tamamen kontrolleri altına almışlardır. Boşnaklara ise Adriyatik'te çok küçük bir sahil şeridi bırakılmıştır. Bosna-Hersek'te, Dayton ile kurulan statüko sağlıklı bir zemin olmamasına rağmen Sırbistan'ın Kosova nedeniyle askerî ve politik baskı altında olması ve eski Yugoslav Cumhuriyetlerinin savaş dönemindeki yıkımlarını telafi etmeleri çabaları sonucu istikrarlı bir görüntü vermektedir.

Dayton Antlaşması ile sağlanan barışı devamını sağlamak için silah kullanma yetkisine sahip bir Uygulama Gücü (İmplementaion Force-IFOR) kurulması kararlaştırılmıştır. ABD ordusunun 60.000 asker ile katıldığı bu güce TSK da 1320 askerle katılmıştır.²⁴¹ Mayıs 1994'ten itibaren alay seviyesinde görev yapmakta olan

²³⁷ Sönmezoğlu, *II.Dünya.....*, s. 593-594.

²³⁸ Aliya İzzet Begoviç, Tito döneminde uzun yıllar hapis yatmıştır. Bosnalı Müslümanların içerisinde örgütlendikleri Genç Müslümanlar Teşkilatını (Mladi Müslümani) kurmuştur. Siyasal Çizgisi ve Yaşamı için Bkz: Aliya İzzet Begoviç, **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1996; Aliya İzzet Begoviç, **Özgürlüğe Kaçışım**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

²³⁹ Sönmezoğlu, *II.Dünya.....*, s. 594.

²⁴⁰ Güney, *a.g.m.*, s.280.

²⁴¹ Uzgel, "**Bosna.....**," s. 498.

Bosna-Hersek Türk Görev Kuvveti Komutanlığı; IFOR döneminde tugay seviyesine çıkarılmıştır. Aynı birlik 1997’de görevini tamamlayan IFOR’un yerine kurulan İstikrar Gücü’ne de (Stabilization Force - SFOR) tahsis edilmiştir. SFOR’un yeniden yapılanması çerçevesinde 824 kişilik bir Mekanize Tabur Görev Kuvveti olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.²⁴²

Türkiye aynı zamanda UNPROFOR ve IFOR harekâtı paralelinde Adriyatik’te STONAUFORMED tarafından icra edilen SHARP GUARD harekâtına Türk Deniz Kuvvetlerinden bir görevde, bir hazırlık durumda, iki fırkateyn, akar yakıt gemileri, mayına karşı tedbir gemileri tahsis edilmiştir. 13 Temmuz 1992 ile harekâtın bittiği 2 Ekim 1996 tarihleri arasında toplam on sekiz fırkateyn, iki deniz altı, dört akaryakıt gemisi ve yaklaşık 5000 personel görev yapmıştır. Türk hava kuvvetleri de aynı dönem içinde F-16 filosuyla operasyonlara katılmıştır. Dönem içerisinde on iki filo ve 2500 personel rotasyonla görev yapmıştır. Halen F-16 filosu bölgede görev yapmaktadır.²⁴³

Bosna-Hersek’te Dayton Antlaşması ile kurulan düzen uluslar arası örgüt ve kuruluşların çabaları ile ayakta durmaktadır. Bu ülkede güvenlik büyük ölçüde SFOR ve polis Gücü IPTF (Uluslar arası Polis Görev Gücü) tarafından sağlanmaktadır. Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında kurulan barışın devamında önemli görevler yapan TSK, Bosna-Hersek ordusunun eğitimini de üstlenmiştir.

4.3 Kosova Operasyonu

Balkanlarda 1990’lı yıllarda yaşanan çatışmaların bir diğer sahnesi de Kosova’dır. Kosova Savaşı’da Balkanların karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Sorun yine etnik temellidir. Siyasî literatüre *Balkanlaşmak* terimini kazandırmış bu bölgede çeşitli uluslardan oluşan özerk bölgeler ya da ülkeler sonunda etnik çatışmaların merkezi haline gelmiştir.

Bugünün Kosovası 11.000 km² ve %90’ı Arnavut olan 2 milyonun üstünde bir nüfustan oluşmaktadır. 1912-1913 Balkan Savaşlarında Sırp Krallığına ele geçirilmesine kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan Kosova vilayeti eski

²⁴² Milli Savunma Bakanlığı, **Türkiye’nin Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 2000)**, Ankara, 2000, s. 39.

²⁴³ URL:// <http://www.tsk.mil.tr/genelkumay/uluslararası/barisdesharekatkatki/bmmisyonlar.htm#%208>

Yugoslavya Cumhuriyetindeki Makedonya ve Kuzey Arnavutluk'un büyük bir parçası ve Karadağ'ın bazı bölgelerinden oluşmaktaydı ve idari merkezi ise Üsküp'tü.²⁴⁴

II. Dünya Savaşından sonra Kosova Federal Sırbistan'ın bir parçası haline gelmiştir. Kosova'nın statüsü siyasi bölgesel özerklik olarak 1946'da tesis edilmiştir. Kosova'nın hukukî statüsü komünist rejim döneminde değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler 1963 ve Kosova'ya Belgrad tarafından diğer eski Yugoslav Cumhuriyetleri ile hemen hemen aynı olan geniş politik özerkliğin tanındığı 1974 yıllarında gerçekleşmiştir. 1974 Yugoslav Anayasası ile Kosova'nın merkez bankası kurma, vergi toplama, Federal Başkanlık da dâhil olmak üzere federasyon organlarında eşit temsil hakkı söz konusu olmuştur.²⁴⁵

Kosova'nın 1974 Yugoslav Anayasası ile sağlanmış bu haklarına rağmen Sırlar, Kosova'nın Sırların anavatanı olduğunu iddia etmişlerdir. Kosova'nın Arnavut işgali altında olduğunu, Osmanlı döneminden bu yana Arnavutların Kosova'da demografik yapıyı Sırlar aleyhine planlı bir şekilde değiştirdiklerini savunmuşlardır. Sırlara göre bölge Sırbistan'ın bir parçasıdır ve bundan sonraki statüsü de böyle olmalıdır. Bölgenin statüsünü bozmak isteyen tüm önerilerin Yugoslavya'nın toprak bütünlüğüne bir müdahale olarak kabul edilmiştir.²⁴⁶

Sırp milliyetçiliğinin gittikçe artan bir seyir izlemesi ile Kosova özerk statüsünü fiilen yitirmiş ve 1989'a gelindiğinde Sırbistan'ın sıradan bir azınlığı haline gelmişlerdir. Belgrad, Kosova'daki Arnavutlar üzerinde kapsamlı bir Sırp baskısı kurmuştur. Arnavutça eğitim yapan Priştine Üniversitesi kapatılmış, ilk ve orta öğretimdeki Arnavutça eğitime son verilmiştir. Arnavutlar işlerinden çıkarılmış ve Kosova Sırp kontrolünde bir *polis devleti* haline getirilmiştir. Bunun üzerine, 1990'da Belgrad tarafından kapatılan Kosova Parlamentosu'nun Arnavut milletvekilleri, bağımsız Kosova Cumhuriyeti'ni ilan edip, Devlet Başkanlığına da İbrahim Rugova'yı seçmişlerdir.²⁴⁷

²⁴⁴ Enver Hasani, "Kosova Krizi: Hukuki ve Siyasi Boyutu", **Avrasya Dosyası Yunanistan ve Kosova Özel Sayısı**, İlkbahar-Yaz 1998, s.125.

²⁴⁵ Hasani, **a.g.m.**, s. 126.

²⁴⁶ İrfan Kaya Güler, "Sırlara Göre Kosova Sorunu", **Avrasya Dosyası Yunanistan ve Kosova Özel Sayısı**, İlkbahar-Yaz 1998, s. 168.

²⁴⁷ Şule Kut, "Kosova: Milliyetçiliğin Kördüğümü", **Foreign Policy**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, Güz 1998, s. 58.

Kosova Arnavutları 1990'dan itibaren İbrahim Rugova'nın önderliğinde Sırp yönetimine karşı sivil itaatsizlik politikası izlediler. Sırbistan'ın Kosova'daki egemenliğini meşrulaştıracak her şeyden uzak durdular. Sırbistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin (YFC) seçimlerini boykot ettiler. Sırp denetimindeki okullara çocuklarını göndermediler, Sırp doktorların çalıştığı hastanelere gitmediler. Bu arada yoğun bir propaganda faaliyeti yürüten Kosovalı Arnavutlar uluslararası toplumun sempatisini kazandılar.²⁴⁸

1990'dan sonra sürdürülen bu pasif direniş politikası sonuç vermeyince 1998 yılı başından itibaren Kosova Kurtuluş Ordusu (Ushtria Çlirimtare Kosoves-UÇK) silahlı mücadeleye girişti. Bunun ardından Sırp, Arnavutlara karşı etnik temizlik hareketına giriştiler.²⁴⁹

Kosova'daki gerginlik Şubat 1998'de silahlı çatışmaya dönüşünce, uluslararası kamuoyu ile birlikte Türkiye'nin de dikkatleri tekrar bölge üzerinde yoğunlaştı. Türkiye'nin bu konudaki en önemli girişimi dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 7 Mart 1998'de Belgrad'a gitmesiydi. Bundan önce BM Genel Sekreteri ve Arnavutluk, Bulgaristan ve Makedonya dışişleri bakanlarıyla görüşmeler yapılmıştı. Cem, dönemin Yugoslavya Devlet Başkanı Miloseviç'e aşamalı bir plan sunmuştur. Plana göre, çatışmalar hemen durmalı, 1996'da imzalanan eğitim antlaşması uygulanmalı ve 1974 Anayasasıyla verilmiş olan haklar günümüz koşullarına göre geri verilmeliydi. Türkiye'nin bu planı Miloseviç tarafından red edilmiştir.²⁵⁰

Kosova'da çatışmaların sona ermemesi üzerine NATO, Kosova'ya askeri müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale NATO'nun 1990'lı yılların başından itibaren geçirdiği büyük dönüşümün sonucudur. 1990'lı yılların başından itibaren düzenlenen zirvelerle (Roma 7-8 Kasım 1991, Brüksel 10-11 Ocak 1994, Paris 27 Mayıs 1997, Madrid 8-9 Temmuz 1997, Washington 23-24 Nisan 1999, Roma 28 Mayıs 2002, Prag 21-22 Kasım 2002, İstanbul 23 Haziran 2004) NATO, Soğuk Savaş dönemindeki misyonundan oldukça farklı görevler üstlenmiştir. Bu dönüşüm aslında ittifakın yaşamasını da sağlayan bir zorunluluktur. Çünkü Soğuk Savaş boyunca SCCB önderliğindeki bloktan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etme üzere kurulmuş ittifakın

²⁴⁸ Kut, "Kosova...", s. 58.

²⁴⁹ İlhan Uzgel, "Kosova Sorunu", (içinde), Oran, **Olaylarla... Cilt II**, s. 511.

²⁵⁰ Uzgel, "Kosova...", s. 511.

Soğuk Savaş sonrasında varlığını sürdürebilmesi için yeni bir misyona ihtiyacı vardı. NATO bu misyonunu gerçekleştirmek için sistemli bir dönüşüme girmiştir.

NATO temel olarak iki görevi yerine getirmek için kurulmuştur. Bu görevlerin ilki, üye ülkelerin topraklarına karşı meydana gelebilecek saldırıları caydırma ve her türlü baskıya karşı koymaktır. İttifakın bu görevi temel yapılanması olan askerî fonksiyonudur. İkinci görevi ise üye ülkeler arasında politik dayanışmayı sağlamaktır. Burada da ittifakın siyasal fonksiyonu ortaya çıkmaktadır.²⁵¹

Soğuk Savaş sonrası dönemde Varşova Paktı'nın dağılması, varoluş gerekçesini bu paktın Avrupa'daki muhtemel yayılmasını durdurma üzerine oturtmuş olan NATO için de bir kimlik ve misyon tanımlaması problemini doğurmuştur. Berlin Duvarının yıkılmasının getirdiği iyimser hava ve o günlerde yaygınlaşan Yeni Dünya Düzeni söylemi NATO benzeri askerî ittifak örgütlenmelerinin rolünün azalacağı yönündeki iyimser projeksiyonlara yol açmıştı. Bu iyimser projeksiyonların sahipleri NATO'nun misyonunun daraltılarak zamanla AB'nin kendi bağımsız savunma yapılanmasını kurdukça devre dışına çıkacak bir geçiş dönemi örgütü niteliği kazanmasını öngörüyordu. Buna karşılık daha realist bir yaklaşım sergileyenler NATO'nun misyonunun askerî nitelik taşımayan tehditlere de cevap verecek şekilde genişletilmesinin kaçınılmaz olduğu kanaatini vurgulayarak bu örgütün Avrupa-eksenli caydırıcı niteliğinden küresel misyonlara sahip aktif bir güç haline dönüşmesinin önünü açmaya çalışıyorlardı.²⁵²

NATO bugünkü şeklini 1991'de almaya başladı. NATO Devlet ve Hükümet Başkanlarının Kasım 1991'de Roma'da onayladığı Stratejik kavram, toplu savunma yeteneğinin korunması, diyalog ve işbirliğine dayalı geniş kapsamlı bir güvenlik yaklaşımı getirdi. Stratejik kavram, NATO'nun politik ve askerî unsurlarını uyumlu bir bütüne dönüştürürken ve ittifak stratejisinin bir parçası olarak Orta ve Doğu Avrupalı yeni ortaklarla işbirliğini başlattı. Ayrıca, nükleer silahlara daha az güvenilmesini sağladı, ve NATO'nun entegre askerî kuvvetlerinde büyük değişiklikler yaptı. Askerî kuvvetlerin çapı ve hazırlık durumlarında somut indirimler; bu kuvvetlerin hareket yeteneği, esnekliği ve olası durumlara uyum sağlayabilme yeteneğindeki iyileştirmeler ile çokuluslu formasyonların daha fazla kullanılması bu değişiklikler arasındadır. NATO'nun askerî komuta yapısının yeniden şekillendirilmesi ve ittifak'ın savunma

²⁵¹ NATO, *An Alliance for the 1990's*, NATO Information Service, Brüksel, 1989, s. 23.

²⁵² Davutoğlu, a.g.e., s.229.

planlaması ve yöntemlerinin (özellikle gelecekteki kriz yönetimi ve barışı koruma misyonlarının gereksinimlerini göz önünde tutarak) uyarlanması için önlemler alındı.²⁵³

1991 yılında düzenlenen Roma Zirvesi, ittifakın eski SSCB ülkelerine doğru genişleme politikalarının temelerinin atıldığı zirve olmuştur. Roma Zirvesi ile NATO Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde reformlarla ilgi atılan adımları desteklediğini, bu ülkelere geçiş döneminde yardıma hazır olduğunu, belirtmiş bu ülkeleri uygun ittifak forumlarına katılmaya davet etmiştir. Bu amaçla Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) kuruldu.²⁵⁴

Ayrıca NATO, Barış için Ortaklık Girişimi (BİO) altında KAİK'e katılan ülkelerin yanında AGİT'e katılan ülkeleri de hedef alan bir program başlatmıştır. BİO, KAİK ve AGİT'e üye ülkeler arasında askeri işbirliğini öngören bir programdır. AGİT üyesi ülkeleri göz önünde bulundurduğumuzda NATO'nun ilgi alanı üye ülkelerin topraklarını aşarak eski SSCB ülkelerini kapsayacak şekilde Ural Dağlarına kadar uzanmaktadır. Bu çerçevede BİO'nun amaçları şu şekildedir:

- Ulusal savunma planlaması ve bütçelerinde şeffaflığı sağlamak.
- Savunma kuvvetlerinin demokratik yollarla kontrolünü garanti etmek
- Birleşmiş Milletler kararlarına katkıda bulunmaya hazır olmak ve bu yeteneği muhafaza etmek.
- BİO katılımcılarının barışı koruma, arama, kurtarma, insanî yardım ve diğer operasyonları üstlenebilme yönetimi ve tatbikatları için NATO askerî işbirliği ilişkileri geliştirmek
- BİO Katılımcısı ülkelerin Kuvvetlerini uzun vadede Kuzey Atlantik İttifakı üyelerinin kuvvetleriyle birlikte çalışabilecek şekilde geliştirmek.²⁵⁵

NATO'nun gösterdiği bu büyük dönüşümü en çok desteleyen ülkelerden biri olan Türkiye ittifakın bu dönüşümünün sağladığı yeni yapının Soğuk Savaş döneminde sağlanan güvenlik şemsiyesinin devamı olarak görmektedir. Türkiye'nin bu politikasını yansıtan en önemli açıklamalardan biri Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ten gelmiştir. Özkök, BİO eğitim merkezinin açılışında yaptığı konuşmada; hiçbir ülkenin

²⁵³ İhsan Dağı, **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s. 55.

²⁵⁴ NATO, **NATO El Kitabı 50.Yıl Dönümü**, Brüksel 1998, s. 27.

²⁵⁵ NATO, **NATO El Kitabı 50.Yıl Dönümü**, s. 97-98.

uluslararası konjonktür nedeniyle sorun yumağı haline gelen güvenlik sorunlarını tek başına çözemeyeceğini ifade ederken, NATO çerçevesinde müttefiklerin ve ortakların ne kadar değerli hale geldiğini ve bu ortak ülkelerle ilişkilerin daha da derinleştirilmesinin altını çizmiştir.²⁵⁶

NATO, dönüşümüne ve gelişmesine paralel olarak kendisine yönelen tepkileri bertaraf etmek üzere RF ve Ukrayna ile de ortaklık antlaşmaları imzalamıştır. RF ile bir anlaşma yapma fikri, büyük ve potansiyel olarak istikrarsız bir güç olan RF'nın sürekli dışlanması halinde NATO'nun planlanan genişlemesinin son derece güçleşeceği düşüncesinden doğmuştur. Fakat yeni üyelerin katılmasının tüm tarafların yararına olacağını söylemenin RF'deki tüm önemli politik güçlerin sert protestolarını susturmaya yetmeyeceği gerçeğinin ittifak içerisinde genel kabul görmesi için epey zaman geçmiştir. Bu durum, Rusların genişleme planlarına karşı yoğunlaştırdıkları eleştirilerin, açık savaş tehdidine ve neredeyse paranoyak suçlamalara kadar varmasına katkıda bulunmuştur. Bu duruma, yalnızca Avrupa güvenlik ortamında RF'ye uygun bir yer vererek son verilebileceği ortaya çıkmıştır.²⁵⁷

NATO, 1994 yılında NATO-Akdeniz Diyalogu ve Mayıs 1997'de KAİK'in yerini alan Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) ile dönüşüm ve genişleme çizgisini sürdürmüştür. NATO'nun Kosova operasyonunu anlatmadan önce NATO'nun 1990'lı yılların başından itibaren sürdürdüğü gelişim çizgisini açıklamamız, NATO tarafından gerçekleştirilen Kosova Operasyonunun ittifakın tarihinde ileri bir kurumsal aşama olduğunu belirtmek içindir.

ABD'nin Rambouillet'te önerdiği, Kosova'ya NATO askerlerinin yerleştirilmesi ve üç yıl sonra Kosova'nın bağımsızlığının oylanması önerisini eski Yugoslav yönetimi kabul etmeyince 24 Mart 1999'da NATO, Kosova'yı bombalamaya başlamıştır. NATO, Kosova'yı herhangi bir BM kararı olmadan bombalamıştır.

Bir ülkeye bombalama gibi bir müdahale yapılabilmesi için;

a) BM Antlaşmasının 39. maddesine göre Güvenlik Konseyinin barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi gerçekleştirildiğini saptaması

²⁵⁶ **Milliyet**, 4 Temmuz 2006

²⁵⁷ Karl-Heinz Kamp, "NATO ile Rusya Arasında İmzalanan Kurucu Senet", (içinde) Musa Ceylan, **Yeni NATO, Soğuk Savaşın, Sıcak Savaşın**, Ülke Kitapları, İstanbul 1999, s. 75.

b) 42. maddeye göre de her türlü kuvvet kullanımına izin vermesi gerekir.²⁵⁸

Güvenlik Konseyi Kosova'ya ilişkin üç temel karar almıştır. Bunlardan biri 1199 sayılı karar ile Güvenlik Konseyi BM Antlaşmasının 39.Maddede belirlenen formüle uygun olarak Kosova'daki durumun bölgede barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Ama kuvvet kullanılması için gerekli olan ikinci adımı atarak BM Antlaşması 42. maddeye göre önlem alınması yönünde bir karar almamıştır. Bu nedenle, NATO'nun bu 1199 sayılı kararda yapılan belirlemeye dayanarak BM kararını yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir.²⁵⁹

NATO'nun Kosova müdahalesi ittifak için bir ilk olma özelliğinin yanında Türkiye için de bir ilktir. Bosna-Hersek'e yapılan NATO müdahalesinde Türk Hava Kuvvetleri havadan kontrol görevi yapmalarına karşın Kosova müdahalesini muharip olarak katılmışlardır.²⁶⁰ Bölgedeki Osmanlı geçmişi dikkate alınarak, TSK'nın kritik görevler almasına önceleri çekingen yaklaşılmasına karşın Kosova Harekâtı ile bu çekince ortadan kalkmıştır.²⁶¹

Türk Hava Kuvvetleri harekâta İtalya-Ghedi'de bulunan 21 adet F-16 uçağıyla iştirak etmiş ve 79 gün süren hareket boyunca gece ve gündüz yaklaşık 2000/500 saat-sorti muharebe uçuşu gerçekleştirmiştir. F-16 filolarının yurt dışı görevinin personel ve lojistik desteği, Kayseri Erkilet'te konuşlu 12. Hava Ulaştırma Ana Üs Komutanlığı'nın C130 / C160 kurye seferleriyle yerine getirilmiştir. Bu harekât ile Türk Hava Kuvvetleri ilk defa yurt dışında konuşlu olarak bir NATO harekâtına iştirak ederek, lojistik destek de dâhil olmak üzere uluslararası ortamda harekât yapma imkân ve kabiliyeti kazanmıştır.²⁶²

Kosova Harekâtını NATO'nun toplam 912 uçakla²⁶³ (ABD 603, Fransa 88, İtalya 56, İngiltere 42, Hollanda 22, Türkiye 21, Kanada 18, Almanya 14, Belçika 14,

²⁵⁸ Funda Keskin, "Yugoslavya'nın Bombalanması ve Uluslararası Hukuk", (içinde) Oran, **Olaylarla... Cilt II**, s. 512.

²⁵⁹ Keskin, **a.g.m.**, 512.

²⁶⁰ Uzgel, "**Kosova...**", s. 511.

²⁶¹ Özdilek Öcalan, "Kosova Harekâtı ve Alman Dersler", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Nisan 2001, s.41-47, (aktaran) Serhat Güvenç, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar", (içinde) Sönmezoğlu, **Türkiye'nin Dış...**, s. 930.

²⁶² Ahmet Çörekçi, "Bosna ve Kosova Ne Kazandırdı", **Ulusal Strateji**, Yıl 2, Sayı 14, Eylül-Ekim 2000, s.24.

²⁶³ Çörekçi, "**Bosna....**", s.22.

Danimarka 8, İspanya 7, Norveç 6, Portekiz 3) gerçekleştirdiğini göz önünde bulundurduğumuzda bu harekâtın oldukça kapsamlı bir harekât olduğu görülecektir.

Harekâta Türk Deniz Kuvvetleri de Adriyatik Denizde ambargoyu denetlemek amacıyla katılmıştır. Deniz Kuvvetleri harekâta Adriyatik'te Akdeniz Daimi Deniz Gücün'de (STANAVFORMED) bir fırkateyn ve Daimi Mayın Gücün'de (MCM for MED) bulunan mayın avlama gemisiyle iştirak etmiştir.²⁶⁴

Harekatla başlayan Makedonya ve Arnavutluk'a yönelik mülteci akınına karşı Türkiye, KFOR'a 18 Mayıs-7 Eylül tarihleri arasında bir sahra hizmet bölüğü tahsis etmiştir. Ayrıca Makedonya'da Boyana ve Arnavutlukta Elbasan mülteci kamplarında toplam 6400 mülteci barındırılmış mültecilerin Kosova'ya dönmesiyle kamplar kapatılmıştır.²⁶⁵

BM Güvenlik Konseyinin kararı ile Kosova'da yeni bir dönem başlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken NATO'nun BM'yi tamamen devre dışı bırakarak yaptığı operasyonun ardından BM'nin devreye girmesidir. Türkiye, BM Güvenlik Konseyinin 1244 sayılı kararı uyarınca Kosova'ya yerleştirilen sivil BM Kosova Geçici İdaresi Görevi (UNMIK) ve Askeri Kosova Uygulama Kuvveti (KFOR) güçlerine de katkıda bulunmuştur.²⁶⁶

TSK'nın KFOR'da yer alan 993 asker ve 52'si paletli, 153'ü tekerlekli 205 araçtan oluşan ve askerlerin yüzde %23'ünün Almanca, İngilizce, Fransızca ve Arnavutça dillerinden en az birini bildiği kuvveti 30 Haziran 1999'dan itibaren Kosova'ya sevk edilmeye başlanmış ve sevkiyat 7 Temmuz 1999'da bitirilmiştir.²⁶⁷

Kosova Harekâtı hem NATO hem de Türkiye için yepyeni bir aşama olmuştur. Kosova Harekâtı'nın uluslararası hukukta meydana getirdiği etkiler ve uluslararası güvenliğin saptanmasında kat edilen yeni aşamalar açısından önemi bir sonraki alt başlıkta inceleyeceğimiz Afganistan operasyonunda daha iyi anlaşılacaktır.

²⁶⁴ URL:// <http://www.tsk.mil.tr/genelkumay/uluslararasi/barisdesharekatkatki/bmmisyonlar.htm#%208>

²⁶⁵ URL:// <http://www.tsk.mil.tr/genelkumay/uluslararasi/barisdesharekatkatki/bmmisyonlar.htm#%208>

²⁶⁶ Milli Savunma Bakanlığı, **Beyaz Kitap 2000**, s.13

²⁶⁷ **Milliyet**, 5 Temmuz 1999.

4.4 Afganistan Operasyonu

Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği bir bölgede yer alan Afganistan, 635.000 km²'lik yüzölçümüyle ABD'nin Teksas eyaleti büyüklüğünde bir ülkedir. Afganistan kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin (Doğu Türkistan bölgesi), güney ve güneydoğuda Pakistan, batıda ise İran ile sınırdadır. Afganistan kuzeyde üç Orta Asya Cumhuriyetiyle 2.000 km, güneyde Pakistan'la 1.700 km ile uzun bir sınırı paylaşır. Ülke toprakları batıdan doğuya 1.350 km, kuzeyden güneye 900 km boyunca uzanır. Dağlık bir ülke olan Afganistan'ın en önemli şehirleri sırasıyla Kabil, Kandehar, Herat, Mezar-ı Şerif, Kunduz ve Celalabad'dır. Afganistan'da savaş dolayısıyla son yirmi yıldır nüfus sayımı yapılamamıştır. 1979 yılında yapılan son nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu on beş milyon beş yüz bindir.²⁶⁸

Özbek, Peştun, Türkmen, Tacik, Hazaralar ve Afganlardan oluşan çok karmaşık bir etnik yapıya sahip olan Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden birisidir. Asyanın denize çıkışı olmayan bu kara ülkesinin tüm dünyanın dikkatini çekmesi SSCB'nin işgaline uğraması ile başlamıştır. Soğuk Savaş'ın son yıllarında *yumuşama* (detant) döneminde meydana gelen SSCB işgali tüm dikkatleri Afganistan'a çevirmiştir. Uzun yıllar dünya gündeminde kalan Afganistan SSCB işgali ile birlikte Soğuk Savaş döneminin en büyük çatışma alanlarından biri olmuştur. ABD ve müttefikleri Afgan mücahitlerini destekleyerek SSCB'ye karşı önemli bir yıpratma savaşı yapmışlardır. Afganistan Savaşı, SSCB'nin son on yılını tamamen kaplayan bir savaş dönemi olmuştur. Bu dönemde sürekli değişen Sovyet liderliği ve en sonunda Gorbaçov'un *Perestroika* (yeniden yapılanma) ve *Glastnost* (açıklık)²⁶⁹ politikaları bile SSCB'nin yıkılışını önleyememiştir.

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin *detant* döneminde meydana gelmiş olması Batı'da ciddi hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu inanışlar SSCB liderliğinin açıkça belirtmese bile, uzun zamandır dünya ihtilaline olan inancını yitirmiş ve bütün gücünü, Avrupa ve Asya'da eline geçirdiği güç alanlarının korunması ve iç istikrarın

²⁶⁸ Esadullah Oğuz, **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Kitap, İstanbul, Eylül 2001, s. 37.

²⁶⁹ Gorbaçov'un bu politikaları Sosyalist teoriden bir sapma olarak anlaşılıp, SSCB'nin sosyalizmle bir yol ayrımı olarak kabul edilse de Gorbachev' Perestroika'nın düşünce temellerinin Lenin'in ilkelerine dayandığını söyler. Kuşkusuz Gorbaçov'un bu yaklaşımında büyük bir imparatorluğun yaşayacağı sancılı dönüşümün doğuracağı sıkıntılara karşı bir meşruiyet sağlama kaygısının payı büyüktür. Bu konuda Bkz: Mihail Gorbaçov, **Perestroika: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Bir Düşünce**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1988.

sağlanmasına verdiği şeklinde algılanmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinde SSCB tarafından gerçekleştirilen müdahalelerin (Macaristan'da İmry Nagy ve Çekoslavakya'da Alexander Dubček'in devrilmesi) ardından uzunca bir zaman geçtikten sonra Afganistan'ı işgal etmesi büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur.²⁷⁰

24 Aralık 1979'da başlayan Afganistan'ın işgali özellikle ABD cephesinde büyük şoka neden olmuştur. Afganistan'ın işgalinin ardından, ABD'nin Ortadoğu hakkındaki stratejik değerlendirmelerinde büyük değişiklikler yapılmıştır. Ortadoğu petrolü Sovyetlerin yakın tehdidi altına girmiştir. Bunun üzerine ABD, dönemin Başkanının adını taşıyan Carter Doktrini'ni ilan etmiştir. ABD başkanı Carter 23 Ocak 1980'de Kongre'de yaptığı konuşmada; "Basra Körfez'inde denetimi ele geçirmek amacıyla herhangi bir yabancı güç tarafından yapılacak müdahale ABD'nin yaşamsal çıkarlarına karşı bir saldırı olarak dikkate alınacak ve böyle bir saldırıya askerî güce dahil olmak üzere gerekli her türlü araçla karşı konacaktır" demiştir.²⁷¹ Carter Doktrini ile birlikte ABD, Körfez petrolüne saldırı halinde hemen savaş alanına sevk edilmek üzere üç yüz bin kişilik bir Hızlı İntikal Kuvveti (Çevik Kuvvet) oluşturmuştur. Çevik Kuvvet iki kolordu, dokuz tümen, dört bağımsız tugay, kırk altı bölüklü iki taktik hava filosu, büyük hacimli uçakları ve akaryakıt ikmal uçaklarını da kapsayan hava ulaştırma filolarından oluşan dev bir askeri kuvvettir.²⁷² Ayrıca Carter 3 Ocak 1980'de Senato'ya gönderdiği bir mesajda, Salt-II antlaşmalarının²⁷³ müzakeresinin ertelenmesini istemiştir. Senato bu teklife hemen uymuştur.²⁷⁴

Afganistan'da dünya tarihinin en büyük özgürlük savaşlarından birisi Afgan mücahitlerince verilmiştir. Bu savaşla büyük saygınlık kazanan Afgan mücahitleri savaşın bitimi ile kendi aralarında iktidar mücadelesine girmiştir. 15 Şubat 1989'da Afganistan'daki son SSCB askerlerinin çekilmesi ile başlayan iç savaş hala sona erdirilebilmiş değildir. SSCB işgali zaten fakir ve geri kalmış bir ülke olan

²⁷⁰Fahri Çeliker, "Sovyetlerin Afganistan'a Müdahalesinden Sonra Doğu-Batı İlişkileri", **Genelkurmay Stratejik Etütler Bülteni**, Yıl 14, Sayı 72, Ekim 1980, s. 65.

²⁷¹Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996**, Alfa Yayınları.3.Baskı, Ocak 1998, s. 167.

²⁷²Hartmut Schauer, "Çevik Kuvvet: ABD'nin Müdahale Kuvveti", **Genelkurmay Stratejik Etütler Bülteni**, Yıl 16, Sayı 79, Temmuz 1982, s. 87.

²⁷³ABD ve SSCB arasında Anti Balistik Füzelere Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşmaların ilki 1969 da ikincisi 1979 da imzalanmıştır.

²⁷⁴Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkim Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul, Yayın Yılı, s. 768.

Afganistan'ın adeta çöküşüne yol açmıştır. SSCB'nin işgali ile birlikte standart bir saldırı silahı haline gelen kara mayınları²⁷⁵ Afganistan topraklarında on binlerce insanı kolsuz ve bacaksız bırakmıştır.

Burhaneddin Rabbani, Gülbeddin Hikmetyar, Ahmed Şah Mesud gibi eski mücahit komutanları arasındaki savaşın ilerleyen yıllarında Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi ile Afganistan'daki iç savaş nispeten durulmuştur. Taliban 1994'te ortaya çıktığında direnişin yaşlı ve birbiriyle çekişen liderleri sahneden çekilmiş ve Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani onları birleştirmeyi başaramamıştır. 1998 yılında Başkent Kabil'de dahil olmak üzere Afganistan'ın nerdeyse tamamı Taliban'ın egemenliği altına girmesinde muhalif gruplar ise ancak Mezar-ı Şerif bölgesine sıkışmışlardı.²⁷⁶

Uzun yıllar dünya gündemini işgal eden Taliban yönetimi içi sonun başlangıcı 8 Aralık 1998'de BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği kararla başlamıştır. Güvenlik Konseyi kararında Taliban yönetiminin, uluslararası teröristlere yataklık ettiği, insan haklarını ihlal ettiği, uyuşturucu trafiğini desteklediği ve ateşkes yapmaya yanaşmadığını belirtmiştir.²⁷⁷

Taliban yönetiminin uluslararası kamuoyunca tecrit edilmesi Afganistan'ı dünyadan tamamen izole etmiştir. Taliban yönetiminin sonunu hazırlayan ve Afganistan'ın tarihinde kırılma noktası olan bir diğer gelişme de 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine ve Washington'daki Pentagon binasına yapılan eş zamanlı saldırılar olmuştur. ABD yönetiminin saldırıların sorumlusu olarak El-Kaide örgütü ve onun lideri Usame Bin Ladin'i ilan etmesi ile Ladin'in saklandığı ülke olan Afganistan bir kez daha dünya kamuoyunun merkezine oturmuştur.

11 Eylül saldırıları, soğuk savaş sonrasında ABD'nin dünya liderliğini elinde tutması gerektiğine inanan düşünce sahiplerinin haklı çıktıklarına inandıkları olaylar olmuştur. Bu düşünceleri savunanlar, ABD'nin Soğuk Savaş Sonrasında küresel liderliğini sürdürmesi gerekliliğini savunmuşlardır. Bunun için, başta Avrasya olmak üzere güç alanlarında ABD'nin boşluğu doldurması gerektiğini vurgulamışlardır:

²⁷⁵ John Keane, **Şiddetin En Uzun Yüzyılı**, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 149.

²⁷⁶ Ahmed Raşid, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, Everest Yayınları, Kasım 2001, s. 154-155-156.

²⁷⁷ Raşid, **a.g.e**, s.124.

“Amerikan dış politikası –iktidarın çeşitli boyutlarının (teknoloji, iletişim, enformasyon ve aynı zamanda ticaret ve finans) geliştirilmesine ek olarak- jeopolitik boyutla ilgili kalmalıdır ve Avrasya’daki etkisini, siyasal hakemliğini ABD’nin yapacağı istikrarlı bir kıtasal dengenin yaratılması yönünde kullanmalıdır.”²⁷⁸ Bunun yanında Joseph Nye gibi bazı yazarlar da Amerikan gücünün askeri ve ekonomik değerlere nazaran *yumuşak güç* (soft power) unsurları olarak nitelenen demokrasi, serbest girişimcilik, kültürel ve sosyal çekiciliğe dayanması gerektiğini söylemişlerdir.²⁷⁹

11 Eylül saldırıları ile ABD yönetimi tarafından uygulamaya konulan dış politika bu yazarların tasavvur etmedikleri sonuçlar doğurmuştur denilebilir. 11 Eylül ile birlikte uygulamaya konulan ve ABD’nin dış politika çizgisinde büyük bir kırılmaya yol açan Bush Doktrini dünya sisteminin yeniden yapılandığı ve uluslararası siyasal sistemin kurumlarının ihdas edildiği II. Dünya Savaşı sonrasında bu yana ABD’nin Ulusal Güvenlik Stratejisinde meydana gelen en büyük dönüşümdür.²⁸⁰

Bush Doktrini olarak tanımlanan *Önleyici Saldırı* (Preventive Attack) doktrini ABD’ye karşı yönelecek olası tehditleri daha başlamadan evlerinde vurma algısı üzerine kurulmuştur. Tam bu noktada tehdit tanımı için ortaya konulan ihtiyarî durum Afganistan müdahalesi ile başlamış, Irak işgali ile devam etmiştir. Hıristiyan teolojisinin evanjelist referanslarını da içeren dış politika yaklaşımının nerede son bulacağı henüz belirsizdir. Bu şartlarda, dünyanın geleceğinin bugünkünden daha emniyetli bir halde olacağını söylemek fevkalade iyimser bir yaklaşım olmaktadır. 11 Eylül saldırıları ile başlayan süreçte ABD belki de tarihinde ilk defa büyük bir devlet olma testinin yapıldığı bu süreci olumlu değerlendirememiştir.²⁸¹

Bush Doktrini ilk olarak Usame Bin Ladin’in Afganistan’da saklandığı gerekçesiyle bu ülkeye düzenlenen saldırıda uygulama alanı bulmuştur. ABD ve İngiltere 8 Ekim 2001’de Afganistan’a Sonsuz Adalet Operasyonunu (Infinite Justice Operation) düzenlediler. Sonra da bu operasyonun adını Sürekli Özgürlük Operasyonu (Enduring Freedom Operation) operasyonu olarak değiştirdiler.

²⁷⁸ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, Mayıs 1998, İstanbul, s.5.

²⁷⁹ Joseph Nye, **Amerikan Gücünün Paradoksu**, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.

²⁸⁰ John Lewis Gaddis, “Büyük Dönüşüm Stratejisi”, **Foreign Policy** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım-Aralık 2002, s. 60.

²⁸¹ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s.81.

ABD ve İngiltere Afganistan'a yaptıkları müdahalenin hukuksal dayanağı olarak BM Antlaşmasının meşru müdafaaı düzenleyen 51. maddesini göstermiştir. BM Güvenlik Konseyi 1363 sayılı kararı ile ABD'ye yönelik bir silahlı saldırının varlığını saptamıştır. Yine Konsey 29 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1373 sayılı kararla terörizmle mücadele çağrısında bulunmuş ve üye devletlerden terörist eylemlerin finansmanını engellemesini istemiştir. Fakat BM Güvenlik Konseyinin aldığı bu her iki kararda da ABD'yi Afganistan'a yönelik saldırıda destekleyici her hangi bir hüküm yoktur.²⁸²

Yine NATO tarihinde ilk kez ittifakın 1949 tarihli kurucu antlaşmasında yer alan 5.maddesini uygulamaya geçirmiştir. NATO Antlaşması 5. maddesine göre; ittifak üyelerinden biri ya da birkaçına saldırıda bulunulması halinde, saldırı tüm ittifak üyelerine yapılmış sayılacak ve BM Antlaşması 51. maddesine uygun olarak bireysel ve kolektif meşru müdafaa hakkı çerçevesinde gerektiğinde kuvvet kullanma yoluna gidilerek her türlü önlemler alınacak ve bu önlemler Güvenlik Konseyine bildirilecektir. Düzenlemeye uygun olarak saldırının 5.madde kapsamında değerlendirildiği şeklindeki karar, NATO Genel Sekreteri Lord Robertson tarafından BM Genel Sekreterine bildirilmiştir.²⁸³

Afganistan'a düzenlenen harekâtın ilk kısmında NATO yer almamıştır. Harekât ABD ve İngiltere tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ABD'nin talebi doğrultusunda BM devreye girmiştir. Bu noktadan itibaren dikkati çekmek istediğimiz yön konunun uluslararası hukuk açısından meşruluğu sorunu değil, NATO'nun BM fonksiyonlarını üstlenir şekilde davranmasıdır. Kosova Harekâtında üzerinde durduğumuz ortada bir BM kararı olmadan Sırlara düzenlenen Operasyon'daki NATO tavrı Afganistan Operasyonu ile birlikte istikrar kazanmıştır.

ABD'nin Afganistan'daki Taliban yönetimini iktidardan uzaklaştırmasından sonra Kosova örneğinde olduğu gibi BM devreye girmiştir. Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak ve Afganistan'da kurulan geçici yönetime yardımcı olmak maksadıyla, 5 Aralık 2001 tarihinde Bonn'da düzenlenen konferansta, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında izlenecek siyasi süreç görüşülmüş ve Bonn Mutabakatı imzalanmıştır. Devamında 21-22 Ocak 2002 tarihlerinde Tokyo'da

²⁸² Ayşe Özkan, Uluslar arası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu, **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002, s. 243-244-245.

²⁸³ Özkan, **a.g.m.**, s.248.

düzenlenen konferansta ise, bu siyasî sürecin yürütülmesi için ihtiyaç duyulacak malî kaynaklar ve ülkelerin katkıları konularında anlaşma sağlanmıştır²⁸⁴

BM Güvenlik Konseyi'nin 1386 sayılı kararı ve Bonn Antlaşması doğrultusunda, Kabil ve çevresinin güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmak ve Afganistan Geçici Hükümeti'nin çalışmalarına katkıda bulunmak üzere 19 Aralık 2001 tarihinde İngiltere liderliğinde ve başlangıçta 18 ülkenin katılımıyla Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK-ISAF) oluşturulmuştur.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları kapsamında;

- ISAF-I Harekatı, 16 Şubat – 20 Haziran 2002 tarihleri arasında İngiltere liderliğinde,

- ISAF-II Harekatı, 20 Haziran 2002 – 10 Şubat 2003 tarihleri arasında Türkiye liderliğinde,

- ISAF-III Harekatı, 10 Şubat – 11 Ağustos 2003 tarihleri arasında Almanya – Hollanda liderliğinde icra edilmiştir²⁸⁵

BM'nin Barış Gücü Misyonu daha sonra NATO'ya devredilmiştir. Bu kapsamda ISAF-IV Harekâtı, ISAF'in sorumluluk alanının Kabil ve çevresi ile birlikte tüm Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletilmesini sağlayan 1510 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ve NATO kararları doğrultusunda, 11 Ağustos 2003 – 11 Şubat 2004 tarihleri arasında NATO Konseyi'nin siyasi sorumluluğunda, Avrupa Müttefik Yüksek Komutanlığı Karargâhı (SHAPE) ve Müşterek Kuvvet Karargâhı/Brussum (CINCNORTH)'nın harekât komutasında yürütülmüştür. Bu emir komuta bağlantısı müteakip dönemlerde de devam etmektedir.

Başlangıçta ISAF Harekâtı gönüllülük esasına göre ülkelerin liderliğinde ve koalisyon harekâtı şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ancak zamanla NATO'nun ISAF Harekâtına aktif katkısı gündeme gelmiş, 10 Ağustos 2003 tarihinden itibaren NATO ilk Avrupa-Atlantik Alanı dışında bir barışı destekleme harekâtının idaresini devralmış ve böylece ISAF Harekâtı bu tarihten itibaren NATO harekâtına dönüşmüştür. NATO, BM ile Afganistan geçici yönetiminin ISAF'in görev alanının Kâbil dışına yayılması

²⁸⁴ URL://http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/isaf_int/tarihce.htm

²⁸⁵ URL://http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/isaf_int/tarihce.htm

talebini de uzun vadede değerlendirmeyi vaat etmiştir.²⁸⁶ ISAF-V Harekâtı, 11 Şubat – 09 Ağustos 2004 tarihleri arasında NATO sorumluluğunda ve Kanada liderliğinde gerçekleştirilmiştir.

NATO tarafından yapılan bir çalışma sonucu; daha önceden NATO'ya deklare edilmiş olan Dereceli Hazırlık Kuvvetleri (Gradual Readiness Forces - GRF) Karargâhlarının bir rotasyon planına göre ISAF Harekâtı'na liderlik yapması kararlaştırılmıştır. Bunun ilk uygulaması olarak 09 Ağustos 2004 tarihinde başlayan ISAF-VI Harekâtı Avrupa Kolordusu (EUROCORPS) liderliğinde devam edilmiştir. 13 Şubat 2005 tarihinden itibaren başlayan ISAF VII Harekâtı'nın liderliğini ise Türkiye'nin 3'ncü Kolordu'su (NRDC-TU) devralmıştır.²⁸⁷

Türkiye'nin Afganistan Harekâtına katılması ABD'nin düzenlediği Sürekli Özgürlük Harekâtına kadar dayanmaktadır. Dönemin Başbakanı Ecevit, terörizm ile mücadelenin zor ve pahalı olduğunu ifade ederek, uluslararası dayanışmanın önemli ve Sürekli Özgürlük Harekâtı'na katkının doğal bir görev olduğunu belirtmiştir.²⁸⁸

Sürekli Özgürlük Harekâtına Türkiye'nin katılımı ile ilgili olarak yapılan açıklamada:

“TBMM'nin 10 Ekim 2001 tarih ve 722 sayılı kararında belirtildiği üzere ABD'nin terörizme karşı başlattığı Sürekli Özgürlük Harekâtı'nın başarıya ulaşması, tüm insanlığın yararına. Bu harekâtı, İslam'a karşı bir eylem gibi göstermeye kalkışanlar, barış dini olan İslam'ın yüce değerleriyle çelişmektedirler. Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde, TBMM'nin verdiği yetkiye istinaden NATO yükümlülüklerimizin ışığında ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1368 ile 1373 sayılı kararları doğrultusunda ayrıca terörizmle mücadele siyasetimizin sürdürülmesinin bir gereği olarak söz konusu talebin karşılanması ve yaklaşık 90 kişilik bir özel harekât grubunun görevlendirilmesi hükümetimizce kararlaştırılmıştır.” denilmiştir.²⁸⁹

Türkiye'nin Afganistan Operasyonuna katkıları BM Barış Koruma Gücü'nün görevinin NATO'ya devredilmesi ile birlikte artmıştır. Türkiye, İngiltere'nin liderliğindeki ISAF-I dönemine yaklaşık 300 kişilik bir kuvvetle iştirak ederek, 20 Haziran 2002-10 Şubat 2003 tarihleri arasında ISAF-II döneminde ise, lider ülke olarak görev yapmıştır. Bu kapsamda bir taburluk görev kuvveti tahsis edilmiş, Kabil Uluslararası Havaalanının işletilmesine öncülük eden Türkiye, Tümgeneral Akın Zorlu

²⁸⁶ **Radikal**, 12 Ağustos 2003.

²⁸⁷ URL://http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/isaf_int/tarihce.htm

²⁸⁸ URL:// http://www.belgenet.com/teror/t_011101.html

²⁸⁹ URL:// http://www.belgenet.com/teror/t_011101.html

komutasındaki çokuluslu karargâhta 22 ülkeye mensup 4800 kişilik ISAF'a komuta etmiştir. Bu dönemde ISAF'da görev alan TSK personeli 1300 kişi olup Şubat 2003-Ağustos 2004 döneminde ISAF Harekâtına yaklaşık 300 kişilik TSK personeli iştirak etmiştir. Türkiye 13 Şubat-4 Ağustos 2005 döneminde ISAF'a ikinci kez liderlik yapmıştır. Bu kapsamda 3.Kolordu Komutanlığı bir NATO kolordusu olarak, Korgeneral Ethem Erdağı komutasında ISAF-VII harekâtını sevk ve idare etmiştir. 28. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Kabil çokuluslu Tugayı olarak görev yapmış, TSK Kabil Uluslararası Havaalanının da işletilmesine öncülük yapmışlardır.²⁹⁰

TSK'nın Afganistan Operasyonunda aktif bir katılımcı olarak görev yapmasının ötesinde NATO'nun Afganistan'daki sivil temsilciliği görevi de dışişleri eski bakanı Hikmet Çetin tarafından yürütülmektedir. Afganistan operasyonunun önemini Çetin, Milliyet Gazetesine verdiği röportajda; "NATO'nun Afganistan'da başarısız olma seçeneği yok. Başarısızlık bir anlamda İttifak'ın sonunu tartışmaya açar" şeklinde yorumlamıştır.²⁹¹

Somali Operasyonu ile başlayan TSK'nın BM ve NATO çerçevesinde uluslararası barış gücü misyonlarına katılması istikrar kazanan bir şekilde devam etmektedir. Bu harekâtların muhteva ve kapsamlarındaki değişikliklere Türkiye uyum sağlamak ve TSK'yı bir dış politika aracı olarak bu harekâtlarda görevlendirmektedir. TSK'nın görev alma ihtimali en yüksek bölgelerden biriside Lübnan'dır. İsrail ile Hizbullah arasında yaşanan çatışmaların ardından BM Güvenlik Konseyi kabul ettiği 1701 sayılı karar ile güney Lübnan'a barış gücü yerleştirilmesine karar vermiş ve Türkiye'de bu barış gücüne katılmaya davet edilmiştir. Türk Hükümetince BM Barış Gücüne katılma kararı prensipte kabul edilmiş, 5 Eylül 2006 tarihinde TBMM'ce kabul edilen Başbakanlık Tezkeresi ile TSK'nın Lübnan'daki BM Barış Gücüne katılması kabul edilmiştir. Türkiye'nin Barış Gücüne vereceği desteğin askerî boyutu henüz kesinlik kazanmamıştır.

TSK'nın Türk Dış Politikasındaki giderek artan rolü bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz ve TSK'nın Türk Diplomasinin arkasındaki bir güç olarak ele alınacağı, Kardak Krizi, S-300 Füzeleri Krizi ve Abdullah Öcalan'ın Suriye'den

²⁹⁰ URL:// http://www.tsk.mil.tr/uluslararasi/isaf_int/turkiyeninkatkilari.htm

²⁹¹ Yasemin Çongar, Hikmet Çetin'le Röportaj **Milliyet**, 30 Temmuz 2006.

ıkarılması alt başlıklarını içeren bölüm, TSK'nın katıldığı uluslararası barış gücü operasyonlarını incelediğimiz bu bölümle birlikte ele alındığında daha iyi anlaşılacaktır.

BÖLÜM V

DİPLOMATİK BİR GÜÇ OLARAK TSK

Devletler, dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli araçlar kullanırlar. Bu araçlar arasında ekonomik ve askerî araçlar önemli yer tutar. Fakat askerî araçlar çoğu zaman son anda başvurulmuş yöntemlerdendir. Sıklıkla karşılaşmamakla birlikte devletler askerî araçları sonuç alıcı bir araç olarak ilk sırada kullanabilmektedirler. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda karşılaştığı bazı dış politika sorunları TSK'nın sahip olduğu askerî gücün bir güç unsuru²⁹² olarak kullanılmasıyla çözülmüştür. Sorunların çözümü için TSK, gücünü caydırıcı bir şekilde kullanmıştır. Bu bölümde Türk-Yunan ilişkilerinde uzun yıllardır varlığını sürdüren sorunların kaynaklık ettiği Kardak Krizi, S-300 Füze Krizleri ile PKK Lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması incelenecektir.

5.1 Kardak Krizi

Türkiye ile Yunanistan arasında birden çok dış politika sorunu vardır. Ege Adalarının silahlandırılması, Uçuş Bilgi Bölgesi (FIR hattı), karasuları sorunu, Kıbrıs sorunu, Batı Trakya'daki Türk azınlıkla ilgili sorunlar, hava sahası sorunu gibi değişik muhteva ve düzeyde sorunlar iki ülke arasında uzun yıllardır devam etmektedir. Türkiye ve Yunanistan bu sorunlar nedeniyle defalarca savaşmanın eşiğine gelmiş fakat bu tehlikeye rağmen iki ülke arasındaki sorunlar çözülememiştir.

Kuşkusuz iki ülkenin ilişkilerini belirleyen maddî faktörlerin yanında tarihsel ve kültürel faktörler de vardır. Yunanistan'ın yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde kalması, kuşkusuz Yunan ulusal kimliğinin oluşmasında etkilidir. Yine, Türk Kurtuluş Savaşının askerî açıdan bir Türk-Yunan savaşı olması, her iki ülkenin birbirlerine karşı *a priori* olarak düşmanca yaklaşımlar içerisinde olmasına kaynaklık etmektedir.

²⁹² Klasik anlamda *askerî strateji*, askeri kuvvetlerin belli askerî hedefler üzerine en etkili şekilde kullanılmasını içermektedir. *Diplomatik strateji* ise, askeri hedeflere odaklanan klasik anlamdaki askerî stratejinin aksine siyasal hedeflere nasıl ulaşılacağı üzerinde odaklaşmaktadır. Ancak, pratikte bu ikisi arasında net bir ayırımdan bahsetmek güçtür. Çünkü, diplomasi, içinde askerî kuvvetlerinde yer aldığı çeşitli kaynakların hasmın davranışını istenilen yönde etkileme faaliyetidir. Olduğundan, karşı tarafı ikna etme, yatıştırma, motive etme ve gerektiğinde taviz verme gibi unsurların yanı sıra zorlayıcı tehditler ve eylemleri de kapsayabilmektedir. Gülden Ayman, **Tırmandırma Siyasetine Bir örnek: S-300 Füze Krizi**, ASAM Ankara Çalışmaları, Ankara 2000.

II. Dünya Savaşı sonrasında istikrarını sağlayan Franco-Alman ittifakının Ege havzasında Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşebileceğini söylemek şimdilik iyimser bir tahmindir. Fakat iki ülke arasındaki en yakın savaşın üzerinden yüzyıla yakın bir zamanın geçtiğini düşünürsek, böyle bir ihtimalin birini diğerini işgal ettiği savaştan sadece birkaç yıl sonra stratejik ittifakı başarmış Almanya ve Fransa'nın ittifakından daha yüksek bir başarı oranı olması gerektiği söylenebilir. Fakat tarihî angajmanların çizdiği psikolojik sınırları aşmayan her iki ülke siyasetçilerinin böyle bir stratejik konsepte cesaret gösterdiklerini/gösterebileceklerini söylemek mümkün değildir. Hatta dönem dönem iki ülke arasında meydana gelen yumuşama sorunları tehir etmekten öteye gitmemektedir.

Bu alt başlıkta iki ülke arasında yakın dönemde yer alan krizlerden birisi olan Kardak Krizi anlatılacaktır. Krizin nedenleri, her iki ülkenin yaklaşımları ve kriz sonrasında her iki ülkedeki yansımaları ele alınacaktır.

Kardak Krizi 25 Aralık 1995 gecesi *Figen Akad* adlı bir Türk yük gemisinin Bodrum'um Gümüşlük Beldesi açıklarındaki Kardak Kayalıkları'nda karaya oturması sonucu ortaya çıkmıştır. Kazanın ardından kaptanın çağrısı üzerine, bir Türk firmasının kiraladığı Yunan kurtarma gemisinin yardımıyla gemi Güllük Limanına çekilmiştir. Ancak, Ege'deki adalar arasında hiçbir önemi olmayan bu kayalıkların hangi ülkeye ait olduğu tartışmaları iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Olayın Yunan basınına yansımaları Yunan adalarından bazı yetkililer kayalıklara Yunan bayrağı dikince, bu harekete karşılık olarak ta Türk gazeteciler de kayalıklardaki Yunan bayrağın indirip yerine Türk bayrağı dikmiştir.

Kardak Krizini, Ege Denizi ile ilgili olarak Türkiye ve Yunanistan arasında bir türlü kalıcı çözüme kavuşturulamayan sorunların bir noktada kontrolden çıkması hadisesi olarak değerlendirmek mümkündür.²⁹³ Türkiye ile Yunanistan arasında var olan sorunlar uzun yıllar boyunca devam edegelse de, özellikle, Soğuk Savaş döneminde NATO ittifakının oluşturduğu denge yüzünden iki ülke arasında askeri bir çatışmaya dönüşmemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye tarafından adadaki Rum askerî ve paramiliter güçlerine karşı yapıldığı için, siyasî açıdan bir Türk-Yunan sorunu olsa da, en azından her iki ülkenin savaşmasıyla sonuçlanmamıştır.

²⁹³ Gülden Ayman, "Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", **Foreign Policy**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, Yaz 1998, s. 113.

Kayalıklardaki kriz üzerine Türkiye 29 Aralık 1995'te Yunanistan'a bir nota vererek kayalıkların Türk tapusunda olduğunu bildirmiştir. Yunanistan'ın yanıtında ise, kayalıkların İtalya'dan devralınan adalara bağlı olduğu ve dolayısıyla da Yunanistan'a ait olduğunu ileri sürülmüştür. Konu, Türk gemisinin karaya oturmasından yaklaşık bir ay sonra, Yunan resmî makamlarına yakınlığı ile bilinen Grama gazetesinin 20 Ocak 1996 tarihli sayısında yer alan Türkiye'den Aşırı Tahrik başlıklı haberle gündeme getirilmiş ve anılan kayalıklar üzerindeki egemenlik iddiaları Türkiye ile Yunanistan arasında giderek resmi bir sorun niteliği kazanmıştır.²⁹⁴

Kayalıklar konusunda Türk ve Yunan tezleri oldukça farklıdır. Lozan Antlaşmasının 12.Maddesinin son cümlesi “Asya Kıyısından üç milden uzakta bulunan adalar, işbu antlaşmada aksine hüküm bulunmadıkça, Türkiye egemenliği altında kalacaktır” denmektedir. Kardak kıyıları da Asya kıyılarına sırasıyla 3.6 ve 3.9 mil uzaklığında olduğuna göre, Türkiye'nin egemenliğinde değildir. Türkiye ise söz konusu dönemde karasularının uzunluğu 3 mil olduğu için böyle söylenmiştir; yoksa 3 milin dışındaki kara parçalarının egemenliğine ilişkin bir düzenleme getirmemektedir tezini savunmaktadır.²⁹⁵

Yunanistan ise, Lozan Antlaşmasının resmî metin olmayan İngilizce tutanaklarının ekinde yer alan haritadan ve Aralık 1932'de İtalya'ya ait On İki Ada ile Türkiye arasındaki deniz sınırlarının belirlenmesi konusunda hazırlanan, protokol tasarısından yola çıkarak sınırın fiilen belirlenmiş olduğunu savunmaktadır. Türkiye ise bunun sadece bir toplantı tutanağı olduğunu, bağlayıcı nitelik kazanması için gerekli onay işlemlerinin yapılmadığını, dolayısıyla da hukuksal geçerliliği olmadığını ileri sürmektedir. 28 Aralık 1932 Antlaşması gerek Türk gerekse İtalyan yetkili makamlarınca onaylanmış değildir. Nitekim Yunanistan'ın 1947'den sonra iki kere Türkiye'ye başvurarak, antlaşmanın onaylanmasını istemesi de bu durumu kanıtlamaktadır.²⁹⁶

Yukarıdaki açıklamalar da görüldüğü üzere Kardak Kayalıkları ile ilgili Türk ve Yunan tezleri fevkalade karmaşık iddialar içermektedir. Fakat Türkiye'nin kendi tezlerine olan inancı kriz devresinde Türkiye'nin kararlı davranmasında etkili olmuştur.

²⁹⁴ Ayman, “**Kardak Krizinin...**”, s.114.

²⁹⁵ Funda Keskin, “Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri”, (içinde) Oran, **Olaylarla... Cilt II**, s. 466.

²⁹⁶ Keskin, “**Kardak Kayalıklarına....**”, s.466-467.

Dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Deniz Baykal, Türkiye'nin tezlerinin, yani hiç bir şüphe payı bırakmaksızın doğru olduğuna inanıyorlardı.²⁹⁷ Türkiye'nin kriz sırasındaki tutumu tezlerinin sağlamlığının yanı sıra Türk devlet geleneğinin bir çakıl tanesi dahi vermemeye dayanan anlayışına dayanmaktadır.

Fakat Türkiye'nin Kardak'a yönelik sahiplik iddialarının doğru olmadığını ve Krizin çözüm devresinde özellikle dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen'in manipülatif tavrının krizin boyutlarının genişlemesinde etkili olduğu da ileri sürülmüştür. Radikal Gazetesindeki köşe yazısında dönemin perde arkasını anlatan İsmet Berkan; kayalıkların kime ait olduğu konusunda İtalyan Hükümetinin geniş bilgi sahibi olduğunu, çünkü bu adaların Yunanistan'a İtalya tarafından devredildiğini belirterek, Kriz günlerinde İtalya Dışişleri Bakanı Dini'nin, Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'a kayalıklarla ilgili bilgiyi Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği aracılığıyla ilettiklerini söylediğini ifade etmiştir. Berkan, bu bilgilerin Roma Büyükelçiliği aracılığıyla Dışişlerine kripto ile gönderildiğini ve İtalya'nın verdiği bilgilerin Kardak Krizinde Türkiye'nin haklı olmadığını gösterdiğini, Yunanistan tarafından kayalıklardan biri üzerinde 1951 yılından beri işletilen bir deniz feneri olduğunu belirterek, kriptonun Dışişleri Müsteşarı Onur Öymen tarafından Dışişleri Bakanı Baykal'ın bilgisine sunulmadığını ve iki ülkenin savaşın eşiğine getirildiğini söylemiştir.²⁹⁸

Krizle ilgili olarak Türkiye'nin tavrı başlangıçtan itibaren kararlı bir tutum sergilemiştir. Başbakan Çiller'in "Kardak Kayalıkları Türkiye'nin toprak parçasıdır. Orada fiilî bir durumu kabul etmeyiz. O bayrak oradan inecek o asker oradan gidecek"²⁹⁹ sözleri hükümetin kararlı tutumunu yansıtmaktadır. Çiller'in bu tavrında Türk iç politikasının içinde bulunduğu durumun etkisi büyüktür. 24 Aralık 1995'te yapılan seçimleri RP %21.3'lük oy oranı ile birinci parti olarak kazanmış Anavatan Partisi (ANAVATAN) ve Doğru Yol Partisi (DYP) % 19'lük oy oranlarıyla ikinci ve üçüncü sırada yer almıştır. Çiller'in Kardak Krizini dikkatleri iç politikadan dış politikaya çekmek yönünde kullandığı da söylenebilir. Seçimin galibi RP'yi iktidara

²⁹⁷ İsmet Berkan, "Kardak ve Avrupa Birliği", **Radikal**, 20 Şubat 2004.

²⁹⁸ İsmet Berkan, "Kardak Diyene Bak" **Radikal**, 19 Şubat 2004.

²⁹⁹ **Hürriyet**, 30 Ocak 1996.

getirmemek için Çiller, Kardak Krizini kullanmış ve ANAVATAN ve DYP arasında kurulacak olan ANAYOL hükümetini hayata geçirmek istemiştir.

Kardak Krizi sırasında TSK'nın Yunanistan Silahlı Kuvvetleri karşısında sahip olduğu üstün askerî gücün başarı ile kullanıldığı görülmektedir. 30 Ocak'ta Kardak kayalıkları Türk Deniz Kuvvetlerince ablukaya alınmıştır. Dönemin Donanma Komutanı ve sonrada Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yapmış olan Oramiral Salim Dervişoğlu, Kardak Krizinde yaşananları şöyle açıklamıştır:

“Tarihe gafil donanma komutanı olarak geçmek istemediğim için tüm donanmayı Ege'ye sevk ettim. Öncelikle Aksaz'daki Güney Görev Grubumuzu bölgeye kaydırmıştık. Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya güneydeki kuvvetlerin takviye edilmesini istedi. Ben de durumun çok ciddi olduğunu, bir kıvılcımla Türk-Yunan Savaşının çıkabileceğini söyledim. Erkaya, Genelkurmay Başkanı ile görüştüğümde sonra istediğini yapabilirsin dedi. Hemen altı fırkateyn gönderdim. Sonra da denizaltılara emir verdim. Mayın filolarını Kardak'a sevk ettim. Yunanistan'da büyük telaş başladı. Kararlılığımızı gördüler.”³⁰⁰

Türkiye, Yunan askerlerinin kayalıklardan biri üzerine diktiği bayrağı indirmek için askeri güç kullanmayı dahi göze aldı. Başbakan Çiller Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya ve Dışişleri Bakanlığı'nın Yunanistan ile ilişkilerden sorumlu Müsteşar Yardımcısı İnal Batu arasında Başbakanlık Konutunda geçen diyalog sonucu, Türkiye ikinci kayalığa SAT komandolarını çıkarma kararı aldı. Başbakanlık Konutundaki görüşmede Başbakan Çiller'in Güven Erkaya'ya kayalıklara çıkması için talimat vermiş, Erkaya bunun savaş ilanı anlamına geleceğini ve Meclis Kararı gerekeceğini söylemiştir. Çiller'in ısrarcı tutumu üzerine Erkaya “Biz her yere çıkarız” demiştir. Toplantıda İnal Batu'nun ikinci kayalığa çıkma önerisi kabul görmüş ve böylece Türkiye kayalıklardaki durumu eşitlemiş ayrıca savaş önlenmiştir.³⁰¹

Türk SAT komandolarının adaya çıkmasından Yunan ordusunun haberi ancak 4 saat sonra olmuştur. Dönemin Yunanistan Başbakanı Kostas Smitis, “1996-2004/Yaratıcı bir Yunanistan için Siyaset” adlı kitabında Yunan Genelkurmay Başkanı Limberis'e ikinci kayalık korunuyor mu? sorusunu yönelttiğini Limberis'in korunmuyor fakat gemilerimiz adayı öyle ablukaya aldı ki hiçbir Türk gemisi geçemez dediğini söylemiştir. Türk SAT komandolarının ikinci kayalığa çıkma haberinin Baykal tarafından açıklanması üzerine Limberis'in Başbakan Smitis'e belki denizatlılarla çıkmışlardır açıklamasını yaptığı da kitapta yer almıştır. Smitis bu yeni durum üzerine

³⁰⁰ Zaman, 16 Mayıs 2005.

³⁰¹ Hasan Aydın, “Amiralin Demokrasi Dersi”, Milliyet, 29 Haziran 2000.

“Türkler burnumuzun dibinden geçtiler” ifadesini kullanmış ve Limberis’i görevden almıştır.³⁰²

Kostas Smitis’in açıklamaları TSK’nın Yunan Silah Kuvvetlerinden daha etkili bir askerî güce sahip olduğunu göstermektedir. Kriz sırasında Türk Hava Kuvvetlerince tüm Ege hava sahası kontrol altına alınmış ve elektronik imkânlarla Yunan hava radar savunma sistemi işlemez hale gelmiştir. Türk Hava Kuvvetlerinin herhangi bir saldırısı olmadan bir Yunan helikopteri radar sistemlerinin kilitlenmesi sonucu Ege Denizine düşmüştür. Kardak Krizi, Smitis’in, Pan Helenik Sosyalist Parti’sinin (PASOK)³⁰³ iktidar dönemindeki en önemli başarısızlığıdır.

Türkiye ile ilişkilerinde Papandreu’nun gerilim politikasına son veren ve uzlaşmacı bir görüntü çizmeye çalışan Smitis’in Kardak, S-300 Füzeleri ve Abdullah Öcalan’ın Yunanistan’ın Kenya Büyükelçiliğinde saklanması olaylarında kabinesindeki Akis Çoaçopulos ve Teodoros Pangolos gibi radikal isimlerin meydana getirdiği ciddi sorunlarla mücadele etmiştir. Smitis aynı adlı kitabında Öcalan’ın Yunanistan’ın Kenya Büyükelçiliğinde saklanması ile ilgili olarak ta kesinlikle bir emir vermediğini ve bu olayın ülkesinin yasal hükümetinden daha iyi dış politika izleyeceğini sanan süper vatanseverlerin sorumsuzluğu olduğunu belirtmiştir. Smitis Yunanlı politikacıları

³⁰²Taki Berberakis, “Smitis’in Kardak Anıları”, **Milliyet**, 6 Kasım 2005.

³⁰³ Smitis’in Partisi, Pan Helenik Sosyalist Parti (PASOK), Yunanistan’da Albaylar Cuntasının, Kıbrıs Barış Hârekatı ile yıkılmasının ardından Yunanistan’da yeniden başlayan demokratik yaşamın Yeni Demokrasi Partisi (YDP) ile birlikte en önemli iki partisinden biridir. Yunanistan’ın siyasal yelpazesinde sol çizgide yer alan PASOK, sosyalist referansların yanında Helen milliyetçiliğini de benimsemiştir. 1981 seçimlerinden Andreas Papandreu yönetiminde kullandığı popülist propaganda yöntemleri ile galip çıkmıştır. Papandreu’nun popülist propaganda çizgisinde Türkiye karşıtı milliyetçi söylemler önemli bir yer tutmuştur. Türkiye karşıtı söylemleri ile iktidara gelen PASOK, Yunanistan’ın demokrasiye dönüşünde önemli bir kilometre taşı da olmuştur. PASOK, siyasi af çıkartmış, üniversiteleri demokratikleştirmiş ve kilisenin siyaset üzerindeki etkisine karşı direnmiştir. PASOK 1981 seçimlerinin ardından 1985, 1989 seçimlerini de kazanmış ve 1990 seçimlerini Mitçotakis liderliğindeki YDP’ye kaybetmiştir. 1981’den 2004 yılına kadar 1990-1993 yılları arası hariç tek başına iktidarda kalan PASOK Yunanistan’ın son yirmi beş yılına damgasını vurmuş bir partidir. Buna başarısızlığa karşın, Ocak 1996’da Papandreu’nun ölümü üzerine Başbakanlık, Haziran 1996’da da parti başkanlığını üstlenmiş olan Smitis iktidarı döneminde önemli başarılar kazanmıştır. Yunanistan’ı AB içerisinde uzlaşmaz ülke pozisyonundan uzaklaştırmış, başta Arnavutluk ve Makedonya olmak üzere komşularıyla sorunlarının giderilmesini ya da askıya alınmasını sağlamış, bu ülkelere ekonomik yönden sızarak siyasi bağımlılık yaratma yönünde başarı kazanmış, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) AB’ye tam üye olmasını sağlamış, 17 Kasım örgütüne yönelik operasyonları ile Yunanistan’ın AB nezdinde ki terör imajını silmiştir. Bu konuda Bkz: Ayşe Güneş Ayata “İdeolojik Kutuplaşma ve Demokratikleşme: Türkiye ve Yunanistan Arasında Bir Siyasal Davranış Karşılaştırması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Mart 1991 ve Sema Sezer “PASOK: İktidara Veda”, **Stratejik Analiz**, Nisan 2004.

kastederek Öcalan ve arkadaşları Türkiye ile Yunanistan'ı savaşa sürüklemek istiyordu demiştir.³⁰⁴

Kardak Krizi'nin Yunanistan yansımaları bu şekilde gerçekleşirken krizin çözümüne ABD'nin katkısı önemli olmuştur. Clinton yönetimi ilk kurşunu atanın karşısında ABD'yi bulacağını belirtmiştir.³⁰⁵ İki NATO müttefiki arasında çıkacak olası savaşın etkilerinin sadece Türkiye ve Yunanistan ile sınırlı kalmayacağını, daha ciddi sonuçlar doğuracağını farkında olan ABD yönetimi krizin çözümünde dengeli bir politika izlemiştir.

Kardak Krizinin başarı ile sonuçlanması Türkiye'de Yunanistan karşısında önemli bir psikolojik kazanım meydana getirmiştir. Bu tavır Cumhurbaşkanı Demirel'in MGK toplantısına girerken Başbakan Çiller ve asker üyelere "Hoş geldiniz gaziler" sözleriyle, Çiller'in "Balkan Savaşı'nın eşiğinden döndük" açıklamalarına kadar tüm siyasilerin sözlerine yansımıştır.³⁰⁶

5.2 S-300 Füze Krizi

Kardak Krizinden sadece iki yıl sonra ortaya çıkan S-300 füze krizi, Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinde tekrar gerginliğe yol açmıştır. S-300 füzeleri³⁰⁷ GKRY tarafından Kıbrıs'a yerleştirilmek istenmesine rağmen Türkiye, GKRY'nin aldığı bu kararın Rum-Yunan ortak savunma doktrininin bir parçası olduğunu ileri sürerek muhababının Yunanistan olduğunu belirtmiştir.

5 Ocak 1997'de GKRY ile RF arasında Rus yapımı karadan havaya S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi konusunda bir antlaşma imzalanmıştır. Bu füzelerin Türkiye'nin Kıbrıs'taki askerî üstünlüğünü zaafa uğratacak bir fonksiyonu olmamasına rağmen Türkiye, GKRY'nin bu girişimini sadece KKTC'ye yönelik değil kendine yönelik bir tehdit olarak da kabul etmiştir.³⁰⁸

GKRY'nin S-300 füzelerini Kıbrıs'a yerleştirilmesi kararı Rum-Yunan ortak

³⁰⁴ Berberakis, **a.g.m.**

³⁰⁵ Yasemin Çongar, "ABD'den Savaşmayın Uyarısı", **Milliyet**, 31 Ocak 1996.

³⁰⁶ **Milliyet**, 14 Aralık 1995.

³⁰⁷ Yaklaşık 150 km menzile sahip olan bu füzelerin askerî açıdan Türkiye için tehdit oluşturmadığı uzmanlarca ifade edilmiştir. Askerî uzmanlar bu füzelerin kara hedeflerine karşı kullanılamadığını, kullanılması halinde ancak hedefsiz atış yapılabileceğini, bununda etkin bir savaş taktiği olmaktan çok bir vandalizm eylemi olacağını ifade etmişlerdir. **Radikal**, 18 Haziran 1998.

³⁰⁸ Melek Fırat, "S-300 Füze Krizi", (içinde), Oran, **Olaylarla... Cilt II**, s. 471.

savunma doktrininin bir parçasıdır. Yunanistan ile GKRY arasında Kasım 1993'te uygulamaya konulan “*Ortak Savunma Doktrini*”, iki taraf arasında ortak askerî strateji ve operasyonların planlanmasını, ortak tatbikatlar³⁰⁹ yapılmasını, Girit, Oniki Adalar ve Kıbrıs'ın savunma alt yapılarının yeniden düzenlenmesini, Yunanistan'ın Orta Akdeniz'de etkinlik kazanmasına imkân verecek şekilde Güney Kıbrıs'ta hava ve deniz üsleri kurmasını öngörmektedir.³¹⁰ Bu bağlamda, Ortak Savunma Doktrini kapsamında Yunanistan, GKRY'de BAF üssünü kurmuştur. BAF hava üssü, Türkiye'nin Kıbrıs'ta sahip olduğu mutlak hava üstünlüğünü³¹¹ zedeleyici niteliktedir. Bu politika ile Yunanistan sahip olduğu Girit'teki deniz üssüne Rodos'taki askerî hava alanının ardından Girit-Rodos-Kıbrıs adalar zinciriyle Türkiye'nin güney savunmasını çevrelemeyi hedeflemiştir.³¹²

S-300 füze krizinden Yunanistan ve GKRY'nin beklentilerinin, sadece Türkiye'nin ve KKTC'nin savunmasını zafiyete uğratmak olmadığı; bunun yanı sıra özellikle bir kriz tırmandırma siyaseti³¹³ takip ederek Türkiye ve KKTC'den Kıbrıs'taki dengeyi kendi lehlerine çevirme noktasında tavizler koparmayı amaçladığı noktasında da analizler yapılmıştır.³¹⁴

S-300 Füzelерinin adaya konuşlandırılmasından Yunanistan ve GKRY'nin yanı sıra RF'nin de beklentileri vardır. İlk olarak RF'nin amacı Doğu Akdeniz havzasındaki dengelere müdahil olmaktadır. Bunun için en elverişli yolu seçen RF, Kıbrıs'ı adeta bir atlama taşı olarak seçmiştir. RF'nin Kıbrıs konusunda GKRY yanlısı politikaları desteklemesi bu ülke üzerinden Doğu Akdeniz'de var olma amacını kolaylaştırmıştır. RF'nin bu politikası aynı dönemde Türkiye'nin Çeçenistan'a verdiği desteğe bir cevap olarak da görülebilir.

³⁰⁹ GKRY ile Yunanistan arasında her yıl düzenli olarak Nikoforos adı altında askerî tatbikatlar yapılmaktadır.

³¹⁰ **TBMM Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu**, “GKRY AB'ye Üye Olabilir mi?”, AB Bilgilendirme Serisi: 3, Ankara. 2001, s. 26.

³¹¹ Kriz esnasında Türkiye KKTC'de bulunan Akıncı Hava Üssüne yoğun askerî uçuşlar yapmıştır.

³¹² Şükrü Elekdağ, “Füze Krizinden Atine ne Bekliyor?”, **Milliyet** 13 Ocak 1997.

³¹³ Tırmandırma siyasetinin en dikkat çeken örneği Küba Füze Krizi'dir. 1962 Yılında Küba'ya SSCB füze sistemlerinin kurulmaya başlaması üzerine ABD Küba'yı ablukaya almıştır. SSCB lideri Kruşçev, ABD'den Küba'ya müdahale etmemesi karşılığında füzeleri sökeceğini, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini (1959 yılında Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzeleri krizin önemli konularından biri olmuştur) belirtmiştir. ABD'nin Küba'ya yönelik ablukayı kaldırmasıyla Küba Füze Krizi olarak bilinen kriz sona ermiştir.

³¹⁴ Gülden Ayman, **Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Füze Krizi**, ASAM Ankara Çalışmaları, Ankara 2000.

GKRY yaptığı füze satışı nedeniyle Türkiye'nin RF'yi protesto etmesi üzerine RF, S-300 füze sistemlerini Türkiye'ye de satmayı teklif etmiştir. Kriz günlerinde RF'nin yeni Ankara Büyükelçisi olarak atanan Alexander Lebedev "Kıbrıs'a ABD ve Fransa'da silah satıyor. Onlara niye bir şey denmiyor? S-300 füzeleri iyi silahlar, isterse Türkiye'ye de satabiliriz" açıklamasını yapmıştır.³¹⁵ Lebedev'in bu açıklaması Türkiye'nin kaygılarını gidermekten uzak kalmış hatta bilmezden gelmiştir.

S-300 Füze Krizi'nin başlamasıyla birlikte dönemin Cumhurbaşkanı, Hükümet ve TSK arasında koordineli bir hareket tarzı sergilenmiştir. Kriz'in Türkiye'nin istediği şekilde çözülmesinde devlet kurumları arasındaki bu başarılı çalışmanın payı büyüktür. Dönemin Savunma Bakanı Turhan Tayan TBMM'de yaptığı konuşmada:

"Türkiye'nin, bölgede, Türk-Yunan dengesine dayanan stratejik menfaatleri, Kıbrıs Türk halkına karşı ahdî yükümlülükleri vardır. Türkiye'nin, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğini tehlikeye düşürecek, askerî imkân ve kabiliyetlerine tehdit oluşturacak gelişmeleri müsamahayla karşılayamayacağı açıktır. Bu konuda, gerekli görülen her tedbir, şüphesiz alınacaktır. Türkiye, bugüne kadar, ahdî ve tarihî sorumlulukları doğrultusunda Kıbrıs'ta barışın ve huzurun teminatı olmuştur. Türkiye, Kıbrıs Türk halkının uluslararası antlaşmalardan doğan meşru hak ve çıkarlarını korumaya kararlıdır ve bu yönde üzerine düşen vecibeleri yerine getirecektir. Bu konuda kimse kuşku duymamalıdır. 1974 öncesinin karanlık döneminin geri gelmesine, ne Kıbrıs Türk Halkı ne de Türkiye izin vermeyecektir."³¹⁶

şeklinde konuşmuştur.

Tayan'ın TBMM'de yaptığı bu açıklamalarla aynı gün dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, KKTC'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Kardak krizinde olduğu gibi TSK, Türk dış politikasını desteklemek için bir kez daha bir güç unsuru olarak devreye girmiştir. Bu ziyaret sırasında Karadayı kendisine yöneltilen "Kıbrıs'ta deniz ve hava üssü açılacak mı?" sorusuna "Buranın güvenliği için ne icap ederse yapacağız. Bundan kimsenin kuşkusu olmasın"³¹⁷ şeklinde cevaplamıştır. Karadayı, Kıbrıs Türk Güvenlik Komutanlığı Karargâhı'nı ziyaretinde "Kıbrıs'ın güvenliği için ne gerekiyorsa yapacağız. Bundan kimsenin kuşkusu olmasın. Kıbrıslılara hiçbir yerden tehdit ya da tehlike gelmesi mümkün değildir. TSK ve Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı layıkıyla ve özellikle söylüyorum, zamanında görevini yapacaktır"³¹⁸ açıklamasını yapmıştır.

³¹⁵ **Hürriyet** 12 Eylül 1998.

³¹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi** Cilt 19, 45. Birleşim 14 Ocak 1997 Salı.

³¹⁷ **Milliyet**, 15 Ocak 1997.

³¹⁸ **Milliyet**, 15 Ocak 1997.

Dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın S-300 füze sistemlerinin Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi durumunda kapalı bulunan Maraş'ın yerleşime açılarak Gazimagosa ile bütünleştirileceğini açıklaması, Rum Kesimi'nde büyük yankı uyandırmıştır.

GKRY, kentın Rumların mülkiyetinde olduğunu öne sürmüştür. Kıbrıs'ta görev yapan BM Barış Gücü ise daha sert bir tepki göstererek, bir zamanların tatil beldesi olan Maraş'ın statüsünü değiştirebilecek herhangi bir girişime karşı olduğunu bildirmiştir.³¹⁹

Dönemin Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in "Bu Füzeleler Ada'ya sokulursa vururuz" şeklindeki açıklamasının ardından hükümetin RP'li Devlet Bakanı Abdullah Gül de adaya yerleştirilen füzelelerin vurulacağını açıklamıştır.³²⁰ Çiller'in füze krizine yönelik tavrı Kardak Krizinde sergilediği tavırla aynı çizgidedir. Çiller, partisinin Refahyol koalisyonunun küçük ortağı olmanın da etkisiyle iç politikada puan toplamasını sağlayacak açıklamalara yönelmiştir.

Türkiye'nin kararlı tutumu sayesinde GKRY S-300 füzelelerini Kıbrıs'a yerleştirmekten vazgeçmiştir. Füzeleler Girit adasına yerleştirilmiştir. Bu füzelelerin Yunanistan'ın egemenliğinde olan bir adaya yerleştirilmesi krizin sadece GKRY kaynaklı olmadığını da ispatıdır. S-300 füzeleleri adaya gelince, GKRY'nin askerî gücünün artacağını ve uluslararası toplumdan Kıbrıs'ın yabancı askerî unsurlardan arındırılması planını yapan GKRY Başkanı Glafkos Klerides, Türkiye'nin blöf yapmadığının farkına varmış ve füzelelerin konuşlandırılması halinde Türkiye'nin bunları imha edeceğini anlamıştır. Ada'ya füzelelerin yerleştirilmemesini sağlayan bir diğer faktör de ABD ve AB ülkelerinin Rus yapımı askerî ekipmanların adaya yerleştirilmemesi yönünde GKRY yaptığı baskılar olmuştur. Türkiye'nin politikasının ABD ve AB ülkelerinin çıkarlarıyla örtüşmesi krizin çözümünü kolaylaştırmıştır.

5.3 Abdullah Öcalan'ın Suriye'den Çıkarılması

PKK terörü, başladığı 1984 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin hayatî bir meselesi olmuştur. PKK terörü bu süre zarfında binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve onlarca milyar dolar ekonomik kayba ve en önemlisi Türkiye'nin toplumsal enerjisini bu meselenin çözümüne ayırmasına neden olmuştur.

³¹⁹ Milliyet, 12 Ocak 1997.

³²⁰ Milliyet, 12 Ocak 1997.

Kuruluşundan bu yana PKK lideri Abdullah Öcalan ve örgütün merkez kadrosu Suriye gibi komşu ülkelerin yanı sıra Avrupa ülkelerinde de barınma imkanı bulmuşlardır. Ayrıca bu ülkelerde PKK ve yan kuruluşları faaliyetlerini büyük bir hareket serbestiyeti içerisinde sürdürmüşlerdir. PKK bu ülkelerin himayesinde terörist faaliyetlerin yanı sıra, örgüt faaliyetlerini finanse edebilmek amacıyla artan bir biçimde uyuşturucu madde kaçakçılığında elde ettiği gelir başta olmak üzere kara para aklama faaliyetlerine başvurmuştur.³²¹

Türkiye'nin PKK faaliyetlerinin sona erdirilmesi yönündeki çağrılarına bu ülkeler uzun yıllar kaçamak cevaplar vermişlerdir. PKK'nın terörist kimliği bugüne kadar başta ABD olmak üzere İngiltere, Fransa ve Almanya gibi, belli başlı batılı ülkelere kabul edilmiştir. Ayrıca Fransa ve Almanya, örgütün ve yan kuruluşlarının faaliyetlerini 1993 yılında yasaklamıştır. Bir çok Batı Avrupa ülkesinde faaliyetlerinin sınırlandırılması ve yasaklanması üzerine PKK bu faaliyetlerini Doğu Avrupa ve Romanya gibi Balkan ülkelerine taşımıştır.³²²

Bu gelişmelere karşın PKK, batılı ülkelerdeki faaliyetlerini çeşitli dernekler ve organizasyonlar aracılığıyla sürdürmektedir. Örgüt KADEK ve KONGRA-GEL gibi isim değişikliklerine gitmiş ve faaliyetlerini bu isimler altında da sürdürme imkânını bulmuştur. PKK merkez kadrosundan birçok isim halen Almanya başta olmak üzere İsviçre gibi batılı ülkelerde yaşamaktadır. Örgütün propaganda faaliyetlerinin önemli bir parçasını teşkil eden Roj Tv halen Danimarka merkezli olarak yayınlarını sürdürmektedir.

PKK, milyonlarca dolar maddi kaynaklara sahip; insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi uluslararası suçlarla da işgal eden silahlı bir terörist örgüttür. PKK'nın katliamlarının meydana getirdiği can kaybı 1998 yılında artık dayanılmaz boyutlara ulaşmış ve toplumsal infial oluşturmuştur. Bu nedenle Türkiye, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın terörist faaliyetleri yönettiği Suriye'den çıkarılması³²³ için Cumhurbaşkanı, Hükümet, TSK, MIT gibi devlet kurumlarının etkin rol oynadığı eylem planını uygulamaya koymuştur.

³²¹ Beyaz Kitap 2000, s.19.

³²² Beyaz Kitap 2000, s.19.

³²³ Öcalan'ın PKK'nın kuruluşunu takip eden günlerde Suriye'ye gidişi için bkz: Tuncay Özkan, *Operasyon*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 68.

Suriye, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Ortadoğu'daki en büyük müttefiki olmuştur. Suriye'deki Nusayri azanlığa dayanarak 1970 yılında iktidara gelen Hafız Esad yönetimi, ordusunu yıllarca SSCB yardımları ile ayakta tutmuştur. Suriye'nin Lazkiye limanı yıllarca SSCB'nin Akdeniz filosuna barınma imkânı sağlamış, SSCB'nin bölgeye yönelik politikalarında Şam siyasî ve askerî bir sıçrama tahtası olmuştur. ³²⁴ Soğuk Savaş'ın kırılma dengeleri içerisinde Hafız Esad rejimi Abdullah Öcalan'ın Suriye'de barınmasına imkân sağlarken bunu Türkiye'ye karşı bir şantaj olarak kullanmıştır.

1998 yılında Türkiye Suriye'den Abdullah Öcalan'ı çıkarmasını istemiştir. SSCB'nin yıkılması ile beraber Suriye en büyük müttefikini yitirmiş ve RF'nin de politik ve askerî ilgisinden uzak kalmıştır. Dünya dengelerindeki bu değişim Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasını kolaylaştıran önemli bir etkidir. Bu sonucun alınmasında Soğuk Savaşın sona ermesiyle bölgesel bir aktör olma şansını yakalayan Türkiye'nin sahip olduğu askerî gücü Suriye'ye karşı diplomatik bir şekilde kullanması etkili olmuştur.

Türkiye'nin PKK konusunda Suriye'den talepleri 1996 yılında Suriye tarafına verilen bir notaya yansımıştır. Türkiye bu notasında, "Türkiye-Suriye ilişkilerinin Suriye'nin terörizme verdiği destek nedeniyle ciddi bir zarar gördüğü gerçeğinden hareketle, Suriye'nin bazı yükümlülüklerini bulunduğunu resmen kabul etmesini ve terörizme destek konusunda bugüne kadar sürdürdüğü tutumu terk etmesini istemiştir. Bu çerçevede Türkiye Suriye'den; kontrolü altındaki topraklarda terörist eğitim kampları kurulmasına ve işletilmesine izin vermemesini, PKK'ya silah temin etmemesini, lojistik destek sağlamamasını ve PKK üyelerine sahte kimlik kartı düzenlememesini istemiştir." ³²⁵

Notanın son paragrafında "Suriye bu eylemlerinden derhal vazgeçmediği takdirde, Türkiye doğacak bütün sonuçlarıyla meşru müdafaaya başvurma ve can ve mal kaybından doğan zararlarının tazminini her şart altında talep etme hakkını saklı tutmaktadır" ³²⁶ ifadeleri yer almıştır. Bu paragraf diplomatik metinlerinin bir çoğunda görülen mütedil tavrıdan uzak biçimde Türkiye'nin Suriye'ye yönelik taleplerindeki

³²⁴ Murat Yetkin, **Kürt Kapanı, Şam'dan İmralı'ya Öcalan**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s.33.

³²⁵ Yetkin, **a.g.e.**, s.39.

³²⁶ Yetkin, **a.g.e.**, s.40.

kararlılığı yansıtmaktadır. Bu paragrafa yansıyan ifadelerde görüldüğü üzere 1998 yılında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yürüttüğü askerî faktörlerle desteklenen diplomatik çabalarının birden bire oluşmadığı görülmektedir.

TSK, Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasında önemli bir aktör olmuştur. TSK sahip olduğu askerî gücü psikolojik savaş aracı olarak kullanmıştır. Suriye'ye yönelik yürütülen politikada kriz kontrollü bir şekilde yürütülmüş ve TSK bu politikanın uygulama aşamasındaki en önemli aktör olmuştur.

1998 Ağustosunda göreve gelen yeni TSK yönetiminin en önemli gündem maddesi Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin bertaraf edilmesi olmuştur. Dönemim Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'e Suriye'ye yönelik alınacak askerî tedbirler konusunda verdiği talimat³²⁷ ve arkasından Ateş'in Hatay-Reyhanlı'da yaptığı, Suriye'ye yönelik sert ifadeler içeren konuşması Öcalan operasyonunun ilk halkası olmuştur. Orgeneral Ateş Reyhanlı'da halka hitaben yaptığı konuşma da Suriye'yi sert bir dille uyararak:

“Bazı komşularımız, özellikle ismini açıkça söylüyorum Suriye gibi komşular, iyi niyetimizi yanlış tefsir ediyorlar. Apo denen eşkiyayı destekleyerek Türkiye'yi terör belasına buluşturdılar. Her fesat Suriye'den çıkıyor. 65 milyonluk ülkemizin ordusu her türlü modernliğe sahiptir. Fenalıklara karşılık verecek güçtedir. İyi niyetimize karşılık alamazsak gereken her türlü tedbiri almaya hak kazanırız.”³²⁸

açıklamasını yapmıştır.

Konuşmanın yapılacağı yer olarak Hatay'ın seçilmesi, Suriye'nin Fransız Mandası döneminden bu yana bu ilimize yönelik sahiplik iddialarının cevaplanması açısından da önemlidir.

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1 Ekim 1998 tarihinde TBMM'nin yasama yılının başlangıcı toplantısında yaptığı konuşmada “Suriye Türkiye'ye karşı husumet politikası izlemektedir. PKK'ya destek sağlamaktadır. Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu dünyaya ilan ediyorum.”³²⁹ ifadelerini kullanmıştır. Demirel'in bu sözleri Türkiye'nin Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması için başlattığı operasyonun politik düzeyde Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst makamınca ifade edilmesidir. Demirel'in açıklamasını takiben

³²⁷ Fikret Bila, “Ayrılıkçılıktan Siyasallaşmaya”, **Milliyet** 21 Ekim 2004.

³²⁸ **Hürriyet**, 17 Eylül 1998.

³²⁹ **Milliyet**, 2 Ekim 1998.

TSK, Suriye sınırındaki askerî yığınağını arttırmıştır. TSK, Suriye sınırının Hatay ve Kilis kısmında zırhlı birliklerin sayısını artırmış, Ceylanpınar, Akçakale ve Suruç bölgelerinde de olağanüstü askerî hareketlilik yaşanmıştır.³³⁰

Kriz döneminde Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ve İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi, Ankara'ya ve Şam'a ziyaretlerde bulunmuş ve her iki ülkedeki durumu karşılıklı olarak aktarmıştır. Özellikle Mübarek'in Şam ziyareti Türkiye'nin kararlılığının Suriye yönetimince anlaşılması için çok faydalı olmuştur. Türkiye'nin özellikle TSK'yı etkili ve sonuç alıcı bir şekilde kullanması ile Öcalan Suriye'den herhangi bir savaşa gerek kalmadan çıkarılmıştır.

Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, Öcalan'ın Suriye sınırına yakın Kamışlı kasabasından havayoluyla bilinmeyen bir istikamete gittiğini açıklamıştır.³³¹ Öcalan'ın Suriye'den ayrılmasının ardından MİT, Öcalan'ı RF ve İtalya'da takip etmiş, Öcalan'ın Yunanistan'ın Kenya'daki büyükelçiliğinde olduğunun tespit edilmesi üzerine CIA ile yaptığı ortak operasyonla Öcalan'ı Kenya'dan Türkiye'ye getirmiştir.

Öcalan'ın ele geçirilmesi PKK terörünü sona erdirmemiştir. Fakat bu operasyon Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerini istikrarlı bir hale getirmesine neden olmuştur. Suriye ile varılan Adana Mutabakatı ile başlayan süreç daha sonraları Cumhurbaşkanı düzeyine varan karşılıklı ziyaretler ile devam etmiş ve Türkiye-Suriye ilişkileri istikrar kazanmıştır. Suriye bu dönemde PKK unsurlarını ülkesinden tahliye ederek, Fırat ve Hatay gibi iki ülke arasında daha önce ciddi sorunlara neden olan konuları dile getirmekten vazgeçmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesinde 11 Eylül sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak işgali ile Suriye'nin "*şer eksenini*" ve sıranın kendisine geldiğine dair beklentide etkili olmuştur. Bunun yanı sıra babasının ölümünden sonra iktidara gelen Beşşar Esad'ın dünya ile daha barışık bir Suriye meydana getirme isteği de Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Kardak Krizi, S-300 Füze Krizi ve Abdullah Öcalan'ın Suriye'den Çıkarılması örneklerinde görüldüğü üzere Türkiye, TSK'yı dış politikasını yürütürken gereken anlarda bir güç unsuru olarak kullanmakta tereddüt etmemiştir. İçeriğini anlattığımız her

³³⁰ **Hürriyet**, 1 Ekim 1998.

³³¹ **Sabah**, 13 Ekim 1998.

üç olayda başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu da TSK'nın Türkiye'nin dış politika bileşenlerinin önemli bir parçası olduğun ortaya koymaktadır.

BÖLÜM VI

TSK'NİN ETKİLİ OLDUĞU DIŞ POLİTİKA ÖRNEK OLAYLARI

TSK, dış politikadaki etkisini değişik davranış modelleriyle ortaya koymaktadır. Bu davranışlar bazen TSK'nın hükümetçe belirlenen dış politikaya rezerv koyması bazen de demokratik sınırları aşan şekilde dış politikayı kendisi yürütmesi şeklinde olmaktadır. Bu bölümde TSK'nın her iki olayda da en önemli aktörlerden birisi olduğu Birinci Körfez Savaşı ve Türkiye-İsrail ilişkileri incelenecektir. TSK, birinci olayda özellikle Cumhurbaşkanı Özal'ın şekillendirdiği Körfez Savaşı politikasına karşı çıkmış fakat bu karşı tavrını demokratik sınırlar içerisinde sergilemiştir. İkinci olayda ise TSK, hükümeti aşan şekilde Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri adeta tek başına yürütmüştür.

6.1. I. Körfez Savaşı

Ortadoğu'da ve Irak'ta halen devam eden olayların kaynağı I. Körfez Savaşı'dır. Körfez Savaşı ile Ortadoğu'da İsrail'in kuruluşu ve İran'da İslam Cumhuriyetinin ilanından sonraki en önemli olaylardan biri yaşanmış ve Irak'ın Kuveyt'i 2 Ağustos 1990 tarihinde işgali üzerine ABD öncülüğündeki çok uluslu güç Irak'a savaş açmıştır. Bir anlamda Körfez Savaşı Ortadoğu tarihinde bir kırılma noktasıdır.

Irak, İran'la savaş halindeyken Kuveyt'in petrol üretim kotalarına uymayarak fazla petrol ürettiğini ve ülkesinin Kuveyt sınırında yer alan ve kendisine ait olduğunu iddia ettiği alanlardan petrol çıkardığını ileri sürmüş ve Kuveyt'ten 2.4 milyar dolar tazminat talep etmiştir.³³² Bu talebin reddedilmesi üzerine 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş ve 8 Ağustos'ta da bu ülkeyi ilhak ederek, 28 Ağustosta da on dokuzuncu vilayeti olarak ilan etmiştir. Gerek Irak gerekse ABD'nin uzlaşmaz tutumları³³³ sorunun barışçıl çözüm yollarını tıkamıştır. Dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, kendi karşısındaki koalisyonun dağılacağını ve ekonomik ambargonun sona ereceğini düşünmüş fakat bu konuda yanılmıştır. Özellikle, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan gibi

³³² Necip Torumtay, **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.33.

³³³ ABD'nin Saddam Hüseyin'i Kuveyt'in işgali konusunda cesaretlendirdiği iddia edilmiştir. İran-Irak savaşı sırasında ABD'nin tam desteğine sahip olan Saddam Hüseyin, ABD'nin Irak'a müdahale edebileceğini hesap edememiştir. ABD'nin Bağdat Büyükelçisi Aprel Gillespi ile Saddam Hüseyin arasındaki görüşme için Bkz: Muhammed Hasaneyn Heykel, **3.Petrol Savaşı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993

Arap ülkelerinin Irak karşısındaki koalisyona dâhil olması Saddam cephesinde ciddi bir hayal kırıklığına yol açmıştır.³³⁴

Bu gelişmeler üzerine BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990 tarihli ve 15 Ocak 1991'e kadar Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz şekilde çekilmediği takdirde güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı doğrultusunda ABD'nin önderliğindeki çok uluslu güç 17 Ocak'ta hava saldırıları 24 Şubat'ta kara saldırısına dönüşmüş, Irak'ın 27 Şubat'ta Kuveyt'ten çekilmeye başlaması ve 28 Şubat'ta ABD Başkanı Bush'un savaşı durdurduğunu açıklaması ile Körfez Savaşı sona ermiştir.³³⁵

Körfez'de krizin başlaması sırasında Türkiye'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır ve 1983 seçimlerinde beri iktidarda olan ANAVATAN iktidarının son günlerinde önemli bir dış politika meselesi ile karşı karşıyadır. Başbakan, Özal'ın Cumhurbaşkanı olması ile yerine Yıldırım Akbulut geçmiştir. Milli Savunma Bakanı Safa Giray, Dışişleri Bakanı Ali Bozer'dir. Genelkurmay Başkanı ise Necip Torumtay'dır. Dönemin şartlarında Türkiye'nin karşılaştığı hayatî bir mesele karşısında bu aktörler birbirinden farklı yaklaşımlar sergilemişler, sivil ve askerî kanattan istifalar yaşanmıştır.

Cumhurbaşkanı Özal, krizin ilk anlarından itibaren savaşa katılım yönünde bir politika izlemiştir. Özal'ın Cumhurbaşkanı olması ile başlayan dönemde Türkiye'de Cumhurbaşkanlarının dış politikada konusunda hükümeti devre dışı bırakmayan çizgisini terk etmiş adeta bir başkan gibi hareket etmiştir. Özal'ın bu politikasına Türk dış politikasında karar alma mekanizmasını incelediğimiz birinci bölümde yer alan Cumhurbaşkanı alt başlığında incelediğimiz için bu konuya tekrar değinilmeyecektir. ANAVATAN üzerinde tam bir hakimiyeti olduğunu düşünen Özal³³⁶ hükümeti kendi politikalarına angaje etmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Özal, krizin başlaması ile birlikte Türkiye'nin, ABD'nin Ortadoğu'daki hedeflerine ulaşmak noktasında öneminin artacağını düşünmüş ve bunun sonuçlarının kazanıma dönüştürmek istemiştir. “Bir

³³⁴ Arı, **Basra Körfezi...**, s.215.

³³⁵ Arı, **Basra Körfezi...**, s.215.

³³⁶ Özal'ın bu düşüncesinde yanıldığı daha sonra ortaya çıkacaktır. Eşi Semra Özal'ın ANAVATAN İstanbul İl Başkanlığı olması yönündeki talebi parti içerisinde ciddi tepki görmüş ve daha sonra yapılan ANAVATAN Büyük Kongresini, Özal'ın desteklediği ve Kongreye Başbakan olarak giren Yıldırım Akbulut eşine rastlanmamış bir şekilde Dışişleri eski Bakanı Mesut Yılmaz'a karşı kaybetmiştir.

koyup üç almak” şeklinde formüle edilen³³⁷ Özal’ın Körfez politikasının başarıya ulaştığı söylenemez.

Özal’ın Körfez’deki politikası bazı kazanımlar edinmeye yöneliktir. Bunlardan birincisi, Batılı ülkelerin yanında yer alarak AT’ye tam üyelik için bazı kolaylıklar sağlamak ve Türkiye’nin önemli bir ülke olduğu izlenimi yaratarak aktif bir dış politika izlendiği izlenimi doğurmaktır.³³⁸ Özal’ın takip ettiği politikanın kriz ve sonrasında başlayan savaş sonrasında başarıya ulaşacağı konusunda fazlasıyla iyimser olduğu söylenebilir. Her şeyden Türkiye ile ABD arasındaki müttefiklik ilişkisi “stratejik ortaklık” boyutunda olmamıştır. Stratejik ortakların bölgesel ve global politikalar karşısında tam bir vizyon birliği olduğu göz önünde bulundurulursa, stratejik ortaklık kavramı Türkiye ile ABD arasında ilişkileri açıklayamayacağı görülür. Özal, ABD’nin, Türkiye’den taleplerini yerine getirerek yukarıda izah edilen kazanımları elde etmeye çalışmıştır. Bu da Özal’ın siyasal profiline uygun pragmatik bir yaklaşımdır.

Özal’ın Körfez Savaşı’ndan beklentilerinden biri de Irak’ın savaşla birlikte yaşayacağı parçalanma sürecinde Musul ve Kerkük’ün Türkiye tarafından ilhak edilmesi isteğidir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Torumtay, Özal’ın bu isteğini bizzat ifade ettiğini söylemiştir:

Cumhurbaşkanı her vesile ile Musul ve Kerkük’ün Misâk-ı Millî sınırları içinde olduğunu hatırlatmıştır. 1990 Ağustosunda görevi devralan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral İrfan Tınaz, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Siyami Taştan ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis’i kendilerine takdim için köşke çıkardığımda hemen konuya girerek, yeni komutanlara da Kerkük ve Musul konusunu açmış ve bu konuda tanınmış bir İngiliz yazarın yakınlarında yazdığı ve bu iki yerin Türkiye için önemini belirten bir makaleyi kendilerine okumuştur.³³⁹

Körfez Krizi ile başlayan süreç, yaygın kanaate göre Türkiye’de dış politikanın sivilleşmesi örneği olarak kabul edilse de bu düşünceye katılmamız mümkün değildir. Çünkü TSK’nın dış politikayı tek başına yürütmek gibi bir davranışına karşı sivil iktidarın bir karşı koyması söz konusu değildir. Ayrıca, özellikle, ABD ile yapılan temaslar en üst düzeyde Özal³⁴⁰ ve ABD Başkanı Bush arasında yapılmaktadır. Her

³³⁷ Özal’ın bu sözü söylediğine herhangi bir kaynakta rastlanılmamıştır. Fakat bu söz Kriz günlerinde Türkiye’nin Körfez politikasındaki hedeflerini açıklamak için siyasetçiler, dış politika yazarları basın tarafından kriz döneminde sukça kullanılmıştır.

³³⁸ İlhan Uzgel, “Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Örnekleri: Körfez Savaşı Örneği”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt 53, No: 1-4, Ocak-Aralık 1998, s. 322.

³³⁹ Necip Torumtay, **Orgeneral Torumtay’ın Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.115.

³⁴⁰ Özal bu dönemde tek adam olmaya çalışmıştır. Adetâ bir başkan gibi hareket etmiştir. Özal’ın bu dönemde oynadığı rolün önemli olduğunu fakat abartıldığını savunan bir çalışma için bkz: Şaban Çalış,

şeyden önce bu dönemde Türkiye’de siyasal sistem ve anayasal sorumluluklar gereği dış politikadan ve ulusal güvenliğin sağlanmasından sorumlu olan Hükümet tamamen devre dışı kalmıştır. Cumhurbaşkanı, Hükümetin dış politikadaki konumunu dikkate almamıştır. Aslında bu sırada yetkin ve sorumluluklarının farkında bir hükümet olduğunu söylemek de mümkün değildir.

TSK’nın bu dönemde, Özal’ın politikasının karşısında olduğu kesindir. Genelkurmay Başkanı Torumtay, savaş bittikten sonra bölgede özellikle de Irak’ta yeni sorunlar baş göstereceğini ve bu aşamada fiilen savaşa girmemiş Türkiye’nin bölgesel güvenliğe ve istikrara yapacağı katkılarının savaşa katılması ile elde edilecek katkıdan daha fazla olduğunu düşünmüştür.³⁴¹ Torumtay, TSK’nın Türk dış politikasının ilkelerine bağlı çizgisine yansıtan bir yaklaşımdır. Torumtay, bir makalesinde Türk dış politikasının; realist, maceradan uzak ve barış merkezli olduğunu ve Türkiye’nin haklarını uluslararası antlaşmalar ve uluslararası hukuk çerçevesinde koruyabileceğini ve hiçbir zaman ilk saldıran olmayacağını ifade etmiştir.³⁴² Özal’ın özellikle Musul ve Kerkük’ün ilhakını amaçlayan dış politikasının Torumtay’ın dış politika anlayışı açısından bir macera olarak kabul edildiği söylenebilir.

TSK’nın Körfez Savaşındaki dış politikadaki rolü bir sonraki alt başlıkta inceleyeceğimiz Türkiye-İsrail ilişkilerindeki rolünden çok farklıdır. TSK, bu olayda demokratik sınırlar içerisinde hareket etmiştir. Savaşa katılıma karşı olmakla birlikte, siyasî iktidarın vereceği karar doğrultusunda tüm hazırlıklarını yapmıştır. Genelkurmay Başkanı Torumtay, kriz sürecini devletin karar mekanizmasının raydan çıktığı bir dönem olarak nitelendirmektedir. Kendisinin, hükümetin siyasî direktifinin ne olduğu konusunda yaptığı değişik başvurulara rağmen hükümetin bu konuda bir karar vermediğini söylemektedir:

“2 Ağustos’tan sonra geçen dört aylık süre içerisinde Körfez’deki koalisyon güçleri yoğun bir faaliyet ile yığınaklarını tamamlamış ve büyük ölçüde savaşa hazır duruma girmişlerdi. Bize gelince, Cumhurbaşkanının basına yaptığı bilinen açıklamalarındaki çeşitli görüş ve niyetleri doğrultusunda asıl yetkili makamlarca ne bir karar alınmış ne de bunla ilgili kapsamlı ve kesin bir tespite yönelik değerlendirme yapılmıştır.... Zaman alacak askerî hazırlıkları yönlendirmek bakımından çok önemli olan husus, bir an önce açık hükümet politikasının saptanması ve bu konuda hükümet direktifinin Bakanlıklara ve Genelkurmay Başkanlığına verilmesiydi. Nitekim bu maksatla böyle bir direktifin verilmesi lüzumu Başbakan ve Cumhurbaşkanına tarafımdan arz edilmiş ve bu talep zaman

Turkey’s Traditional Middle East Policy and Özalist Diplomacy: Gulf Crisis Revisited”, **S.Ü Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, No: 4.(2000) s-101-117.

³⁴¹ Torumtay, Orgeneral..., s. 117.

³⁴² Necip Torumtay, “Turkish Military Doctrine”, **Foreign Policy**, Volume XV, No: 1-2, s. 20-25.

içerinde birkaç defa kendilerine hatırlatılmıştır. Buna karşın millî siyasetimiz sık sık tekrarlanan BM kararlarına uymak dışında zaman zaman değişen görüşlerden öteye geçememiş ve dört ay süreyle hükümetin resmî siyasî direktifini bir türlü alamamıştır.”³⁴³

TSK ile Cumhurbaşkanı Özal arasındaki görüş ayrılığı sonucu Genelkurmay Başkanı Torumtay: “İnanmadığım prensiplere ve devlet anlayışımınla hizmete devamı mümkün görmediğim için istifa ediyorum” açıklamasını ile görevinden 3 Aralık 1990’da istifa etmiştir.³⁴⁴ Torumtay’ın istifa yolunu seçmesi demokratik sınırlar içinde bir davranıştır. Siyasal iktidar tarafından verilecek kararları uygulayacak olan bir devlet görevlisinin inanmadığı ve sorumluluklarını yerine getiremeyeceği bir kararı uygulamaya çalışmaktansa istifa yolunu seçmesi Türk devlet hayatında örneğine pek sık rastlanmayan bir davranıştır. Torumtay’ın istifası ile TSK’nın ülkenin dış politikası ile ilgili kararlarda tavrını ve tepkisini demokratik sınırlar içinde kalarak sergileyebileceğini göstermiştir.

Torumtay’ın istifası siyasiler arasında farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Hürriyet Gazetesi yazarı Ertuğrul Özkök, köşe yazısında Cumhurbaşkanı Özal’ın “Bize Savaşacak Paşalar Lazım” başlıklı yazısında Özal’ın istifa ile ilgili değerlendirmesini yazısının başlığına taşımıştır.³⁴⁵ Muhalefet lideri Demirel ise, Torumtay müdahale etme yerine istifayı seçti demiştir.³⁴⁶

Torumtay’ın istifası dış politikadaki karar alma mekanizmasına ve Cumhurbaşkanı Özal’a yönelik ilk tepki değildir. Torumtay’ın istifasından önce hükümet kanadından Dışişleri Ali Bozer 11 Ekim 1990 ve Milli Savunma Bakanı Safa Giray’da 18 Ekim 1990 tarihlerinde istifa etmişlerdir. Hükümet kanadındaki bu istifalar Özal’ın herhangi bir uygulama planına dayanmayan dış politikasının sadece TSK tarafından değil hükümetin bazı üyelerince de kabul görmediğini göstermektedir.

Türkiye, Körfez Savaşı sürecinde Batı yanlısı bir dış politika uygulamıştır. Özellikle Mısır ve Suudi Arabistan gibi önemli Arap ülkelerinin de koalisyon güçleri tarafında yer alması, Türkiye’nin politikasının bölge ülkelerince tepki görmesini önlemiştir. Esasen Türkiye Ortadoğu’ya yönelik geçmişteki politikalarında Ortadoğu’dan gelebilecek olası tepkileri hesap eden bir kaygıyı geçmişte de taşımamıştır. Türkiye’nin Körfez Savaşından beklentileri yerine gelmemiş, ambargodan

³⁴³ Torumtay, **Orgeneral...**, s. 108-120.

³⁴⁴ **Hürriyet**, 4 Aralık 1990.

³⁴⁵ Ertuğrul Özkök, “Bize Savaşacak Paşalar Lazım”, **Hürriyet** 4 Aralık 1990.

³⁴⁶ **Hürriyet**, 5 Aralık 1990.

kaynaklanan nedenlerden dolayı da büyük ekonomik kayba uğramıştır. Körfez Savaşında takip ettiği dış politika Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında dikkate alınan bir aktör olmasına da imkan vermemiştir.

Her şeyden önce, kriz döneminde siyasal karar alıcıların kendi aralarında ve TSK ile ilişkilerinde var olan görüş ayrılıkları Türkiye'nin tutarlı bir politika ortaya koymasını engellemiştir. Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan tablo da PKK terörü Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğundan dolayı tırmanış göstermiş ve 1990'lı yılların ilk yarısı PKK terörünün en şiddetli olduğu yıllar olarak kayıtlara geçmiştir.

TSK, bu dönemde Cumhurbaşkanı Özal'ın politikalarına karşı çıkmış fakat bunu demokratik sınırlar içerisinde yapmıştır. Kriz döneminde ABD ve koalisyon güçlerinin muhatapları siviller olmuş ve bu kriz boyunca devam etmiştir. TSK'nın krize yönelik yaklaşımı Türk dış politikasının geleneksel çizgisine uygun olmakla birlikte, politikasını kabul ettirmekte ki tutumu müdahaleci geleneksel çizgisinden önemli bir ayrışma göstermiştir. Bir sonraki alt başlıkta inceleyeceğimiz Türkiye-İsrail ilişkilerinde, TSK'nın tutumu geleneksel müdahaleci çizgisiyle uyumlu, Körfez Savaşı dönemindeki tutumunun tam tersi bir özellik göstermiştir.

6.2 Türkiye – İsrail İlişkileri

TSK'nın şekillenmesinde öncü olduğu dış politika konularından birisi de Türkiye- İsrail ilişkileridir. Hatta TSK İsrail ile gelişen ilişkilerin 1990'ların ikinci yarısında adeta itici gücü olmuştur. Bir dönem *stratejik ortaklık* olarak ta nitelendirilen Türkiye – İsrail ilişkileri dalgalı bir seyir izleyerek devam etmektedir. Bunda Türkiye'de değişen iktidarlar ve TSK üst yönetiminin yanında, Ortadoğu'daki gelişmelerinde yadsınamaz payı vardır. Yine de iki ülke arasındaki ilişkilerin en canlı olduğu 1990'lı yıllarda askeri işbirliğinin boyutları ve TSK'nın bu ilişkinin sürdürülmesindeki kararlılığı dikkat çekicidir.

Avrupa'da yüzyıllarca süren Yahudi düşmanlığı, 1492'de soykırımla sonuçlanırken Yahudiler sonrasında Avrupa'da gettolarda yaşamaya başlamışlardır. Yahudileri Avrupa'dan atma fikri dağınık halde bulunan bu topluluğu fark eden Napolyon tarafından 1798 yılında Mısır seferine katılmaları durumunda vaad edilen

toprakları kurmaya davet edilmeleri ile yeni bir hal almıştır.³⁴⁷ Bu niyet 1917 Balfour Deklarasyonu, 1920 San Remo Konferansı ve Filistin üzerindeki İngiliz mandasının Milletler Cemiyeti'nce (MC) 24 Temmuz 1922'de kabul edilmesiyle hayata geçmiştir.³⁴⁸ 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ile yüzyıllarca Avrupa tarihinde önemli bir problem olan Hıristiyan-Yahudi çatışmasına son verilmek istenmiştir. Fakat Avrupa tarihi ve toplum modeli içinde önemli bir çatışma alanı olan bu sorunun Ortadoğu'ya ihracı dünya'nın başka bir bölgesinde onlarca yıldır süren yeni bir çatışmanın da başlangıcı olmuştur.

Türkiye taksim kararına karşı olmasına rağmen 11 Aralık 1948'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla kurulan Filistin Uzlaştırma Komisyonunun kurulmasında olumlu oy kullanarak ABD ve Fransa ile birlikte komisyonun üyeliğine getirilmiştir. Arapların karşı olduğu bu komisyonda Türkiye'nin kurucu üye sıfatıyla yer alması Arap ülkeleri ile Türkiye arasında Filistin konusundaki ilk ayrılık noktasını oluşturmuştur.³⁴⁹

Türkiye İsrail'i 28 Mart 1949 da *de facto* tanımaya başlamıştır. 8 Şubat 1949'da dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın "İsrail devleti bir gerçektir. Otuzdan fazla ülke onu tanımıştır. Arap temsilcilerde İsraili temsilciler ile konuşmaktadırlar."³⁵⁰ açıklaması sonrasında Fransa ve İngiltere'nin İsrail'i tanımalarının ardından alınan kararla Türkiye, İsrail'i tanıyan 43. ülke olmuştur. Türkiye İsrail'i en son tanıyan Avrupa ve ilk tanıyan halkının çoğu Müslüman olan devlettir. Mart 1950'de üst düzey diplomatik ilişkilerin kurulması ile ikili ilişkiler yeni bir döneme girmiştir.³⁵¹

CHP döneminde resmî olarak tanımayla başlayan ilişki süreci DP iktidarı döneminde geliştirilse de İsrail'in tanınması DP lideri Adnan Menderes'e CHP tarafından bırakılan bir dış politika yükü olarak görüldü.³⁵² Zaten bu tanıma Arap ülkeleri nezdinde tepkiyle karşılandığı için ilişkiler düşük bir seviyede tutulmaya çalışılmıştır. 4 Temmuz 1950'de imzalanan Ticaret ve Ödeme Antlaşması İsrail ile

³⁴⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, Nisan 2001, s. 377.

³⁴⁸ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s.380.

³⁴⁹ Şule Kut, **Filistin Sorunu ve Türkiye**, TÜSES Yayınları, 1991, s.13.

³⁵⁰ Mehmet Sami Denker, **Uluslararası Terör, Türkiye ve PKK**, Boğaziçi Yayınları İstanbul. 1999, s. 182.

³⁵¹ Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", (içinde), Sönmezoğlu, **Türk Dış**, s. 329.

³⁵² Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış politikası**, İmge Kitabevi. Ankara, 1990, s. 43.

ilişkilerin ilk somut adımı olurken 5 Şubat 1951'deki Hava Ulaştırma Antlaşması ile derinlik kazanmıştır.³⁵³

Türkiye - İsrail ilişkileri, Ortadoğu'daki gelişmelerden ve Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerinden etkilenen bir ilişki olmuştur. 1956'da Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın³⁵⁴ Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklaması üzerine İsrail, İngiltere ve Fransa, Mısır'a saldırarak Süveyş çevresini işgal ettiler. Süveyş Krizi başlamadan önce de Nasır, Türkiye ve Irak'ın da üyesi bulunduğu Bağdat Paktını emperyalist bir blok olarak nitelendirmekte ve her iki ülkeyi de emperyalizme hizmet etmekle suçlamaktaydı. Mısır, Bağdat Paktı'na Irak'ı Batı lehine Arap cephesinden kopardığı için ve İsrail'de Türkiye'nin, Irak'ın isteği üzerine 1947 tarihli BM Filistin Kararlarını uygulamak üzere mektup teatisini kabul etmesi yüzünden buna karşı çıkmaktaydı. Çünkü Türkiye'nin, İsrail'in BM'nin 1947 tarihi itibarıyla öngördüğü sınırlara çekilmesini istemesi anlamına gelmekteydi. Her ne kadar Menderes hükümeti, Irak'la görüşmelere başlamadan önce İsrail'e Araplarla herhangi bir uzlaşmanın kendileriyle olan ilişkilerine zarar vermeyeceği garantisini vermişse de Irak'la Türkiye'nin mektup teatisi İsrail'in hoşuna gitmedi.³⁵⁵ Mektup değişimi meselesi Türkiye-Irak antlaşmasına dahil edilmediyse de İsrail'le olan siyasi ilişkileri olumsuz etkilemiştir.³⁵⁶

Krize yönelik Türk tavrı esaslı çelişkiler içermiştir. Türkiye'nin Süveyş Kanalı Şirketi ile ilgili bir çıkarı olmamasına rağmen Batı ülkeleri ile beraber hareket etmesine rağmen paradoksal bir tavırla İngiltere'nin ihraç edildiği Bağdat Paktı ülkeleri ile beraber krizden sonra Mısır'a yönelik atağı kınamıştır.³⁵⁷ Türkiye, İsrail'in Mısır'a yönelik giriştiği silahlı saldırı üzerine İsrail'e karşı tavır almakta gecikmemiş İsrail

³⁵³ Alptekin Dursunoğlu, **Stratejik Ortaklık**, Anka Yayınları, İstanbul. 2001, s. 33.

³⁵⁴ Cemal Abdülnasır Arap Milliyetçiliği düşüncesinin siyasal alandaki zirve ismidir. Sosyalizmle harmanlanmış seküler Arap milliyetçiliğinin siyasal alandaki izdüşümü olan Baasçı hareketin öncüsüdür. Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerindeki modern milliyetçi hareketleri etkilemiştir. Nasır'ın siyasal çizgisindeki en büyük kırılma Mısır'ın 1967 Arap-İsrail savaşını kaybetmesi ile başlamıştır. Öyle ki Nasır'dan sonraki Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın eşi Cihan Sedat anılarında Nasır'ın 1967 savaşından sonra yaşadığının söylenemeyeceğini anlatır. Daha fazla bilgi için Bkz: Ahmet Abu El-Feth, **Mısır İhtilalinin İçyüzü ve Nasır**, Rektur Yayınları, İstanbul. 1965 ve Cihan Sedat, **Anılar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁵⁵ Dursunoğlu, a.g.e, s. 33.

³⁵⁶ Ayşegül Server, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı, Ortadoğu**, Boyut Kitapları, Ankara, 2001, s. 129.

³⁵⁷ İsmail Soysal, "70Years of Turkish-Arab Relations and an Analysis on Turkey-Iraqi Relations", **Studies on Turkish-Arab Relations**, No:6.1991, (aktaran) Bülent Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Bağlam Yayınları. 1997, s. 133.

Büyükelçisi Şefkati İstinyeli'yi geri çekmiştir. Fakat aynı gün Kudüs'te Türk Büyükelçisi Şefkati İstinyeli, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'nin bu tutumunun Bağdat Paktını güçlendirmek amacı güden ama İsrail'e karşı düşmanca bir tavır olarak yorumlanmaması gerektiğini ifade etmiş ve Büyükelçinin geri çekilmesinin İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkilemeyeceğini belirtmiştir.³⁵⁸

İsrail'in kuruluşundan itibaren Türkiye'nin Arap-İsrail dengesini gözetken politikası, 1970'li yıllara gelindiğinde Ortadoğu ile ilişkilerde Arap faktörü lehine bir seyir almıştır. Özellikle 1950'li yıllarda, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye kaynaklık eden; Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki yerini sağlamlaştırma meselesi Türkiye'nin NATO'ya giriş ve Bağdat Paktı'nın tasfiyesi ile tersine ivme kazanmıştır. Aynı yıllar Filistin meselesinin uluslararası ilişkilerin istikrarlı bir gündemi haline geldiği yıllardır. Tarihî, dinî ve kültürel faktörlerle Filistin meselesine ilgisiz kalamayacak olan Türkiye böylece ağırlığını Araplarla ilişkilerden yana koymuştur. Yine, 1973 yılında petrolün Yom Kippur Savaşı ile ilk kez bir ekonomik ve politik silah olarak kullanılması ile artan petrol fiyatları Türkiye'nin Arap ülkelerine yakın durmasını sağlamıştır. Türkiye 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında, ABD'nin üslerini kullanmasına izin vermemiştir. Petrol krizi sonucu büyük ekonomik kazançlar elde eden Arap ülkeleriyle ilişkileri arttırmak için, Türkiye Arap ülkeleriyle özellikle Libya ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir.³⁵⁹

Uluslararası alandaki gelişmelerin yanında iç politikadaki bazı önemli gelişmeler de Arap kartını ön plana çıkarmıştır. İslamcı Milli Selamet Partisi (MSP) 1974-1978 yılları arasında koalisyon ortağı konumuna yükselmesiyle, Türkiye'nin İslam ülkeleri ile iyi ilişkiler kurması partinin Genel Başkanı Necmettin Erbakan tarafından sık sık ifade edilmiştir. İkinci olarak Türkiye'de radikal solcu hareketler büyük bir ivme kazanmış ve Filistin'deki direnişçi hareketler ile yakın ilişkiler kurarak gerilla eğitimi almışlardır. Bu durum Türk dış politikasının uzun yıllar dikkate almak zorunda oldukları unsurlar olmuşlardır.³⁶⁰

Arap ülkeleri ile ilişkilerde Filistin boyutunun ön plana çıkması Türkiye'nin Kıbrıs meselesine de katkıda bulunmuştur. Türkiye 10 Kasım 1975 tarihinde BMGK'da

³⁵⁸ Gönübol, **Olaylarla ...**, s. 284-285.

³⁵⁹ Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", (içinde) Sönmezoglu, **Türk Dış...**, s. 242.

³⁶⁰ Kemal Karpat, **Turkish and Arab-Israeli Relations**, Leiden 1975, s.116.

siyonizmin ırkçılığın bir türü olarak nitelendirildiği karar tasarısına olumlu oy vermiştir. Türkiye 1975'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) Filistin halkının tek ve meşru temsilcisi olarak tanımıştır. Ardından da 1976 yılında İstanbul'da yapılan İKÖ 7. Dışişleri Bakanları toplantısında Kıbrıs konusunda Türkiye'ye destek verilmiştir. Fakat Ankara'da FKÖ bürosu açılması ancak 1979'ta mümkün olmuştur. Bunun gerekçesi de FKÖ'nün Rum tezlerine destek vermesidir.³⁶¹

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin kırılma noktası 1980 yılında İsrail'in başkentini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararı olmuştur. Türkiye bu karara sert tepki göstererek Kudüs temsilciliğini kapatmıştır. Bu gelişmeler üzerine baş gösteren tartışmaların ardından, İsrail ile ilişkilerin kesilmesi gerektiğini savunan MSP'nin verdiği bir gensoru önergesi ile Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, güvensizlik oyu ile düşürülmüştür.³⁶² 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin ardından 2 Aralık 1980'de Milli Güvenlik Konseyi İsrail ile ilişkileri Kudüs'ü başkent yapma kararının karşılığı olarak ikinci kâtip seviyesine indirmiştir.³⁶³

İsrail ile ilişkiler 1985 yılında karşılıklı olarak maslahatgüzar seviyesine yükselmiş ve ilişkilerin stratejik boyut kazanacağı 1990'a kadar bu şekilde sürdürülmüştür. İsrail ile ilişkilerin diplomatik olarak alt seviyeye inmiş olması iki ülke arasındaki ilişkilerin kesildiği şekilde anlaşılmalıdır. Bu noktada Türkiye-İsrail ilişkilerinin uzun yıllara dayanan gizlilik boyutu karşımıza çıkmaktadır. Ağustos 1957'de İsrail Cumhurbaşkanı David Ben Gurion, Dışişleri Bakanı Golda Meir, Dışişleri Müsteşarı Şimon Perez ve Genelkurmay Başkanı Zvi Zur, dönemin Başbakanı Menderes ile görüşmek üzere Ankara'ya geldiklerinde, Türk Dışişleri resmî programda olmayan ziyareti, heyetin kullandığı El-Al uçağının motorundaki arıza sebebiyle Ankara'ya zorunlu iniş diye açıklamıştır. Bu ziyarette Sovyet yayımlarına karşı gizli işbirliği anlaşması imzalanmıştır.³⁶⁴

Türkiye İsrail ilişkilerinin gizlilik boyutunu gösteren bir diğer örnekte, İsrail'in Beyrut operasyonu sırasında bu ülkede bulunan başta ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia – Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Ermeni Gizli Ordusu) ve Ermeni Soykırım Adalet Komandoları (JCGA) olmak üzere özellikle yurt dışında

³⁶¹ Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap..", s. 246.

³⁶² Hakan Yavuz, "Turkey's Relations with Israel," *Foreign Policy*, 1991, C. 15, No: 3-4, s. 55.

³⁶³ Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", (içinde) Sönmezoğlu, *Türk Dış...*, s.337.

³⁶⁴ Avni Özgürel, "Türk Hilali ve David Yıldızı", *Radikal*, 18 Temmuz 2004.

görev yapan Türk diplomatları şehit eden Ermeni terör örgütlerinin üstlendiği kamplarına yaptığı baskınlardır. İsrail yönetimimin Türk görevlilerini daveti üzerine uluslararası bir skandala yol açmamak için operasyon illegal grupların kullanılması yoluyla yapılmıştır. Ülkücü mafyanın önemli ismi Alaaddin Çakıcı ve on kadar ülkücü Almanya'dan Beyrut'a gönderilmiş ve İsrail komandoları ile birlikte Ermeni teröristlerin kamplarına girmişlerdir.³⁶⁵ Türk istihbaratının en elit adamları tarafından baskın sırasında temel hedef ASALA lideri Agop Agopyan bulunamayınca aralarında JCGA Merkez Komitesi üyesi Agop Aşçıyan'ında bulunduğu bir grup Ermeni terörist öldürülmüştür.³⁶⁶

1990 yılı Soğuk Savaş'ın bitişine tanıklık etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte uluslararası sistem yeniden yapılanmaya başlamıştır. Yeni Dünya Düzeni olarak nitelendirilen bu çerçevede aslında kendi içerisinde düzensizliği de barındırmaktadır. II.Dünya Savaşı sonrasında uluslar arası sistemi inşa eden antlaşmalar ve kurumların benzerleri bu yeni dönemde gözden düşmeye başlamıştır. Uluslararası sistem yoğun biçimde etnik temelli çatışmalara sahne olmuştur. Soğuk Savaşın birçok sorunu da yeni döneme taşınmıştır.

Bu sorunlardan biri de Filistin-İsrail çatışmasıdır. 1948'de İsrail'in kurulması ile başlayan çatışma halen devam etmektedir. Sorunun çözümüne ilişkin adımlar Oslo ve Madrid görüşmeleri ile başlaması ile yapılan bir dizi antlaşma ile bir Barış Süreci tesis edilmeye başlanmıştır. Bu konuda yapılan antlaşmalar Filistin Sorununun can damarını teşkil eden Kudüs'ün statüsü ve Filistinli mülteciler sorununa değinmediği için başarıdan uzak kalmıştır.

Ortadoğu Barış Süreci (OBS) Türkiye İsrail ilişkilerinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. OBS'nin İsrail üzerindeki engelleri kaldırması Soğuk Savaş döneminde yaşadığı çift yönlü baskı karşısında İsrail ile ilişkilerini genellikle deklare edilmemiş pozisyonlarda sürdüren Türkiye'nin daha rahat davranmasına yol açmıştır. İsrail ise Türkiye gibi Soğuk Savaş döneminde temel küresel blok tercihlerinde paralel davrandığı ülkelerle olan ilişkilerini derinleştirerek yeni dönem için diplomatik ve ekonomi politik açılımlar sağlamıştır. Öte yandan İsrail'in özellikle SSCB'nin boşalttığı

³⁶⁵ Halil Nebiler, **Aktüel Dergisi**, Sayı 37, 19-25 Mart 1992, (aktaran), Nezih Tavlaş "Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri", **Avrasya Dosyası.İsrail Özel Sayısı**, Cilt 5, Sayı 1, İlkbahar 1999, s. 88.

³⁶⁶ Tavlaş, "Türk-İsrail Güvenlik...", s. 88.

alanlarda etkin bir politikaya yönelmesi, aynı alanlara yönelik doğal bir stratejik ilgi duyan Türkiye ile bu ülkenin Ortadoğu dışı alanlarda da ABD eksenli politikalarda işbirliği yapabileceği kanaatini yaygınlaştırmıştır.³⁶⁷

Türkiye-İsrail ilişkilerine Soğuk Savaş döneminde hâkim olan çekingenlik yeni dönem ile birlikte ortadan kalkmış ve karşılıklı ziyaretler ile ilişkiler normal bir seyir izlemeye başlamıştır. 1992 yılı başında İsrail ile ilişkiler yeniden büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır.³⁶⁸ Haziran 1992’de İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog’un İspanya’dan Türkiye’ye Yahudi göçünün 500.yıl dönümü ile ilgili programa katılmak üzere İstanbul’a gelmesi ilişkilerin gelişimini ateşleyen faktör olmuştur. Bu gezinin hemen ardından dönemin Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş’in Haziran 1992’deki İsrail gezisi sırasında iki ülke arasında giderek önem kazanan turizm alanına ilişkin olarak imzalanan anlaşma, iki ülke ilişkilerindeki normalleşmenin başlangıcı olmuştur.³⁶⁹

Oslo Antlaşmasının Eylül 1993’te imzalanmasının ardından dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin 14 Kasım 1993 tarihinde İsrail’e resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sonrasında Ocak 1994’te İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman Türkiye’yi ziyaret etmiştir.³⁷⁰ Hemen sonrasında Nisan 1994’te İsrail dışişleri Bakanı Şimon Perez Türkiye’yi ziyaret etmiş ve ardından Haziran 1994’te ise İsrail Ekonomi ve Planlama Bakanı Şimon Shitrit Türkiye’ye gelmiştir.

İkili ilişkilerin bu şekilde ivme kazanmasının bölge ülkelerinin dikkatini çekmesi üzerine Türkiye resmi deklarasyonlarında İsrail ile yürütülen ilişkilerin hiçbir üçüncü ülkeye karşı olmadığını ısrarla vurgulayarak bu ilişkinin kendi alanını daraltmasını engellemeye çalışmıştır. Ancak ilişkilerin hızlı gelişme gösteren seyri ve kapsamı bu konudaki bölgesel tedirginliklerin aşılmasını engellemeye yetmemiştir. Bu ilişkinin Kürdistan İşçi Partisi’ni (PKK) destekleyen ve Yunanistan ile Türkiye karşıtı bir bağlantı oluşturma çabasında olan Suriye’ye karşı taktik nitelikte anti-terör istihbaratını güçlendirmeye yönelik olduğu ve Türkiye’nin askerî modernizasyon projeleri için yeni

³⁶⁷ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 419.

³⁶⁸ İsmail Soysal, “Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995, s. 474.

³⁶⁹ Hakan Yavuz, “Turkish İsraili Relations Through the Lens of the Turkish Identity”, **Journal of Palestine Studies**, Volume 27, No:1, Autumn 1997, s. 28, (aktaran) Faruk Sönmezoğlu, **II.Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul.2006, s. 580.

³⁷⁰ **Milliyet**, 26 Ocak 1994.

imkânlar oluşturduğu gibi Türk tezleri 1990'ların sonuna doğru Türkiye'nin bölgedeki diplomatik manevra alanını iyice daraltmıştır.³⁷¹

Kasım 1994'te dönemin Başbakan'ı Tansu Çiller'in İsrail'e yaptığı gezi ise, ilk kez bir Türk Başbakanın İsrail'i ziyaret etmesinin yanısıra, iki ülkenin terörizmin önlenmesi konusunda bir işbirliği antlaşması imzalaması nedeniyle ikili ilişkilerin bir başka dönüm noktasını işaret etmektedir.³⁷² Bu ziyaretin ardından iki ülke arasındaki stratejik ve askerî işbirliğinin giderek önem kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin bu dönemdeki İsrail ile ilişkilerinin askeri bir boyut kazanması başta İran ve Suriye olmak üzere bölge ülkelerinin dikkatinden kaçmamıştır.

İlişkilerin gelişmesinde TSK'nın rolü belirgindir. Bu rol hem askerî antlaşmalar ile kendini göstermiş hem de özellikle 1996 yılında Refah Partisi'nin (RP) büyük ortağı olduğu Refahyol hükümetinin ve bu hükümetin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın İsrail'e karşı olumsuz tavrını dengelemekte kendini göstermiştir. Türkiye - İsrail ilişkilerinin gelişmesine olan istek sadece Türk tarafından kaynaklanmamıştır. İsrail ilişkilerin gelişmesine büyük önem vermektedir. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesi Ortadoğu bölgesinde Arap ülkeleri ile kuşatılmış ve İslam devrimi sonrasında İran gibi önemli bir müttefikini kaybetmiş olan İsrail açısından son derece önemlidir.

İsrail'in bu arzusunu açıklayıcı bir örnek Türkiye ile İsrail arasında Manavgat suyunun İsrail'e yapılacak transferi ile ilgili olarak İsraili akademisyen Efraim İnbar'ın sözleridir:

"İsrail'in suyu alıp Akdeniz'e dökmesinin bile sağlayacağı kazançlar inanılmaz büyüklüktedir. Oysa şaşırtıcı bir biçimde bu mesele sadece ekonomik terimlerle formüle edildi ve hazine yetkilisinin Türkiye'den su alımının deniz suyunu artırmaya nazaran pahalı olduğu yönündeki kıyaslama yapmasına izin verildi. Jeostratejiden anlamayan birkaç genç ekonomistin, stratejik açıdan son derece önemli bir alışverişi baltalama becerisi gerçekten hayret vericidir"³⁷³

demıştır.

TSK, Türkiye'yi İsrail'e doğru yakınlaştırma da kilit aktör olmuştur. Askerî kapasitelerinin artırmaya ve savunma sanayilerini korumaya yarayabilecek çok sayıda işbirliği alanı olduğunu iki ülkede hissetmiştir. Nisan 1992'de iki ülkenin Savunma

³⁷¹ Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 419.

³⁷² Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", (içinde) Sönmezoğlu, **Türk Dış...**, s. 341.

³⁷³ Efraim İnbar, "Türkiye'ye Bu Yapılır mı?" **Jerusalem Post**, (çeviri) **Radikal Gazetesi**, 2 Temmuz 2002.

Bakanlıkları işbirliği ilkeleri üzerinde bir belge imzalamışlar ve ilgili belge Ekim 1994'te askerî işbirliği için spesifik alanların ayrıldığı, daha somut bir protokole dönüştürülmüştür. Aynı yılın yazında, iki ülke karşılıklı askerî ataşe değişiminde bulunmuşlar ve iki ordu arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. 1990'lı yılların ikinci yarısında üst düzey askeri yetkililer sık sık karşılıklı ziyaretlerde bulunarak ve iki ordu arasında ilişkileri daha yüksek bir işbirliği düzeyine çıkartan antlaşmalar imzalamışlardır.³⁷⁴

Ekim 1995'te, iki ülke hava kuvvetleri yılda sekiz defa olmak üzere birbirlerinin topraklarında eğitim uçuşlarına ve birlikte eğitim yapılmasına imkân sağlayan bir antlaşmaya varmışlardır. Söz konusu durum iki ülke hava kuvvetlerini daha önceleri bilinmeyen türde arazilerde eğitim imkânı sağlamıştır. İsrail pilotları için, uluslararası sınırları geçmemeye özen göstermelerine gerek olmaksızın bir arazinin üzerinde birkaç dakikadan fazla uçuş imkânını veren Türkiye'nin geniş toprakları altın bir fırsat olmuştur. Karşılığında Türk pilotları Negev Çölü'ndeki hava savaş tatbikat bölgesinden ve erken uyarı sistemlerinden faydalanmışlardır.³⁷⁵

Türkiye ile İsrail arasında 1996 Şubat ayında yılında dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir ile İsrail Savunma Bakanı arasında imzalanan savunma işbirliği antlaşması ilişkileri stratejik bir boyuta getirmiştir. Antlaşma diplomatik teamüller açısından her iki ülkenin savunma bakanlarınca imzalanması gerekirken Türk tarafında Genelkurmay İkinci Başkanının imzası vardır. Antlaşmanın imzalanmasından ise Erbakan hükümetinin haberi bile olmamıştır.³⁷⁶

Çevik Bir, İsrail ile ilişkilerdeki en önemli figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu dönemde TSK'nın en önemli kurumsal özelliklerinden ve geleneklerinden biri olan disiplin ve hiyerarşi bile ihlal edilmiştir denilebilir. Çevik Bir aslında Kuvvet Komutanlıklarından ve ordu komutanlıklarından daha alt düzey bir askerî makam olan Genelkurmay İkinci Başkanı iken çoğunlukla Genelkurmay Başkanını aşan bir profil çizmiştir.

³⁷⁴ Efraim İnbar, **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, ASAM Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27.

³⁷⁵ İnbar, **a.g.e.**, s. 29.

³⁷⁶ Özgürel, **a.g.m.**

Çevik Bir'in Ulusal Strateji Dergisinde yayınlanan makalesinde Türkiye-İsrail ilişkileri için çizdiği çerçeve dönemin en önemli figürünün bu konudaki mantığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Çevik Bir makalesinde:

“Soğuk Savaşın bitimi nedeniyle, Türkiye ile İsrail'in karşılaşmış oldukları stratejik tehditte bir azalma olmamıştır. Aksine, her iki ülke, kriz ve istikrarsızlıkların devamlı olduğu, tarihî Doğu-Batı ve Kuzey-Güney güzergâhlarının üzerinde konuşludurlar. Bu güzergâhlardan Doğu-Batı Türkiye, Kuzey-Güney İsrail tarafından kontrol edilmektedir. Dolayısıyla her iki ülkede bu bölgeye yönelik, çok yönlü stratejileri etkileyebilecek konuma sahiptirler. Bu nedenle Türkiye, Avrupa ile Avrasya arasında köprü rolü oynayabilecek, İsrail ise aynı rolü Kuzey-Güney güzergâhında oynayabilecek konumdadır.”³⁷⁷

vurgusunu yapmıştır.

Bir'in düşünüş tarzını yansıtan bu düşüncelerinin uygulanabilirliği nerdeyse imkansızdır. Türkiye ve İsrail'i adeta kaderleri ve akıbetleri ortak iki ülke haline getirmek bölge gerçeklerine aykırıdır. Bunun yanında sosyal bilimler literatürünün hem siyaset hem de ekonomi bilimleri kollarının önemli konularından olmuş Kuzey-Güney ilişkileri meselesinin, bir çok BM kararı ile işgalci olduğu belirtilen ve bölgesindeki demografik yapıyı sürekli sarsan İsrail tarafından belirleneceğini söylemek teorik düzeyde sorunlu bir yaklaşımdır.

Türkiye ile İsrail arasındaki askerî işbirliği daha önce savunma alanında yapılan antlaşmalar olmasına karşın bu zemin üzerine kurulmuştur. Bu antlaşma iki ülke arasındaki askeri işbirliği için bir konsept olmuştur.

Askerî İşbirliği ve Eğitim Antlaşması şu maddeleri içermektedir:

- İki ülkenin askerî eğitim alanında işbirliği yapmasını,
- Profesyonel uzmanlık alanlarında, mütakabiliyet esasına göre, farklı seviyelerde işbirliğinde bulunmasını,
- Askerî akademiler, birlikler ve karargahlar arasında karşılıklı ziyaretler yapılmasını,
- Karşılıklı olarak eğitim ve tatbikat uygulamalarında bulunulmasını,
- Bilgi ve tecrübe sağlamaya yönelik personel değişimini,

³⁷⁷ Çevik Bir, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, **Ulusal Strateji Dergisi**, Mart-Nisan 2000, Yıl 2, Sayı 11, s. 17.

- Donanmaya dahil gemilerin ve Hava Kuvvetlerine dahil uçakların karşılıklı olarak ziyaretler yapmasını.

- Askerî tarih, askerî müze, askerî arşiv, askerî film ve fotoğraf stüdyoları ile sportif faaliyetleri kapsayan sosyal ve kültürel etkinliklerin karşılıklı olarak düzenlenmesini,

- Antlaşma kapsamında mübadele edilen personelin, üçüncü bir ülke ile misafir ülke arasındaki çalışmalara katılmalarını içermektedir.³⁷⁸

Bu anlaşmanın yayımlanan metninde dikkati çeken çok önemli bir husus, iki ülke arasında daha önce 31 Mart 1994'te "Güvenlik ve Gizlilik Antlaşması" adı altında bir anlaşmanın yapılmış olduğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Askerî Eğitim ve İşbirliği Antlaşması'nda her türlü bilgi ve tecrübenin, 1994 tarihli söz konusu antlaşmaya göre korunacağı öngörülmektedir. Bu durum, iki ülke arasındaki askerî işbirliğinin, bilinçli bir seçimin ve tercihin sonucu olduğunun göstergesidir. Türkiye'nin daha önce başka ülkelerle benzeri antlaşmaları vardır. Bu antlaşmaların hepsi de hemen hemen aynı içeriği taşımaktadır. Fakat önemli olan İsrail ile imzalanan bu antlaşmanın taraflarca nasıl yorumlanıp uygulandıklarıdır.³⁷⁹

Bu antlaşma ile başlayan ilişkilerde TSK'nın rolü belirgin bir şekilde artmaktadır. İktidarda bulunan Erbakan hükümetinin geleneksel İsrail politikasına karşın TSK İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde ağırlığını koymuştur. İsrail ile gelişen işbirliğinin Türk iç politikasındaki gelişmelere paralel olarak geliştiğini de vurgulamak gerekmektedir. İktidarda bulunan Refah Partisi hükümetine TSK'nın yaklaşımı ile İsrail'in yaklaşımı arasında bir örtüşme söz konusudur.

1994 yılında İstanbul'da yapılan Birleşmiş Milletler Yerleşmeler Örgütü (HABİTAT) Zirvesi için Türkiye'ye gelen İsrail Cumhurbaşkanı Weizman, İsrail'in Sesi Radyosu muhabirinin, İslamcı Erbakan'ın Başbakan olma ihtimalinin güçlü olduğu konusunda ne düşündüğünü sorması üzerine Weizman: "Türkiye'ye gelme sebepim bu. Süleyman Demirel'i çok iyi tanıyorum. Ve onun elindeki bütün gücü kullanarak böyle bir gelişmeyi önleyeceğine inanıyorum. Ayrıca ordunun da kenarda bekleyeceğini sanmıyorum" demiştir. Erbakan da bu sözlerin kendisine hatırlatılması üzerine

³⁷⁸ "İşte Olay Antlaşma", **Milliyet**, 14 Temmuz 1996.

³⁷⁹ Osman Metin Öztürk, "Türk-İsrail Askeri İşbirliği Üzerine", **Avrasya Dosyası İsrail Özel Sayısı**. İlkbahar 1999, s.255.

“Weizman başka ülkelerin iç politikalarına karışmayacak kadar kurt bir politikacıdır” demiştir.³⁸⁰

İsrail ve TSK’da RP konusunda örtüşen bu vizyon 28 Şubat döneminde kendisini her vesile ile hissettirmiştir. Türkiye’yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı David Levy’e Başbakan Erbakan tarafından bir türlü randevu verilmemekteydi. Ocak 1997’den itibaren Erbakan’ın sürekli ertelemeleri yüzünden ziyaret Nisan 1997’ye kaymıştı. Başbakan’ın İsrail Dışişleri Bakanı’na randevu vermemesi kriz olarak nitelendirilmekteydi. Erbakan’ın Levy’in randevu isteğine bir türlü yanıt vermemesi üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı devreye girerek Levy ile görüşme kararı almıştır. Karadayı’nın Levy ile görüşmesinin ardından Erbakan’da Levy ile görüşmek zorunda kalmıştır. TSK, bir kez daha İsrail ile ilişkilerin rotasının istikrarını korumuştur.³⁸¹

Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ise durumun kurtarılması telaşı içerisindeydi. Bakanlık yetkilileri Levy’nin görüşme talebinin kendilerine yaklaşık on beş gün önce geldiğini yoğun program üzerine şu ana kadar yanıt veremediklerini belirtmişlerdir. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in vefatı üzerine Başbakan Erbakan’ın programında bir boşluk oluştuğunu ve bu boşluğun değerlendirildiğini ve konuk bakanın kabul edileceğini belirtmişlerdir.³⁸²

Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı’nın İsrail Genelkurmay Başkanı Orgeneral Ammon Shahak’ın resmî davetlisi olarak 27 Şubat 1997’de tarihinde İsrail’e yaptığı ziyaret yine Refahiyol iktidarında yapılmıştır. Karadayı, ziyaretinde Türkiye ile İsrail arasında 400 yıllık bir beraberlik ve dostluğun çok sağlam bir alt yapısı bulunduğunu belirterek Türkiye ile İsrail’in organik, manevi ve duygusal ilişkisi olduğunu ve iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında dostluğun ebedî olacağını vurgulamıştır.³⁸³ Bu ifadeler Türk devlet adamlarının, ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Pakistan gibi ülkeler için kullandığı ifadelerdi. Karadayı’nın ziyareti sırasında gündeme gelen konulardan en önemlisi savunma sanayi alanında varılan mutabakat ve Türkiye’nin İsrail’den silah alımlarıydı.

³⁸⁰ Özgürel, **a.g.m.**

³⁸¹ Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 100.

³⁸² **Milliyet**, 8 Nisan 1997.

³⁸³ **Milliyet**, 27 Şubat 1997.

İsrail silahlarının çekici olmasının sebebi yüksek teknolojiye sahip olmaları ve çok önemli sayılan İsrail'in silah satış politikasının, Türk savunma sanayine askerî teknoloji transferine izin vermesidir. Dünya silah pazarının küçüldüğü ve İsrail ordusunun yerel kaynaklardan silah tedarikini azalttığı bir dönemde, genel olarak İsrail, göreceli olarak büyük olan Türk silah pazarının büyük bir bölümünü ele geçirme hevesinde olmuştur. İsrail askerî sanayilerinin hayatta kalması için ihracat çok önemli hale gelmiştir. İsrail İhracat Ajansı (Sibat) Başkanı Tümgeneral Yassi Ben-Channan'a göre, bu sanayilerin hayatta kalmaları için satışların % 75'ini ihracata yöneltmeleri gerekmektedir. 1990'lı yıllarda Ege'de gerginliğin azalması ve PKK tehdidinin ortadan kaldırılması ve bütçe kısıntıları nedeniyle, Türkiye planlanandan daha az harcama yapsa da İsrail savunma yetkilileri İsrail'den silah alımı için ülkede hala yeterince maddi kaynak olduğunu düşünmekteydiler. Fakat Mart 2001'deki ekonomik krizden sonra Türkiye silah pazarı hakkında şüpheler gündeme gelmiştir.³⁸⁴

İki ülke arasındaki en büyük antlaşma Aralık 1996'da Türkiye tarafından onaylanan ve sözleşme değeri 630 milyon dolar olan Türkiye'nin 54 Fantomluk filosunun modernizasyonunu içeren anlaşmadır. İlk 26 jet savaş uçağının yenilenmesi İsrail uçak sanayiinde (İUS) ve kalan 28 jetin yenilenmesi ise Türkiye'de yapılacaktır. İUS için F-4 antlaşması, şimdiye kadar yapılan en büyük yabancı sözleşme olmuştur. Bu antlaşmanın bir bölümü, Türkiye'ye 100 adet Popeye-1 stand-off havadan karaya füze satışını içermektedir.³⁸⁵

Türkiye ile İsrail arasında yapılan silah alışverişinin içeriğini özetle şöyledir:

- Arrow Füze savar sistemi: İsrail ve ABD'nin ortaklaşa geliştirdiği ve test atışlarının yapıldığı füze sisteminin üretimi. Ancak bu üretim için ABD'nin onayı gereklidir.

- Popeye Füzesi: Uçlarında video kamerası bulunan ve havadan havaya- karaya atılan bu füzenin daha gelişmiş olan Popeye 2 modeli için Türkiye'ye fabrika kurulmasının planlandığı belirtilmektedir.

- Dalilah Anti Radyasyon sistemi

- Harpy Anti Radyasyon füzesi

³⁸⁴ İnbar, a.g.e., s. 31.

³⁸⁵ **Defense News**, 9-15 Aralık 1996, s. 9, (içinde) İnbar, a.g.e., s. 31.

- Havadan ihbar kontrol uçağı.
- Deniz gözetleme entegrasyonu
- Harpoon Gúdümlü Füzeler.
- Deniz Platformları için ESM/ECM sistemleri
- Elektronik harp test ve eğitim sahası
- İnsansız hava uçakları
- M60 A3 tanklarının kapasitesinin yükseltilmesi
- Helikopter-Taarruz helikopterleri ve Modernizasyonu
- Galil Saldırı Silahı
- Simülatörler
- F4 Uçaklarının modernizasyonu
- F5 uçaklarının modernizasyonu³⁸⁶

İsrail ile askeri ilişkilerin geliştirildiğı günlerde RP 1996 Haziran ayında iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bunun iç politikadan kaynaklanan muhtelif faktörleri de vardır. Refahyol'un iktidardan düşmesinin ardından İktidara gelen Mesut Yılmaz Başbakanlığında kurulan yeni koalisyon hükümeti İsrail ile olan ilişkilere hız vermiştir. İktidarının daha ilk haftasında Mesut Yılmaz hükümeti Erbakan hükümeti zamanında komisyonda bekletilen serbest ticaret yasa tasarısını kabul etmiştir.

TSK 1990'lı yıllarda İsrail ile ilişkilerin en önemli aktörü olmuştur. İlişkilerin sapma gösterdiği anlarda devreye girmekten çekinmemiş ve bunu bazen devlet protokolünü aşan şekilde gerçekleştirmiştir. İlginç olan dönemin TSK yönetim kadrosu tarafından ısrarla sürdürülen bu ilişkinin sonraki TSK yönetimlerinde sivil otoriteyi devre dışı bırakılacak şekilde sürdürülmediğidir.

İsrail ile ilişkilerdeki bu canlılık 2000 yılından itibaren eski haşmetini veya en azından aktüel boyutunu yitirmiştir. İttifakın tesis edilmesinde önemli bir etken olan Suriye ve İran'ın PKK'ya verdiği desteğin ortadan kalkması, Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ile Suriye ile ilişkilerin belirgin şekilde düzelmesi haliyle İsrail

³⁸⁶ Yavuz Gökalp Yıldız, **Global Stratejide Ortadoğı**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 168-169.

ile olan ilişkilerin canlılığını düşürmüştür. Hakeza 2000 yılında başlayan El-Aksa intifadası sırasında İsrail'in Filistinlilere uyguladığı şiddetin Türk toplumunda yol açtığı duygusallıkta bunda etkili olmuştur. 2000 yılında dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyaret etme teşebbüsü ile başlayan El-Aksa intifadasının ilk günlerinde Filistinlilere İsrail tarafından uygulanan şiddet dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit tarafından soykırım olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler, 2004 yılında İslami Direniş Hareketi (HAMAS) Lideri Şeyh Ahmet Yasin'in İsrail tarafından öldürülmesini Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın devlet terörü olarak nitelendirmesi ve HAMAS'ın siyasi büro şefi Halid Meşal'in Şubat 2006'da yaptığı Türkiye ziyareti örneğinde olduğu gibi bazen gergin dönemler yaşanmaktadır.

Özellikle, Irak Savaşından sonra Türkiye'nin takip ettiği politikanın Arap ülkelerinde Türkiye'nin prestijini yükseltmesi ve Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinin ilerletmesi; Türkiye-İsrail ilişkilerinde en dinamik dönem olan 1990'ların ikinci yarısındaki düzeyin gerilemesine neden olmuştur. Buna karşın Türkiye İsrail ilişkilerinin kurulduğu tarihten bu yana geçen süreçte en belirgin özelliklerden biri olan gizlilik ilkesi göz ardı edilmemelidir. İsrail ile imzalanan savunma antlaşmaları halen yürürlüktedir ve uygulanmaktadır.

SONUÇ

Türk dış politikası, muhtevası ve sınırları Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından tayin edilmiş bir dış politikadır. Batıcı ve laik karakteri ile Türk dış politikası bu anlamda ideolojik bir dış politikadır. İdeolojik dış politikayı belli doktrin ve referansların propagandasını yapmak şeklinde değil, Türkiye için tayin edilen yön olarak algılamak gerekir. Kuruluşundan bu yana Batılı bir ülke ve topluma sahip olmayı amaçlayan Türkiye Cumhuriyeti, Batı merkezli dış politikayı, dış politikasının temeli haline getirmiştir.

Türkiye'nin Batıya yönelik dış politikasının yerine önerilen dış politika önerileri çoğunlukla düşünce boyutunda kalmış, ülkeyi yönetenlerce dönem dönem uygulamaya konulanlar ise süreklilik arz etmemiştir. Türkiye'nin İslam dünyası, Türk dünyası ve Rusya gibi çevresindeki ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini öneren düşüncelerin sahipleri; bu düşüncelerini açıklarken konjonktürel gelişmelerden hareket ettikleri için, Türkiye'nin Batıcı dış politikasını belirleyen kadronun ortaya koyduğu düşünce performansının çok uzağında kalmaktadırlar. Bu nedenle bu öneriler alternatif olarak değerlendirilmektedir. Alternatif olarak önermek zaten birinci tercihin ardılları olarak kalma sonucunu doğuracaktır.

Türk dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında temel sorumlu kurum hükümettir. Bunun yanın da dönem dönem kendi temsil performanslarından kaynaklanan nedenlerle Cumhurbaşkanları da dış politikanın yapımında etkili olabilmektedirler. Bunun yanında Türk Silahlı Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı da dış politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasında etkili rolü olan kurumlardır.

Dış politika yapımı temel olarak hükümetlerin sorumluluğunda olmasına rağmen, siyasal iktidarların dış politika yapımında sonsuz bir serbestiyete sahip oldukları söylenemez. Türkiye'nin birçok dış politika meselesi yetki ve sorumluluk açısından çeşitli bürokratik kurumlar arasında paylaşılmış bir görüntü vermektedir. Bu sorumluluk, siyasal iktidarların karar almasını kolaylaştıracak teknik hizmetleri sunma değil bizzat uygulanacak politikaların tayin ve tespitini de içermektedir.

Bu açıdan bakıldığında TSK, Türk dış politikası ile ilgili birçok mesele de temel politikaları tayin edici bir rol oynamaktadır. Geleneksel Türk-Yunan sorunları, Türkiye'nin İran ve Suriye gibi komşuları ile olan ilişkileri temelde bir güvenlik

meselesi olarak değerlendirilmekte bu da söz konusu sorunların çözümüne yönelik siyasî politika geliştirme imkânını kısıtlamaktadır.

Güvenlik merkezli bakış açısıyla, Türkiye'ye Şam'dan bakıldığında Suriye'den daha büyük ve güçlü bir ülke görülecektir. Tahran'dan bakıldığında ise tarihi olarak rekabet içerisinde bulunan bir ülke görülecektir. Yine, Türkiye'ye Atina'dan bakıldığında gerek askerî gerekse demografik faktörler açısından Yunanistan'dan daha büyük bir ülke görülecektir. Bu açıdan, kendisinden güçsüz olan ülkelerin, Türkiye'ye karşı korku taşımaları ve bunu zaman zaman teröre destek verme örneğinde olduğu gibi yanlış yollara yönelttikleri görülmektedir.

Uzun yıllar Türkiye'nin komşularından gelebilecek tehditleri savunma politikasının merkezine yerleştirmiştir. Fakat bu politika uzun zamandır devam eden gelen sorunları bertaraf etmemiştir. Türkiye'nin savunma ve güvenlik politikalarını komşularını merkez alarak belirlemesi bir politika kısırlığıdır ve kapalı bir havzada Türkiye'yi adeta kara parçaları ile çevrili (land locked) bir ülke haline getirmektedir. Oysa Türkiye, sahip olduğu ekonomik ve askeri gücün yanı sıra Batılı ülkeler başta olmak üzere dünya ile ilişkileri komşularından daha sağlıklı olan bir ülkedir. Türkiye, Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması örneğinde olduğu gibi komşularını makul ilişkiler seviyesine çekebileceğini de göstermiştir. Kuşkusuz bu usûl tüm komşularımızla her türlü mesele de uygulanabilecek bir usûl değildir.

Türkiye ile iyi geçinmek komşularımız için elzem olduğu kadar komşuları ile iyi ilişkiler kurmak Türkiye'nin de çıkarınadır. Örnek olarak Bulgaristan ile ilişkilerimizin bozulması Türkiye'nin ulusal çıkarlarını baltalayıcı niteliktedir. Geleneksel Türk-Yunan sorunlarının kısa sürede çözüme kavuşacağını beklemek iyimser bir tahmin olacağı için, Türkiye'nin Balkanlara ve Avrupa'ya açılacağı tek karayolu trafiği Bulgaristan üzerinden sağlanmak zorunda olacaktır. Aralarındaki orantısız güç farkına rağmen Türkiye'nin komşusu Bulgaristan ile iyi geçinmek zorunda olması coğrafyanın dayattığı bir olgudur. Bu örnekler açısından, Türk Silahlı Kuvvetlerinin tespiti ve tayininde etkili olduğu güvenlik merkezli dış politika anlayışının Türkiye'nin dış politika hinterlandını daralttığı söylenebilir.

NATO ile olan ilişkilerde de TSK belirleyici bir konumdadır. Oysa NATO, askerî bir organizasyon olmanın yanın da temelde siyasî bir organizasyondur. Fransa

gibi NATO'nun askerî kanadında yer almayan bir ülkenin NATO'nun siyasî kanadındaki faaliyetlerini sürdürmesi bunun kanıtıdır. Güvenlik politikalarının tespitinde temel bakış açısı siyasal olmasına rağmen Türkiye'nin NATO ile ilişkileri TSK tarafından yürütülmektedir.

TSK'nın, Türk dış politikasının belirlenmesinde ki rolü temelde Cumhuriyeti koruma ve kollama görevine dayanmaktadır. Dış politika, silahlı kuvvetlerce Türkiye'nin Batıcı ve laik karakterinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin batı merkezli rotasındaki seyrine devamı bu açıdan muhafazası gereken bir durumu arz etmektedir.

Türk dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında karşılaşılan en büyük sorunlardan birisi de karar alıcıların dış politikayı belirlerken faydalanacakları ekonomik, sosyal ve siyasal veri akışının sağlıklı bir biçimde sağlanamamasıdır. Büyük çapta bir düşünce metaforu gerektiren dış politik gelişmelerin ele alınması çoğunlukla sadece güvenlik boyutunda kalmaktadır. Oysa dış politika konuları temelinde ekonomik, askerî, kültürel ve dinsel boyutlar da olabilen siyasî meselelerdir. TSK'nın, tespitinde ve uygulanmasında belirleyici rolünün olduğu, dış politikanın güvenlik boyutunun belirlenmesinde yaptığı iş açısından siyasal riskleri hesap etmesi beklenemez. Esasen bu durum siyasal iktidarları kendilerinin belirlemediği bir politikayı uygulama zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Güvenlik merkezli bir dış politika anlayışı ulusal gücü oluşturan diğer unsurları pasifize etmekte, bu da Türkiye'nin dış politikada hareket alanını daraltmaktadır. Bu açıdan Türk dış politikası ekonomik ve kültürel diplomasinin çok uzağındadır. Dış politikaya sivil unsurların ve kamuoyunun katılımını sağlamak Türk diplomasisini güçlü kılacaktır.

Ayrıca Türk dış politikasının uluslararası dengeleri gözetme politikasının pragmatik bir diplomatik tavır olmaktan ziyade, sürekli ve olağan bir politika haline gelmesi Türkiye'nin özellikle bölgesel politikaların tespitinde ve uygulanmasında kendi çıkarlarını tespit etme ve bu çıkarları korumakta ısrar etmesi imkanını ortadan kaldırmaktadır. Uluslararası ve bölgesel güvenliğin gittikçe girift bir hal aldığı bir dönemde, Osmanlı diplomasi geleneğinin denge politikalarının uzun yıllar

sürdürülemeyeceği gerçeğini tecrübe etmiş Türkiye'nin, denge politikasında ısrar etmesi gelecekte Türkiye'nin ulusal güvenliği için önemli problemlere yol açacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ALAÏN Rouquié; **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986
- ALTAN Mehmet;, **Darbelerin Ekonomisi**, İyi Adam Yayınları, İstanbul 2001
- ARAS, Bülent; **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, Ekim 1997
- ARCAYÜREK, Cüneyt; **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 10**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990
- ARI, Tayyar; **Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları. 2.baskı, İstanbul, Nisan 1997
- ARI, Tayyar; **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996**, Alfa Yayınları.3.Baskı, Ocak 1998.
- ARMAĞAN, Servet; **1961 Anayasasına göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu**, İ.Ü Hukuk Fakültesi Yayını, No:551, İstanbul,1978.
- ARMAOĞLU, Fahri; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)** , Alkim Yayınevi, 13.Baskı, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, 5.Basım, Kasım Ankara 1993.
- AYMAN, Gülden; **Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Füze Krizi**, ASAM Ankara Çalışmaları, Ankara 2000.
- BAĞCI, Hüseyin; **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Metu Pres, 2. Baskı, Ankara, Ağustos 2001.
- BAĞCI, Hüseyin; **Demokrat Parti Dönemi Dış politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, Kasım 1990.
- BARLAS, Mehmet; **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Yayınları, İstanbul,1995.
- BATUR,Muhsin; **Anılar ve Görüşler; Üç Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, Haziran 1985.
- BEGOVIÇ, Aliya İzzet; **Doğu ve Batı Arasında İslam**, Nehir Yayınları, İstanbul,1996.

- BEGOVİÇ, Aliya İzzet; **Özgürlüğe Kaçışım**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.
- BİANCO, Mirella; **Kaddafi, Çölün Elçisi**, Yayınevi, 1976.
- BİR, Çevik; **Somali'ye Bir Umut**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1999.
- BİRAND, Mehmet Ali; **Diyet: Kıbrıs Üzerine Uluslararası Pazarlıklar**, Ağaoğlu Yayınları, İstanbul, 1979.
- BİRAND, Mehmet Ali; **30 Sıcak Gün**, Milliyet Yayınları, 11. Baskı, Ekim 1985.
- BİRAND, Mehmet Ali; **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1987.
- BOZDEMİR, Mevlüt; **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1982.
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew; **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, İstanbul, Mayıs 1998.
- CEMAL, Hasan; **Özal'ın Hikâyesi**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1989.
- CLADIOUS, Johnson; DANİEL, Ogden; THOR, Swanson; **American National Government**, Eashinton State University, New York 1970.
- CEM, İsmail; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.
- CEVİZOĞLU, Hulki; **28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi**, Beyaz Yayınları, İstanbul 1998.
- CEYLAN, Musa; Yeni NATO, **Soğuk Savaştan Sıcak Savaşa**, Ülke Kitapları, İstanbul 1999.
- ÇALIŞ, Şaban, İhsan D.Dağı, Ramazan Gözen; **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik**, Liberte Yayınları, Ankara, Kasım 2001.
- ÇALIŞ, Şaban; **Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler; Neo Osmancılık, Özal ve Balkanlar**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.
- ÇALIŞ, Şaban; **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Değişimi, Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayınları, Ankara, 2004.
- ÇAKMAK, Haydar; **Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri**, Platin Yayınları, Ankara, Kasım 2004.

- DAĞI, İhsan; **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, Nisan 2001.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.
- DENKER, Mehmet Sami; **Uluslararası Terör, Türkiye ve PKK**, Boğaziçi Yayınları İstanbul, Eylül 1999.
- DURU Cenap ve HOŞDER Mehmet; **Milli Güvenlik Siyasetinin Oluşturulması**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- DURSUNOĞLU, Alptekin; **Stratejik Ortaklık**, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.
- EL-FETH, Ahmet Abu; **Mısır İhtilalinin İçyüzü ve Nasır**, Rektur Yayınları, İstanbul, 1965.
- EKİNCİ, Necdet; **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, trs., yy.
- ERDEMİR, Sabahat; **Muhalefette İsmet İnönü 1950-1956**, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1965.
- EVREN, Kenan; **Zorlu Yıllarım**, Cilt I-II, Milliyet Yayınları, Mayıs 1994.
- FERREL, Robert H; **American Diplomacy, A History**, W.W Norton and Co. Inc. New York, 1959.
- GENELKURMAY, **Atatürkçülük (Üçüncü Kitap)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983.
- GİBBONS, Harry Scott; **Kıbrıs'ta Soykırım**, Near East Publishing, Ankara, Nisan 2003.
- GİRGİN, Kemal; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panaroması) 1923-1993**, trs., yy.
- GORBAÇOV Mihail; **Perestroika: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Bir Düşünce**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1988.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; **Uluslararası Politika**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

- GÖZÜBÜYÜK, Şeref; **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara,2000.
- GÜNDAY, Metin; **İdare Hukuku**, 8.Baskı, İmaj Yayıncılık. Ankara, 2003.
- HALE, William; **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- HEYKEL, Muhammed Hasaneyn; **3.Petrol Savaşı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.
- İSMAİL, Sabahattin; **Cyprus Peace Operation**, Akdeniz News Agency Publications-6, Lefkoşa, 2000.
- İNBAR, Efraim; **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, ASAM Yayınları, İstanbul, 2001.
- İNAN, Afet; **A History Of The Turkish Revolution And Turkish Republic**, Pars Matbaası, Ankara 1981.
- KARPAT, Kemal; **Turkish and Arab-Israel Relations**, Leiden 1975.
- Kıbrıs-Türk Kültür Derneği**, Kıbrıs ve KKTC'nin Tarihi Arka Planı, trs.
- KEANE, John; **Şiddetin En Uzun Yüzyılı**, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- KETENCİ, Tayfur; **Türk Silahlı Kuvvetleri ve Aşırı Sol**, Altınoluk Matbaası, Ankara, 1971.
- KİLLİ, Suna; **Türk Anayasaları**, Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1982.
- KOÇER, Gökhan; **Türk Dış Politikasında İslam: Araf'ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği**, Öğreti Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2003.
- KUT, Şule; **Filistin Sorunu ve Türkiye**, TÜSES Yayınları, Aralık 1991.
- KÜÇÜKÖMER, İdris; **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
- LANE Robert E; ve SEARS David O; **Public Opinion**, New Jersay: Prentice Hall, 1964.
- MALCOM, Noel; **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, Sabah Kitapları, İstanbul,1999.
- MALCOM, Noel; **Bosnia: A Short History**, Macmillan Limited, Londra,1994.
- NATO, An Alliance for the 1990's**, NATO Information Service, Brüksel, 1989.
- NATO, NATO El Kitabı 50.Yıl Dönümü**, Brüksel 1998.

- NYE, Joseph; **Amerikan Gücünün Paradoksu**, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.
- OĞUZ, Esadullah; **Hedef Ülke Afganistan**, Doğan Kitap, İstanbul. Eylül 2001.
- ORAN, Baskın; (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ORAN, Baskın; (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÖRS, Birsen; **Türkiye’de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, Der Yayınları, İstanbul 1996.
- ÖZBUDUN, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004.
- ÖZBUDUN, Ergun; “La nature du regime politique kemaliste”, Kazancıgil Ali ve Özbudun Ergun, **Atatürk: Fondateur de la Turquie moderne**, Unesco, Paris, 1984.
- ÖZCAN, Gencer ve KUT, Şule; **En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Büke Yayıncılık, İstanbul 2000.
- ÖZDEMİR, Hikmet; “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine” **Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul,1995.
- ÖZDEMİR, Hikmet; **Rejim ve Asker**, Afa Yayıncılık, İstanbul,1989.
- ÖZDEMİR, Mehmet Niyazi; **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- ÖZKAN, Tuncay; **Operasyon**, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- ÖZTÜRK, Osman Metin; **Dış Politika ve Silahlı Kuvvetler**, Tutibay Yayınları, Ankara, 1999.
- POPOVIÇ, Aleksandre; **Balkanlarda İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, Ocak 1995.
- RAŞİD, Ahmed; **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun**, Everest Yayınları, Kasım 2001.
- ROSENAU, James N; **International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory**, New York, The Fare Press, 1969.
- SAİD HALİM PAŞA; **Buhranlarımız**, İz Yayıncılık, İstanbul,1998.

- SAFA, Peyami; **Reflections On The Turkish Revolution**, Atatürk Research Center, Ankara, 1999.
- SANDER, Oral; **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1966.
- SARICA, TEZİÇ, ESKİYURT; **Kıbrıs Sorunu**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.
- SAYBAŞILI, Kemal ve ÖZCAN, Gencer; **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- SEDAT, Cihan; **Anılar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- SERVER, Ayşegül; **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı, Ortadoğu, Boyut Kitapları**, Ankara, 2001.
- SEZER, Duygu; **Kamuoyu ve Dış Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- SOYSAL, Mümtaz; **Dış Politika ve Parlamento**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.
- SOYSAL, İsmail; **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağlıları Cilt II (1945-1990)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 2.baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk; **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Talat Aydemirin Hatıraları**, AKK Yayınları, İstanbul, Şubat 1968.
- TOYBEE Arnold J., **1920'lerde Türkiye: Hilafetin İlgası**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.

- TBMM Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu, “**GKRY AB’ye Üye Olabilir mi?**”, AB Bilgilendirme Serisi: 3, Ankara, 2001.
- T.C Milli Savunma Bakanlığı, **Türkiye’nin Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 1996)**, Ankara, 1996.
- T.C Milli Savunma Bakanlığı, **Türkiye’nin Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 2000)**, Ankara, 2000.
- TORUMTAY, Necip; **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul,1997.
- TORUMTAY, Necip; **Orgeneral Torumtay’ın Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul. 1994.
- USLU, Nasuh; **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, 21Yüzyıl Yayınları, Ankara, Mayıs 2000.
- WEIKER, Walter F.; **1960 Türk İhtilali**, (çev) Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967.
- William Durch ve Diğerleri, **The Brahimi Report and the Future of Peace Operations**, The Henry L. Stimson Center, USA, 2003.
- WOODWARD P.; **The Horn Of Africa: State Politics And International Relations**, New York, 1996.
- YAVUZALP, Ercüment; **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Bilgi Yayınları. 1.Baskı.Eylül 1996, İstanbul.
- YETKİN, Murat; **Kürt Kapamı, Şam’dan İmralı’ya Öcalan**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- YILDIZ, Yavuz Gökçalp; **Global Stratejide Ortadoğu**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

MAKALELER

- ALTAN, Mehmet; “Siyaset Belgesini Kim Sızdırdı”, **Sabah**, 31 Ekim 2005.
- AKDEVELİOĞLU Atay ve KÜRKCÜOĞLU, Ömer; “Ortadoğu İle İlişkiler”, Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke; “Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sağlanmasında Bir Araç Olarak Birleşmiş Milletler ve Temel Sorunları”, **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002.
- ARNWİNE Selin Esen; “İspanya’da Diktatörlükten Demokrasiye Geçiş Süreci 1975-1982”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 36, Sayı 4, Aralık 2003.
- ATAMAN, Muhittin; “Pragmatik Bir Dış Politika: Özal’ın Batıya Bakışı”, **Liberal Düşünce**, Yıl 7, Sayı 29, Kış 2003.
- AYATA, Ayşe Güneş “İdeolojik Kutuplaşma ve Demokratikleşme: Türkiye ve Yunanistan Arasında Bir Siyasal Davranış Karşılaştırması”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Mart 1991.
- AYDIN, Hasan; “Amiralin Demokrasi Dersi”, **Milliyet**, 29 Haziran 2000.
- AYMAN, Gülden; “Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi”, **Foreign Policy**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, Yaz 1998.
- BARLAS, Mehmet; “Daha Zirve Başlamadan” **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1969.
- BAYRAMOĞLU, Ali; “Asker ve Siyaset”, **Birikim**, Ağustos-Eylül 2002.
- BERBERAKİS, Taki; “Smitis’in Kardak Anıları”, **Milliyet**, 6 Kasım 2005.
- BERKAN, İsmet; “Kardak ve Avrupa Birliği”, **Radikal**, 20 Şubat 2004.
- BERKAN, İsmet; “Kardak Diyene Bak” **Radikal**, 19 Şubat 2004.
- BİLA, Fikret; “Ayrılkılıktan Siyasallaşmaya”, **Milliyet**, 21 Ekim 2004.
- BİR, Çevik; “Türkiye-İsrail İlişkileri”, **Ulusal Strateji Dergisi**, Mart-Nisan 2000, Yıl 2, Sayı:11, s.17.

- BRZOSKA Michael; “Soğuk Savaş Sonrası Silah İthalatları”, **İktisat Dergisi**, Ocak-Şubat 2003.
- BÜYÜKÇOLAK, Mehmet; “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Boyut: Balkanlar”, **Türkiye-Yunanistan Eski Sorunlar Yeni Arayışlar, Balkan Araştırmaları Dizisi: 7**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.
- CONSTANTİNE, Danopoulos; “Turkey and the Balkans: Searching for Stability”, **Constantine Danopoulos ve Kostas Messas, Crises In the Balkans: views from the Participants**, Westview Pres, 1997.
- ÇALIŞ, Şaban; “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Liberal Düşünce**, Cilt 4, No:13, Kış 1999.
- ÇALIŞ, Şaban; “Kıbrıs Sorununu AB Çatısı Altında Çözmek”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Temmuz 2003, s. 64-71.
- ÇALIŞ, Şaban; Turkey’s Traditional Middle East Policy and Özalist Diplomacy: Gulf Crisis Revisited”, **S.Ü Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, No: 4. (2000).
- ÇALIŞ Şaban ve Bağcı Hüseyin; “Atatürk’s Foreign Policy Understanding and Application”, **Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**.
- ÇALIŞ, Şaban; “The Turkish State’s Identity and Foreign Policy Decision Making” **Mediterranean Quartely: A Journal of Global Issues**, Vol. 6, No: 2 (1995).
- ÇALIŞ, Şaban; **The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy**, Unpublished PhD Thesis, The University Of Nottingham, Nottingham 1996.
- ÇANDAR, Çengiz; **Sabah**, 13 Kasım 1997.
- CELİKER, Fahri; “Sovyetlerin Afganistan’a Müdahalesinden Sonra Doğu-Batı İlişkileri”, **Genelkurmay Stratejik Etütler Bülteni**, Yıl 14, Sayı 72, Ekim, 1980.

- ÇETİNER, Yılmaz; “Olayların İçinden: Org.Cemal Tural ile Röportaj,” **Milliyet**, 18 Eylül 1969.
- ÇÖREKÇİ, Ahmet; “MGK’dan İstenen Yeni Rol”, **Ulusal Strateji**, Yıl 3, Sayı. 16.Ocak-Şubat 2001.
- ÇÖREKÇİ, Ahmet; “Bosna ve Kosova Ne Kazandırdı”, **Ulusal Strateji**, Yıl 2, Sayı 14, Eylül-Ekim 2000.
- ÇÖREKÇİ, Ahmet; “Asker-Medya İlişkileri”, **Ulusal Strateji**, Ocak-Şubat 2000.
- ÇONGAR, Yasemin “Hikmet Çetin’le Röportaj”, **Milliyet**, 30 Temmuz 2006.
- ÇONGAR, Yasemin; “ABD’den Savaşmayın Uyarısı”, **Milliyet**, 31 Ocak 1996.
- DEMİREL, Süleyman; “21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’nin Dış Politikası”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995.
- DURSUN, Çiler; “Türkiye’de Askerî Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Yıl 6, Sayı 21, Kasım-Aralık-Ocak 2002-2003.
- ELEKDAĞ, Şükrü; “Füze Krizinden Atine ne Bekliyor?”, **Milliyet**, 13 Ocak 1997.
- ELEKDAĞ, Şükrü; “2 ½ War Strategy”, **Perceptions**, Yıl 1, Sayı 1, 1996.
- ERDOĞAN, Mustafa; “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri” **A.Ü S.B.F Dergisi**, Cilt XVI, Aralık-Ocak 1990, No:1-4.
- EMİROĞLU, Hüseyin;”Türk Dış Politikasının Oluşturulma Sürecinde Yasama-Yürütme İlişkileri”, **A.Ü S.B.F Dergisi**, Cilt 54 No: 3.Temmuz-Eylül 1999.
- FIRAT, Melek ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “İslam Konferansı Örgütüyle İlişkiler”, Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- FIRAT, Melek; “S-300 Füze Krizi”,ORAN, Baskın; (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- GADDİS, John Lewis; Büyük Dönüşüm Stratejisi, **Foreign Policy**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Kasım-Aralık 2002.

- GÖKPINAR Ramazan ve Yanıkkaya Halit, “Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyüme Etkileri”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Ocak-Mart 2004.
- GÜLER, İrfan Kaya; “Sırlara Göre Kosova Sorunu”, **Avrasya Dosyası Yunanistan ve Kosova Özel Sayısı**, İlkbahar-Yaz 1998.
- GÜN, Rengin; “Örgütlenme İlkeleri ve Örgüt Yönetimi Perspektifinden Birleşmiş Milletler’in Analizi”, **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002.
- GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu; “Bosna-Hersek Sorunu ve Barış Görüşmeleri Süreci”, Kemalî Saybaşı ve Gencer Özcan, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜVENÇ, Serhat; , “Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar”, Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- HALE, William; “Turkish Foreign Policy After the Cold War”, **Turkish Review of Balkan Studies**, No:1, 1993.
- HASANİ, Enver; “Kosova Krizi: Hukuki ve Siyasi Boyutu”, **Avrasya Dosyası Yunanistan ve Kosova Özel Sayısı**, İlkbahar-Yaz 1998.
- HEPER, Metin; “Latin Amerika Deneyimleri Işığında Türkiye’de Asker-Sivil İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 37, Sayı: 1-4, Ekim 1977-Eylül 1978.
- HEPER, Metin; “L’Etat et la debureaucratisation: les cas turc”, **Revue Internationale des Sciences Sociales**, Kasım,1990.
- HÜRSOY, Siret; “Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarının Yeniden Yapılanması”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin; “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995.
- İNBAR, Efraim; “Türkiye’ye Bu Yapılır mı?” Jerusalem Post, (çeviri) **Radikal**, 2 Temmuz 2002.

- İNSEL, Ahmet; “TSK’nin Konumunu Değerlendirmek” **Birikim**, Ağustos-Eylül 2002.
- İPEKÇİ, Abdi; “İslam Zirvesi ve Türkiye”, **Milliyet**, 19 Eylül 1969.
- İZOL, Ramazan; “Türkiye’de Ordu’nun Siyasi Varlık Sebepleri”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXVI, Sayı: 235, Temmuz- Ağustos 2002.
- KARL-Heinz Kamp, “NATO ile Rusya Arasında İmzalanan Kurucu Senet”, Musa Ceylan, **Yeni NATO, Soğuk Savaştan, Sıcak Savaşa**, Ülke Kitapları, İstanbul 1999.
- KESKİN, Funda; “Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri”, -ORAN, Baskın; (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- KESKİN, Funda; “Yugoslavya’nın Bombalanması ve Uluslararası Hukuk”, ORAN, Baskın; (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOÇER, Gökhan; “1990’lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası”, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, Cilt 29, Sayı 1-2, Yıl 2002.
- KOHEN, Sami; “Somali’de Yeni Umut”, **Milliyet**, 17 Mart 1993.
- KUT, Şule; “Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993”, Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- KUT, Şule; “Kosova: Milliyetçiliğin Kördüğümü”, **Foreign Policy**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, Güz 1998.
- MURATOĞLU, Abdullah; “Kırmızı Kitap Soğuk Savaş’ın Mirasıydı”, **Yenişafak**, 30 Nisan 2006.
- NOVOSSELOFF, Alexandra; “Birleşmiş Milletlere Yeniden Canlılık Kazandırılması”, **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002.
- OKÇU, Metin; “Profesyonel askerliğe Doğru” **Ulusal Strateji Dergisi**, Kasım-Aralık 1999.

- ORAN, Baskın; “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar” **A.Ü S.B.F Dergisi**, Cilt.51, No:1-4 Ocak-Aralık 1996.
- ÖCALAN, Özdilek; “Kosova Harekâtı ve Alınan Dersler”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Nisan 2001.
- ÖZCAN, Gencer; “Türk Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci”, Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004.
- ÖZGÜREL, Avni; “Türk Hilali ve David Yıldızı”, **Radikal**, 18 Temmuz 2004.
- ÖZKAN, Ayşe; Uluslar arası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu, **Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı**, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 200.
- ÖZKÖK, Ertuğrul; “Bize Savaşacak Paşalar Lazım”, **Hürriyet**, 4 Aralık 1990.
- ÖZTÜRK, Osman Metin; “Türk-İsrail Askeri İşbirliği Üzerine”, **Avrasya Dosyası, İsrail Özel Sayısı**, İlkbahar 1999.
- PARLA, Taha; “Türkiye’de Merkantilist Militarizm 1960-1998”, **Birikim**, Ağustos-Eylül 2002.
- SANDER, Oral; “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt, 38, Sayı, 3-4.
- SAVCI, Bahri; “Türkiye’de Devlet Hayatında Askerî Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt: XVI, No: 3, Eylül 1961.
- SCHAUER, Hartmut; “Çevik Kuvvet: ABD’nin Müdahale Kuvveti”, **Genelkurmay Stratejik Etütler Bülteni**, Yıl: 16, Sayı: 79, Temmuz 1982.
- SELÇUK, İlhan; “Ortadoğu’da Türkiye”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1969.
- SENCER, Muzaffer; “Tazminata Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, Haziran 1984.
- SEZEN, Seriyeye; “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine”, **Amme İdaresi Dergisi**, Yıl: 33, Sayı: 4, Ankara, Aralık 2000.
- SEZER, Sema; “PASOK: İktidara Veda”, **Stratejik Analiz**, Nisan 2004.

- SOYSAL, İsmail; “70 Years of Turkish-Arab Relations and an Analysis on Turkey-Iraqi Relations”, **Studies on Turkish-Arab Relations**, No: 6, 1991.
- SOYSAL, İsmail; “Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995.
- SOYSAL, İsmail; “Günümüzde Balkanlar ve Türkiye’nin Tutumu (1989-1992)” **Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul,1993.
- ŞENESEN, Gülay Günlük;”Türkiye’de Savunma Harcamaları: Bütçe Temelinde Bir Değerlendirme”, **İktisat Dergisi**, Ocak-Şubat 2003.
- ŞENESEN, Gülay Günlük; Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programı: 20.Yıla Doğru Bir Değerlendirme”, (içinde) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul 2004.
- TAVLAŞ, Nezih; “Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, **Avrasya Dosyası, İsrail Özel Sayısı**, İlkbahar 1999.
- TODOROVA, Maria; “Balkanlarda Osmanlı Mirası”, Kemali Saybaşılı ve Gencer Özcan, **Yeni Balkanlar Eski Sorunlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul,1997
- TORUMTAY, Necip; “Turkish Military Doctrine”, **Foreign Policy**, Volume XV, No: 1-2.
- UZGEL, İlhan; “Türk Dış Politikasında Pragmatizm”, İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- UZGEL, İlhan; “Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar”, Gencer Özcan ve Şule Kut, **En Uzun On Yıl, Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Buke Yayıncılık, İstanbul 2000.
- UZGEL, İlhan; “Bosna-Hersek Savaşı”, Baskın Oran (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- UZGEL, İlhan; “Kosova Sorunu”, ORAN, Baskın; (ed), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II (1980-2001)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

- UZGEL, İlhan; “Türk Dış Politikasında Sivilleşme ve Demokratikleşme Örnekleri: Körfez Savaşı Örneği”, **A.Ü.S.B.F Dergisi**, Cilt 53, No: 1-4, Ocak-Aralık 1998.
- UZGEL, İlhan; “Ordu Dış Politikanın Neresinde”, **Birikim**, Ağustos-Eylül 2002.
- ÜLMAN, Haluk; SANDER, Oral; “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II. (1923-1968)”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: XXVII, No:1, Mart 1972.
- ÜNAL, Hasan; “Balkanlarda Son Askeri ve Siyasi Durum – I”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Dış Politikası Özel Sayısı**, Ankara, Mart 1995.
- WALTER F. Weiker; “Osmanlı Bürokrasisi: Modernleşme ve Reform” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1.
- YAVUZ, Kemal; “Milli Güvenlik Kurulu: Nedir? Ne Değildir?”, **Akşam**, 4 Mayıs 2003.
- YAVUZ, Hakan; “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, Faruk Sönmezoglu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004.
- YAVUZ, Hakan; “Turkey’s Relations with Israel,” **Foreign Policy**, C. 15, No: 3-4, 1991.
- YAVUZ, Hakan; “Turkish Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity”, **Journal of Palestine Studies**, Volume 27, No:1, Autumn 1997.
- YAZGAÇ, Ferda; “Ordu Yardımlaşma Kurumu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sosyal Kurumlar Özel Sayısı**, 1966.
- YILMAZ, Ejder; “Ordu Yardımlaşma Kurumunun Hukuksal Niteliği”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 1, Mart 1989.

DÖKÜMANLAR

- Anayasa Mahkemesinin 14.4.1966 gün ve E.1963/67, K.1966/19 sayılı kararı: **Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi**, sayı 4.

Anayasa Mahkemesinin 10.10.1968 gün ve E.1967/39, K.1968/41 sayılı kararı:
Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi, sayı 6.

Anayasa Mahkemesinin 27.4.1971 gün ve E.1970/52 , K.1971/46 sayılı kararı: **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, sayı 9.

Başbakan İsmet İnönü'nün 25 Aralık 1963 tarihli Millet Meclisi toplantısında yaptığı konuşma, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt 24 (1963).

An Agenda For Peace, **Report of the Secretary General**, S/24111, June 17,1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, 45. Birleşim 14 Ocak 1997 Salı.

GAZETELER ve SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi.

Ulus Gazetesi.

Cumhuriyet.

Milliyet.

Hürriyet.

Radikal.

Zaman.

Sabah.

Yenişafak.

Defense News.

Doğu-Batı Düşünce Dergisi.

Aktüel Dergisi.

Liberal Düşünce.

Yeni Türkiye Dergisi.

Ulusal Strateji.

Birikim.

A.Ü S.B.F Dergisi.

Amme İdaresi Dergisi.

Mülkiye Dergisi.

Avrasya Dosyası.

Foreign Policy.

Perceptions.

Journal of Palestine Studies.

Turkish Review of Balkan Studies.

Genelkurmay Stratejik Etütler Bülteni.

Stratejik Analiz.

S.Ü Sosyal Bilimler MYO Dergisi.

İktisat Dergisi.

Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.

İNTERNET

URL://http://www.aksam.com.tr

URL://http://www.deik.org.tr

URL://http://www.yenisafak.com.tr

URL:// http://www.mgk.gov.tr

URL://http://www.tbmm.gov.tr

URL://http://www.tsk.mil.tr

DİZİN

- 1 Mart tezkeresi, 42
11 Eylül saldırıları, 102, 103
12 Eylül, 5, 12, 45, 60, 66, 117, 133, 148
12 Mart, 15, 34, 45, 76
1961 Anayasası, 16, 30, 33, 35, 47, 48, 68
1982 Anayasası, 3, 4, 34, 47, 48, 68
AAOK, II, 97
AB, II, 18, 40, 41, 48, 67, 69, 76, 77, 79, 95, 114, 116, 119, 154, 156
ABD, II, 3, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 23, 24, 25, 26, 27, 32, 38, 42, 66, 68, 71, 73, 77, 80, 81, 84, 85, 86, 88, 90, 91, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 115, 117, 119, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 135, 141, 157, 160
Abdullah Gül, 118
Abdullah Öcalan, 9, 107, 109, 114, 119, 120, 123, 142
Adnan Menderes, 30, 130
AET, II, 25
Afganistan, 27, 56, 79, 80, 86, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 123, 152, 156, 160
AGİT, II, 89, 96
Ahmet Necdet Sezer, 4, 43
Ahmet Özal, 6
AK Parti, 27
AKP, II, 43
Albaylar Cuntası, 23, 66
Ali Fuat Cebesoy, 65
Aliya İzzet Begoviç, 91
ANAP, II, 74, 125
ANAVATAN, 72, 74, 112
Ariel Şaron, 143
ASALA, II, 133
AT, 87, 88, 126
Atatürk, 4, 6, 18, 29, 36, 55, 56, 64, 65, 152, 153, 156
Atilla Ateş, 121
Avrupa Ekonomik Topluluğu, II, 25
Avrupa Konseyi, 60, 89
Bağdat Paktı, 131, 132
Bağlantısızlar Hareketi, 24
Bakanlar kurulu, 3, 35
Balfour Deklarasyonu, 130
Balkan Antantı, 56
Balkanlar, 56, 87, 89, 90, 149, 153, 156, 158, 161
Barış için Ortaklık Girişimi, II, 96
Beşşar Esad, 123
BİO, II, 96
BM, II, III, IV, 13, 14, 16, 17, 24, 25, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 94, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 118, 125, 128, 131, 138, 155, 158, 159, 160
BM Barış Gücü, 85
BMGK, II, 13, 14, 132
Bosna Hersek, 88, 89
Brahimi, 82, 154
Brahimi Raporu, 82
Bush Doktrini, 103
Butros-Butros Gali, 82, 85
Bülent Arınç, 74, 75
Bülent Ulusu, 60
Büyük Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi, 26
Carter Doktrini, 101
Celal Bayar, 4
Cemal Abdülnasır, 131
CHP, II, 14, 15, 16, 32, 33, 130
Churcil, 2
CIA, II, 39, 123
Clinton, 115
CMKP, II, 33
Cumhurbaşkanı, 3, 4, 6, 8, 9, 19, 33, 34, 38, 40, 43, 47, 48, 60, 102, 115, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 133, 135, 139
Çevik Bir, 85, 137, 138
David Ben Gurion, 133
David Levy, 140
Dayton, 91, 92
De Gaulle, 2
Deniz Baykal, 19, 112
Devlet Denetleme Kurulu, 29
DGM, II, 48
Doğan Beyazıt, 74
Doğan Güreş, 74
doktrin, 26, 32, 55

DP, II, 15, 16, 30, 32, 33, 130
DYP, II, 112
Ecevit, 19, 23, 24, 106, 143
Ege, 23, 69, 109, 110, 113, 114, 141
Ekrem Pakdemirli, 6
EOKA, II, 17, 22
EUROCORPS, II, 106
Ezer Weizman, 135
Fahri Korutürk, 60
Fatin Rüştü Zorlu, 30
Fevzi Çakmak, 46, 65
FIR hattı, 109
FKÖ, 133
Franco-Germen ittifakı, 110
Fuad Köprülü, 14
Genelkurmay Başkanlığı, 7, 8, 46, 48, 70
Girit, 116, 119
GKRY, II, 114, 116, 117, 118, 119, 154
Glastnost, 100
Golda Meir, 133
Güney Kıbrıs, 114, 116
Güvenli Bölgeler planı, 89
Güvenlik Konseyi, II, III, 13, 24, 38, 81, 84, 85, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 125, 133
Hafız Esad, 120
Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, 29
Halid Meşal, 143
HAMAS, II, 143
Harp Encümeni, 29
Harry Truman, 10
Hasan Polatkan, 30
Hayrettin Erkmen, 133
Hikmet Çetin, 90, 107, 135, 157
Hilmi Özkök, 70, 75, 96
Hüseyin Kıvrıkoğlu, 121
Hüsnü Mübarek, 122
I. Dünya Savaşı, 17, 56
I. Körfez Savaşı, 25, 124
IFOR, II, 91, 92
II. Dünya Savaşı, 1, 2, 13, 16, 17, 28, 31, 32, 81, 103, 110
II. Körfez Savaşı, 25, 42
Irak, III, 6, 25, 26, 38, 56, 77, 82, 83, 103, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 143
ISAF, II, 105, 106
İhsan Sabri Çağlayangil, 59
İKÖ, II, 58, 59, 60, 84, 89, 90, 133
İran, 6, 38, 56, 60, 77, 90, 100, 122, 124, 136, 142
İsmail Cem, 9, 64, 94
İsmail Hakkı Karadayı, 118, 140
İsmet İnönü, 14, 15, 16, 22, 30, 65, 150, 163
İsrail, 58, 69, 107, 124, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 148, 151, 155, 160, 161
Javier Perez De Cuellar, 84
Kafkasya, 9
Kardak Krizi, 107, 109, 110, 113, 114, 115, 123
Kazım Karabekir, 65
Kemal Harazi, 122
Kenan Evren, 8, 60, 67
Kerkük, 126, 127
Kıbrıs, II, III, 11, 12, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 40, 41, 60, 69, 77, 83, 109, 110, 114, 116, 117, 118, 119, 132, 140, 149, 150, 151, 153, 154, 156
Kıbrıs Barış Harekatı, 11, 18, 110
Kırmızı Kitap, 72, 159
Kissinger, 11, 12
KKTC, III, 22, 116, 117, 118, 140, 151
Kore, 13, 14, 15, 16, 18, 38, 83
Kosova, III, IV, 79, 80, 83, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 104, 151, 157, 158, 159, 160, 161
Kosova Kurtuluş Ordusu, III, 94
Kostas Smitis, 113, 114
Kuveyt, III, 83, 86, 124, 125
Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, II, 96
Kuzey Irak, 25, 69, 129
MBK, III, 32, 33
MC, III, 130
Mescid-i Aksa, 58, 59, 143
Mesut Yılmaz, 72, 74, 123, 125, 142
MGK, III, 3, 24, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 115, 157
MGK Genel Sekreterliği, 29, 35, 36, 41, 42, 43, 72, 73, 74
MGSB, III, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78

MHP, III, 140
Mısır, 86, 122, 124, 128, 129, 131, 150
Milli Birlik Komitesi, III, 32
Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, III, 54, 71, 72
MİT, III, 42, 120, 123
MSB, III, 30, 41, 46, 47, 48, 49, 71
MSP, III, 132, 133
MSYK, III, 30, 34
Musul, 126, 127
NATO, III, 11, 14, 17, 39, 66, 68, 71, 79, 80, 83, 86, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 110, 115, 132, 149, 151, 159
Necdet Öztoran, 7
Necdet Uruğ, 7
Necip Torumtay, 7, 8, 124, 125, 126, 127
Necmettin Erbakan, 19, 132, 136
Necmettin Sadak, 17, 130
OBS, III, 134
Oniki Adalar, 116
Orta Asya, 9, 62, 100, 102, 152
Ortadoğu, III, 25, 26, 57, 59, 60, 89, 100, 101, 120, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 142, 148, 153, 154, 155, 160, 161
Ortak Savunma Doktrini, 116
Osman Bölükbaşı, 15
Osmanlı Devleti, 17, 61, 87
OYAK, 67
önleyici saldırı, 26
Pakistan, III, 60, 83, 86, 100, 140
Papandreu, 6, 114
PASOK, III, 114, 160
Perestroika, 100, 150
PKK, 9, 71, 109, 119, 120, 121, 122, 123, 129, 130, 135, 141, 142, 150
Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, 29
Rauf Denktaş, 60, 118
Recep Tayip Erdoğan, 143
RF, III, 38, 97, 116, 117, 120, 123
Rogers Planı, 66
Roosevelt, 2, 80
RP, III, 112, 118, 136, 140, 142
S-300 füze krizi, 116
Sadabat Paktı, 56
SFOR, III, 92
Slobodan Miloseviç, 91
Soğuk Savaş, 9, 12, 39, 57, 62, 68, 69, 71, 72, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 94, 95, 96, 100, 102, 110, 120, 131, 134, 135, 153, 156, 159, 160
Somali Operasyonu, 80, 83, 107
SSCB, III, 9, 13, 24, 25, 54, 75, 80, 81, 84, 96, 100, 101, 117, 120, 134
Stalin, 2
Suriye, 9, 38, 61, 71, 76, 107, 109, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 135, 136, 142
Süleyman Demirel, 4, 9, 23, 66, 122, 139
şer eksenli, 123
Şeyh Ahmet Yasin, 143
Şimon Perez, 133, 135
Taliban, 102, 104, 152
Tansu Çiller, 72, 112, 118, 136
TBMM, III, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 19, 27, 29, 33, 34, 40, 42, 46, 48, 65, 74, 75, 85, 106, 107, 116, 117, 118, 122, 154, 163
TSK, III, 4, 6, 7, 9, 13, 30, 37, 41, 44, 45, 48, 54, 55, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 86, 87, 91, 92, 98, 99, 107, 109, 113, 114, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 136, 137, 139, 140, 142, 159
Turgut Özal, 4, 5, 6, 9, 125, 148
Türkeş, 19, 140
Ulusal Güvenlik konseyi (National Security Council), 39
Ülke, 1
Vance-Owen, 89
Yeni Dünya Düzeni, 79, 95, 134
Yıldırım Akbulut, 125
YMM, IV, 29, 30
Yom Kippur Savaşı, 132
Yunanistan, 12, 17, 23, 32, 38, 56, 66, 68, 71, 76, 77, 86, 93, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 123, 135, 155, 156, 158
Yüksek Seçim Kurulu, 29